คำนำ

บาลีไวยากรณ์ภาคที่ ๓ คือวากยสัมพันธ์ เป็นหลักสำคัญในการศึกษาภาษาบาลีส่วน ๑ เพราะแสดงถึงการกและวิธีประพันธ์ผูกคำพูดที่แบ่งไว้ในวจีวิภาคให้เนื่องเป็นอันเดียวกัน, เฉพาะตอนต้นท่านจัดเป็นหลักสูตรของเปรียญธรรมตรีอย่าง๑. นักศึกษาบาลีชั้นต้น. เมื่อเรียนบาลีไวยากรณ์ภาคที่ ๑-๒ คืออักขรวิธีและวจีภาคแล้ว, ต้องเรียนวากยสัมพันธ์ตอนต้นนี้ต่อไป จึงจะเข้าใจวิธีเข้าประโยคและแปลเข้าหนังสือได้ถูกต้องตามภาษานิยม. เพราะเหตุนี้ ผู้เข้าใจวากยสัมพันธ์ดี จึงเบาใจในวิธีเข้าหนังสือ สามารถกำหนดความได้ถูกต้องรวดเร็วดีกว่าผู้อ่อนสัมพันธ์. แต่การเรียนนั้น, ถ้ามีแต่แบบที่เป็นหลักสูตร ขาดหนังสืออุปกรณ์แล้ว, แม้ท่องแบบได้แม่นยำก็อาจเข้าใจได้ยาก ทำให้เรียนช้า ทั้งเป็นการหนักใจของครูผู้สอนไม่น้อย.

กองตำรามหากุฏราชวิทยาลัยได้คำนึงเหตุนี้ จึงได้คิดสร้างเครื่องอุปกรณ์บาลีทุก ๆ อย่างให้ครบบริบูรณ์ เพื่อเป็นเครื่องช่วยนักศึกษาให้ได้รับความสะดวก และช่วยครูผู้สอนให้เบาใจ. ได้จัดพิมพ์เสร็จไปแล้วหลายเรื่อง. แม้อุปกรณ์วากยสัมพันธ์ก็เป็นเรื่อง ๑ ที่จะต้องจัดพิมพ์ขึ้น เพื่อให้ครบบริบูรณ์ตามความคิดนั้น. จึงได้ขอให้พระมหาเจริญ ์ สุวฑฺฒโน ป. ๘ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นผู้เรียบเรียงในการเรียบเรียง ได้มุ่งประมวลความรู้ในส่วนนี้มาให้บริบูรณ์ เพื่อให้นักเรียนได้ทราบทุกแง่ทุกมุม เพื่อผะดุงความรู้ภาษาบาลีให้อยู่ในระดับถี่ถ้วนกว้างขวาง มิใช่เพียงที่เรียกว่า ข้าวสารกรอกหม้อ จึงต้องแบ่งเป็น ๒ เล่ม ให้ชื่อว่าอธิบายวากยสัมพันธ์เล่ม ๑-๒. เล่มนี้เป็นเล่ม ๑ จับอธิบายตั้งแต่ต้นจนจบกิริยาในพากย์. วิธีอธิบาย: ได้ยกแบบขึ้นตั้งเป็นกระทู้แล้วอธิบายเป็นข้อ ๆ ไป. ในข้อที่มีมติแตกต่างกัน, ถ้ามีในแบบแล้ว, ก็ถือในแบบเป็นหลัก ยกตัวอย่างเช่น ทานโต สีลํ

มหปฺผลตรํ บางมติว่า ทานโต อปาทานใน มหปฺผลตรํ; แต่ใน แบบมีขีดบอกเข้าใน โหติ ที่เติมเข้ามา: จึงถือแบบนี้เป็นหลักตลอด ไปถึงวิภัตติอื่นที่มีเกณฑ์เช่นเดียวกัน. ถ้าไม่มีตัวอย่างในแบบ, ก็ พยายามค้นโยชนา และแสวงหามติที่เป็นหลักฐาน เลือกถือเอาตาม สมควร. อนึ่ง ในข้อที่ในแบบกล่าวไว้แต่โดยย่อหรือโดยเอกเทศ, ก็ ได้รวยรวมอธิบายให้ได้ความพิสดารหรือสิ้นเชิง โดยสังเกตจากการ ใช้ในธัมมปทัฏฐกถาเองบ้าง โดยค้นคว้าจากปกรณ์อื่น ๆ บ้าง ตาม ความสามารถที่ทำได้ในครั้งนี้. ส่วนในเล่ม ๗ จะรวบรวมพิมพ์สัมพันธ์ นอกแบบที่มิได้แทรกไว้ในเล่มนี้ พร้อมทั้งพวกนิบาตและคำแนะนำวิธี เข้าสัมพันธ์ และจะพิมพ์เฉลยสัมพันธ์ของสนามหลวงในศกที่เห็น สมควรแนบท้ายด้วย.

อธิบายวากยสัมพันธ์นี้ เป็นอุปกรณ์แก่นักเรียนสัมพันธ์โดย ตรง; แต่โดยอ้อม อาจเป็นประโยชน์แก่นักเรียนแต่งมคธด้วย เพราะ ได้รวบรวมมาพร้อมทั้งวิธีใช้และวิธีเรียง อันจะพึงสังเกตได้จากตัว อย่างนั้น ๆ.

ผู้เรียบเรียงได้มอบลิขสิทธิส่วนที่เรียบเรียงในหนังสือเล่มนี้ ให้ เป็นสมบัติของมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.

กองตำรา ฯ ขอแสดงความขอบใจผู้รวบรวมและเรียบเรียง ตลอดถึงท่านผู้ช่วยให้คำแนะนำและช่วยโดยประการอื่น กระทั่งหนังสือ เล่มนี้สำเร็จขึ้นไว้ในที่นี้ด้วย. และขออุทิศน้ำพักน้ำแรงในการจัดทำ หนังสือนี้ บูชาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ทรงฟื้นฟูการศึกษาบาลีให้รุ่งเรืองแพร่หลาย และท่านบูรพาจารย์ผู้สั่ง สอนสืบต่อกันมากระทั่งสามารถจัดทำหนังสือนี้ขึ้นได้สำเร็จ.

กองตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๖ เมษายน ๒๔๘๔

คำนำในการพิมพ์ครั้งที่ ๒

ในการพิมพ์ครั้งที่ ๒ นี้ ผู้เรียบเรียงได้ตรวจชำระใหม่โดยตลอด และได้ตัดบทคุณนามนอกแบบมีสัมภาวนะเป็นต้นออก เพื่อนำไปรวมไว้ในอธิบายเล่ม ๒.

แผนกตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๓๑ ธันวาคม ๒๔๙๑

๑.ปัจจุบันเป็นที่ สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน ป.ธ. ๙).

อธิบายวากยสัมพันธ์

ภาคที่ ๓

พระโศภนคณาภรณ์[๑] (สุวฑฺฒโน ป. ธ. ๙)
วัดบรมนิเวศวิหาร เรียบเรียง

วากยสัมพันธ์

(๑๔๗) นักเรียนได้ศึกษาวจีภาค รู้จักส่วนแห่งคำพูดแล้ว ควรศึกษาให้รู้จักวิธีประกอบคำพูดเข้าเป็นพากย์ เพื่อเป็นประโยชน์ในการพูดหรือแต่งหนังสือ ซึ่งแสดงความให้ผู้อื่นเข้าใจ เหมือนนายช่างผู้ฉลาดรู้จักปรุงทัพพสัมภาระให้เป็นเรือน เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้จะอยู่ฉะนั้น. วิธีประกอบคำพูดเข้าเป็นพากย์นั้น เรียกว่า วากยสัมพันธ์.

อธิบาย [๑] ส่วนแห่งคำพูดซึ่งนักเรียนผู้ศึกษาวจีวิภาคได้รู้จักแล้ว คือ นาม อัพยยศัพท์ สมาส ตัทธิต อาขยาต และกิตก์. วจีภาคทั้ง ๖ ส่วนเหล่านี้ แต่ละส่วนเป็นอวัยวะสำคัญแห่งวากยสัมพันธ์ ดุจอวัยวะทุกส่วนของคน หรือทัพพสัมภาระคือเครื่องไม้ทุกชิ้นของเรือน [เพราะคำพูดสำหรับประกอบเข้าเป็นพากย์ คือคำพูดที่แบ่งไว้ในวจีวิภาคนั่นเอง]. เหตุฉะนี้ จึงต้องเรียนก่อน ให้เข้าใจช่ำชองและทรงจำไว้ให้แม่นยำแล้ว จึงจะสามารถเรียนวากยสัมพันธ์ได้. ข้อนี้เปรียบเหมือนจะปรุงทัพพสัมภาระให้เป็นเรือน จำ

๑. ปัจจุบันเป็น สมเด็จพระญาณสังวร.

ต้องรู้จักตัวทัพพสัมภาระก่อนฉะนั้น.

[๒] **วากย์**แปลว่าประโยคคำพูดที่เป็นพากย์ ได้แก่พากย์ สัมพันธ์ แปลว่าประกอบหรือผูก จะเอาอะไรมาประกอบ ? ก็เอาคำพูดนั่นเอง คือเอาคำพูดแต่ละศัพท์ (บท) แต่ละตอน (พากยางค์) มาประกอบเข้าเป็นพากย์ วากยสัมพันธ์จึงได้แก่ การประกอบหรือวิธีประกอบคำพูดเข้าเป็นพากย์ โดยตรง หมายถึงการแต่งหรือวิธีแต่งภาษาบาลีให้ต้องตามแบบอย่าง. ในบาลีไวยากรณ์ทั้ง ๔ ภาค ท่านจัดวากยสัมพันธ์เป็นภาคที่ ๑ เพราะควรศึกษาต่อจากวจีภาค และกำหนดให้ว่าด้วยการก ๑ วิธีประพันธ์ผูกคำพูดที่แบ่งไว้ในวจีวิภาค ให้เข้าเป็นประโยคอันเดียวกัน ๑. (ดูในคำนำสมัญญาภิธานและสนธิ).

[๓] **การก**คือ นามนามที่ประกอบด้วยวิภัตติ ซึ่งมีความเกี่ยวพันธ์กันกับคำกิริยา (แม้ที่ไม่เข้ากับกิริยา เช่นบท ฉัฏฐีวิภัตติ ก็สงเคราะห์เข้าในการกด้วย) คัมภีร์การกย่อมแสดงวิธีใช้วิภัตติในการประกอบคำพูดเกี่ยวด้วยการกนั้น ๆ. คัมภีร์ว่าด้วยการรกท่านแสดงไว้อีกส่วนหนึ่ง ผู้ศึกษาวากยสัมพันธ์พึงศึกษาให้ตลอด จึงสามารถแต่งบาลีให้ถูกต้องตามสำนวนบาลีได้ แต่ในชั้นต้นนี้ พึงศึกษาสัมพันธ์ คือกำหนดพากย์ที่เรียงไว้แล้วให้รู้ว่าบทไหนเข้ากับบทไหนก่อน ซึ่งจะกล่าวต่อไปตามลำดับ.

วิเคราะห์คำ ก. คำว่าพากย์ หมายความว่าข้อความท่อนหนึ่ง ๆ ที่ได้ความบริบูรณ์ตามวิธีไวยากรณ์.

คำว่าประโยค หมายความว่าข้อความท่อนหนึ่ง ๆ บริบูรณ์

อย่างนั้นก็ได้ ยังไม่บริบูรณ์อย่างนั้นก็ได้.

อุ. (อุทาหรณ์) **สุริเย อฏฺธงฺคเต จนฺโท อุคฺคจฺฉติ** เมื่ออาทิตย์ตก จันทร์ขึ้น. **สุริเย อฏฺธงฺคเต** เรียกว่าประโยคได้ แต่จะเรียกว่าพากย์มิได้ ทั้งหมดนั้นเรียกว่าพากย์และจะเรียกว่าประโยคก็ได้. แต่ในบาลีไวยากรณ์ไทย คำว่าประโยคหมายถึงพากย์.

ข. คำพูดในวิจีวิภาค แบ่งเป็น ๖ มีนามเป็นต้น เพราะมุ่งทางจำแนกศัพท์เปรียบเหมือนจำแนกเรือนออกเป็นทัพพสัมภาระแต่ละชิ้น.

คำพูดในวายกสัมพันธ์ แบ่งเป็น ๓ คือ บท พากยางค์ พากย์ (จะอธิบายในข้อต่อไป) เพราะมุ่งทางผูกศัพท์เข้าเป็นพากย์ และบทก็เป็นคำเรียกคำพูดในวจีวิภาค เช่นนาม สมาส ตัทธิต ที่ประกอบด้วยวิภัตติทั้งหมด.

พึงทราบข้อที่เปรียบเทียบต่อไปดังนี้:-

คำพูดที่แบ่งไว้ในวจีวิภาค เปรียบเหมือนทัพพสัมภาระแต่ละชิ้นของเรือนมีเสา ขื่อ แป เป็นต้น ทัพพสัมภาระเหล่านั้น เมื่อเตรียมเพื่อปรุงเป็นเรือนได้แล้วก็เรียกรวมว่า 'เครื่องปรุงเรือน.' และเมื่อปรุงสำเร็จเป็นเรือนแล้ว ก็แบ่งส่วนของเรือนออกเรียกใหม่ว่าชาย ว่าเฉลียง ว่าห้อง เป็นต้น จนถึงเรียกรวมทั้งหมดว่าเรือน. บทเปรียบเหมือนเครื่องปรุงเรือน. พากยางค์ เปรียบเหมือนส่วนหนึ่ง ๆ ของเรือน มีชาน เฉลียง ห้อง เป็นต้น. พากย์เปรียบเหมือนเรือนทั้งหมด. พึงทราบความพิสดารในข้อต่อไปนี้ :-

คำพูดในวากยสัมพันธ์

(๑๔๘) คำพูดนั้น แบ่งเป็น ๓ อย่าง ดังนี้ :-

บท

๑. ศัพท์เดียวหรือหลายศัพท์ แต่ยังผสมให้เป็นใจความไม่ได้ เรียกว่า บท กำหนดตามวิภัตตินาม จะกี่ศัพท์ก็ตาม นับวิภัตติละบท ๆ เช่น ปุตฺโต เป็นบทหนึ่ง มาตาปิตเรสุ เป็นบทหนึ่ง เป็นตัวอย่าง.

อธิบาย [๑] คำว่า บท กำหนดตามวิภัตตินามนั้น คือคำพูดที่แบ่งไว้ในวจีวิภาค นับแต่ที่แจกด้วยวิภัตตินาได้คือ นาม สมาส ตัทธิต และกิตต์ เรียกว่า บท ในเมื่อแจกด้วยวิภัตติแล้ว และกำหนดนับวิภัตติละบท ๆ คือคำพูดที่กล่าวมานั้น ศัพท์เดียวหรือกี่ศัพท์ก็ตาม นับว่าบทหนึ่ง ๆ ด้วยสังเกตวิภัตตินามเป็นหลัก. ศัพท์เดียวมีวิภัตตินามเดียว ก็นับเป็นบทเดียว. หลายศัพท์แต่มีวิภัตตินามเดียว ก็นับเป็นเพียงบทเดียว. อุ. ศัพท์เดียวเป็นบทเดียว **ปพฺพโต** [นาม] **นาวิโก** [ตัทธิต] **ทายโก** [นามกิตต์] **กโรนฺโต** [กิริยากิตก์], หลายศัพท์เป็นบทเดียว : **ปวตฺติตปวรธมฺมจกฺโก** [สมาส] **ธมฺมจารี** [นามกิตก์].

หลายศัพท์เป็นบทเดียว ได้แก่บทสมาสทั้งปวง และบทนามกิตก์ที่มีนามนามนำหน้า เช่น **ธมฺมจารี**. ส่วนบททั้งปวงที่มีอุปสัคนิบาตหรือศัพท์อื่น ๆ อันใช้ดุจสัคนิบาตนำหน้า อุ. ปฏิญฺญา, **อนุภวนฺโต, สยมฺภู, อนฺตรหิโต, สจฺฉิกโรนฺโต,** นับเป็น

บทเดียว.

บทอลุตตสมาส แม้จะมีหลายวิภัตติ เพราะเข้าสมาสโดยวิธีไม่ลงวิภัตติ ก็นับเป็นบทเดียว เพราะเข้าสมาสแล้ว ไม่แยกใช้เป็นหลายลท วิภัตติข้างหน้า ถึงไม่ลบ ก็เท่ากับลบ อุ. **อุรสิโลโม, มนสิกาโร, ตโยชนวตฺถุ.**

[๒] ศัพท์กิริยาอาขยาตที่ประกอบวิภัตติอาขยาตแล้ว ก็เรียกว่า บท เหมือนกัน อุ. กโรติ, อาหํสุ. บทที่มีอุปสัคนิบาตหรือศัพท์อันใช้ดุจอุปสัคนิบาตนำหน้า ก็เป็นบทเดียว อุ. **สญฺชานาติ, อนฺตรธานิ, สจฺฉิกโรต, ปาตุรโหสิ.** แม้บทกิริยากิตก์ที่ลง อัพยยปัจจัย อันจะกล่าวในข้อต่อไป เช่น **สฺฉิกตฺวา** ก็ดุจเดียวกัน.

[๓] ศัพท์ที่ลง อัพยยปัจจัย เช่น **เอกโต, เอกธา, สพฺพทา, สพฺพตฺถ, กาตุํ, สจฺฉิกตฺวา**. เว้นที่ใช้เป็นนิบาต เช่น **ยถา ตถา** เรียกว่า บท โดยอนุโลม.

[๔] ส่วนศัพท์นิบาต เรียกว่า ศัพท์ ทั้งหมด อุ. **พหิทฺธา, ปาโต, สายํ.**

[๕] ศัพท์ต่อไปนี้ ก็เรียกว่าศัพท์ คือ :-

๑] ศัพท์ที่แจกด้วยวิภัตตินามได้ แต่ยังได้แจกหรือแจกแล้วแต่ถอดวิภัตตินามออก อุ. **ปพฺพต, นาวิก.**

๒] ศัพท์อุปสัค.

ในการผูกประโยค ย่อมใช้ศัพท์ที่แจกวิภัตติแล้ว ไม่ได้ใช้ศัพท์ที่ยังไม่แจก และอุปสัคก็ใช้นำหน้านามหรือกิริยา ไม่ใช้แต่ลำพัง.

เพราะฉะนั้น ทั้ง ๒ ประเภทนี้ จึงไม่ใช้ในการผูกประโยคคำพูด เว้นแต่บางแห่ง ที่ต้องการแสดงศัพท์ทางไวยากรณ์. ส่วนนิบาตใช้ในประโยคทั้งปวงแท้.

อนึ่ง บทกิริยาอาขยาต เมื่อถอดวิภัตติปัจจัยออก เหลือแต่ศัพท์ที่เป็นมูลราก เรียกว่า ธาตุ ไม่เรียกว่า ศัพท์ ธาตุล้วน ๆ ก็ไม่ใช้ในประโยคทั้งปวง.

คำว่า ศัพท์ ใช้ในที่ ๒ สถาน คือในที่ทั่วไป ๑ ในวากยสัมพันธ์ ๑. ในที่ทั่วไป หมายถึงคำพูดทุกอย่างที่แบ่งไว้ในวจีวิภาค เหตุที่คำนั้น ๆ ปรากฏ เพราะเสียงพูด หรือเป็นเสียงพูด [ศัพท์= สทฺท = เสียง] คำหนึ่ง ๆ จึงเป็นศัพท์หนึ่ง ๆ . แต่ในวายกสัมพันธ์ ศัพท์หมายเฉพาะนิบาตเป็นต้นตามที่กล่าวแล้ว ทั้งนี้เพื่อให้ต่างจากบท.

ในที่นี้ท่านมิได้กล่าวถึงศัพท์ เพราะศัพท์ไม่เป็นองค์ประกอบจำเป็นในการผูกประโยคคำพูด เช่น นิบาต ถึงขาดเสีย ก็ไม่ทำให้เสียพากย์. ส่วนบทถ้าขาด ก็ทำให้เสียพากย์หรือไม่สำเร็จเป็นพากย์ได้.

ประมวลบทแห่งออกโดยย่อเป็น ๒ คือ **บทนาม ๑ บทกิริยา ๑.** ส่วน **นิบาตเรียกว่าศัพท์** และใช้ได้ตามลำพัง อย่างบทในประโยคทั้งปวง.

พากยางค์

๒. หลายบทผสมให้เป็นใจความได้ แต่ยังเป็นตอน ๆ ไม่เต็มที่ เรียกว่า พากยางค์ มี ๓ อย่างคือ [นาม] กุลสฺส

ปุตฺโต, [คุณ] ปิโย ปุตฺโต [กิริยา] ปุตฺโต มาตาปิตเรสุ สมฺมา ปฏิปชฺชนฺโต, เป็นตัวอย่าง ตอนหนึ่ง ๆ นับเป็น พากยางค์หนึ่ง ๆ.

อธิบาย [๑] พากยางค์แบ่งเป็น ๓ คือ นามพากยางค์ ๑ คุณพากยางค์ ๑ กิริยาพากยางค์ ๑. พากยางค์เหล่านี้ จะรู้ว่าเป็นพากยางค์ไหน ด้วยสังเกตคำเนื่องกับประธานในตอนนั้นเอง. คำเช่นนี้ ถ้าเป็นนาม [นามนาม] หรือคุณ [คุณนาม] จะเรียกว่าคำแต่งประธาน ถ้าเป็นกิริยา จะเรียกว่าคำขยายประธาน คือ :-

ความตอนใด มีคำแต่ประธานเป็นนาม คือบทที่สัมพันธ์เข้ากับประธานเป็นนามนาม ที่ประกอบด้วยวิภัตติทั้ง ๗ วิภัตติใดวิภัตติหนึ่ง เว้น ปฐมาวิภัตติ ความตอนนั้นเป็นนามพากยางค์ อุ. **กุลสฺส ปุตฺโต** (ในแบบ) บุตร ของสกุล **ปุตฺโต** เป็นประธาน **กุลสฺส** เป็นนามแต่ง **ปุตฺโต** จึงเป็นนามพากยางค์. **พฺราหฺมณสฺส สกลสรีรํ** [มฏฺฐกุณฺฑลี. ๑/๓๑] สรีระทั้งสิ้นของพราหมณ์.

ความตอนใด มีคำแต่งประธานเป็นคุณหรือวิเสสนะ คือบทประธานนั้นมีคุณบทหรือวิเสสนะ ความตอนนั้นก็เป็นคุณพากยางค์ อุ. **ปิโย ปุตฺโต** (ในแบบ) บุตรเป็นที่รัก **ปิโย** เป็นคุณหรือวิเสสนะแต่ง **ปุตฺโต** จึงเป็นคุณพากยางค์. **วิสารทา กุลธีตา** [ลาชเทวธีตา. ๕/๖] กุลธิดาผู้แกล้วกล้า.

อนึ่ง ความตอนใด มีคำแต่งประธานเป็นนามนาม แต่ใช้เป็นวิเสสนะประกอบด้วยปฐมาวิภัตติ ความตอนนั้นก็จัดเป็นคุณพากยางค์

เหมือนกัน อุ. **อนุปิยํ นาม มลฺลานํ นิคโม.** [เทวทตฺต. ๑/๑๓๐] นิคม ของมัลละ ท. ชื่ออนุปิยะ.

ส่วนความตอนที่มีทั้งนามและคุณเป็นคำแต่งประธาน ถ้าความสิ้นลงที่คำใด ก็จัดเป็นพากยางค์นั้น คือถ้าความสิ้นลงที่คำนาม ก็จัดเป็นนามพากยางค์ ถ้าความสิ้นลงที่คำคุณ ก็จัดเป็นคุณพากยางค์ อุ. **ลูขํ เม ทานํ.** [อนาถปิณฺฑิก. ๕/๑๑] ทานของเราเศร้าหมอง. พากยางค์นี้มีคำแต่งประธานทั้งนาม [**เม**] ทั้งคุณ [**ลูขํ**] แต่สิ้นความ 'ที่คุณ จึงจัดเป็นคุณพากยางค์. แม้นามพากยางค์ก็พึงทราบดุจเดียวกัน.

ความตอนใด มีกิริยาเป็นคำขยายประธาน คือมีกิริยาของประธานแสดงว่าประธานทำอย่างไร เว้นกิริยาอาขยาต และกิริยากิตก์ที่ใช้คุมพากย์ [เพราะข้อความตอนที่มีกิริยาอาขยาต หรือกิริยากิตก์คุมพากย์ จัดเป็นพากย์ที่จะกล่าวต่อไป] ความตอนนั้น เป็นกิริยาพากยางค์ อุ. **ปุตฺโต มาตาปิตเรสุ สมฺมา ปฏิปชฺชนฺโต,** (ในแบบ) บุตร ปฏิบัติชอบ ในมารดาบิดา **ปฏิปชฺชนฺโต** เป็นกิริยาขยาย **ปุตฺโต** จึงเป็นกิริยาพากยางค์ **อภิเสกํ ปตฺวา, [จกฺกวตฺตี ภวิสฺสามิ].** [นนฺทตฺเถร. ๑/๑๑๒] หม่อนฉัน ถึงอภิเสก แล้ว [จักเป็นจักรพรรดิ์].

[๒] พากยางค์ตามที่กล่าวมานี้ มีประธานเป็น ปฐมาวิภัตติ. ยังมีพากยางค์ที่มีประธานเป็น ฉัฏฐี และ สัตตมีวิภัตติอีก คือพากยางค์ที่แซกเข้ามา อุ. **เถรสฺส นิทฺทํ อโนกฺกมนฺตสฺส,**

ปฐมมเส อติกฺกนฺเต, อกฺขิโรโค อุปฺปชฺชิ, [จกฺขุปาลตฺเถร.

๒

๑/๕] เมื่อพระเถระไม่ก้าวลงสู่ความหลับ ครั้นเมื่อเดือนที่ ๑ ล่วงไปแล้ว โรคตาเกิดขึ้น. ใน อุ. นี้ ที่ขีดเส้นใต้ หมายเลข ๑ เรียกกันว่าประโยคอนาทร ตามชื่อประธานและกิริยา. หมายเลข ๒ เรียกกันว่าประโยคลักขณะ ตามชื่อประธานและกิริยาดุจเดียวกัน. ทั้ง ๒ นับเป็นพากยางค์หนึ่ง ๆ. ประโยคเช่นนี้ควรเรียกว่าอนาทร-พากยางค์ ลักขณพากยางค์ วิธีจัดพากยางค์เหล่านี้ ก็ดุจพากยางค์ที่มีประธานเป็น ปฐมาวิภัตติ ดังกล่าวแล้ว. ใน อุ. ที่ยกมานี้ เป็นกิริยาพากยางค์ทั้ง ๒.

[๓] นามพากยางค์ และคุณพกายางค์ ดังกล่าวแล้ว แม้จะมีข้อความเป็นตอน ๆ ไม่เต็มที่ แต่ในแบบตอน ลิงคฺตโถ แสดงว่าประธานในนามพากยางค์ และคุณพากยางค์ เรียกชื่อว่า ลิงฺคตฺโถ ยกตัวอย่าง ปตฺโต ในพากยางค์ทั้ง ๒ ที่กำลังกล่าวนี้. นี้แสดงว่าพากยางค์ทั้ง ๒ สิ้นความลงเพียงนั้นเอง [ถ้ายังไม่พอ ก็พูดขึ้นต่อไปใหม่] เช่นนี้ จึงมีค่าเท่ากับพากย์ เรียกกันว่าประโยคลิงคัตถะ ตามชื่อประธานก็มี. อุ:-

[นาม] **สพฺพปาปสฺส อกรณํ** [อานนฺทตฺเถรสฺสปญฺห. ๖/๑๐๔] การไม่ทำซึ่งบาปทั้งปวง. **ลาภา วต เม** [สญฺชย ๑/๙๓] ลาภของเราหนอ. **กิตฺตเกหิ ปน เต ภิกฺขูหิ อตฺโถ.** [พิฬาลปทกเสฏฺฐี ๕/๑๖] ความต้องการแห่งท่าน ด้วยภิกษุเท่าไร.

[คุณ] **ปนฺตญฺจ สยนาสนํ** [อานนฺทตฺเถรสฺสปญฺห ๖/๑๐๕] ที่นอนที่นั่งอันสงัด. **ยถาปิ รุจิรํ ปุปฺผํ วณฺณวนฺตํ สคนฺธกํ.** [ฉตฺตปาณิอุปาสก. ๓/๔๔] ดอกไม้งามมีสีสวย มีกลิ่นหอมแม้ฉันใด. **สุธมฺมา นาม อยํ สาลา** [สกฺก. ๒/๑๐๐] เหมือนเทวสภาชื่อสุธรรมา.

พวก **ตตฺถ อตฺโถ** เลขนอก ตอนแก้อรรถ ใน ธัมม-ปทัฏฐกถา ใช้เป็นประโยคลิงคัตตะทั้งนั้น.

พากยางค์ เช่นนี้ โดยมาก มักเติมกิริยาอาขยาตว่ามีว่าเป็นได้ ถ้าเติมก็กลายเป็นพากย์ เช่น ลูขํ [โหติ] **เม ทานํ. ลาภา วต เม** [โหนฺติ].

[๔] ถ้ามุ่งความว่า "หลายบทหลายพากยางค์ผสมให้เป็นใจความได้ แต่ยังเป็นตอนๆ ไม่เต็มที่ เรียกว่า พากยางค์" แล้ว พากยางค์ทั้งปวง ก็ควรเป็นความตอนหนึ่งของพากย์. โดยนัยนี้ สำหรับกิริยาพากยางค์ไม่มีปัญหา. เฉพาะนามพากยางค์และคุณพากยางค์ จึงควรแบ่งเป็น ๒ คือเป็นตอนหนึ่งจากพากย์ คือเอาเป็นสิ้นความลงเพียงนั้น ๑ เป็นตอนหนึ่งแห่งพากย์ ๑. ข้อแรกกล่าวแล้ว, ส่วนข้อหลัง อุ:-

[นาม] **พฺราหฺมณสฺส สกลสรีรํ, [ปีติยา ปริปูริ]** [มฏฺฐกุณฺฑลี. ๑/๓๑] สรีระทั้งสิ้นของพราหมณ์ [เต็มเปี่ยมด้วยปีติ] **ตยา สทฺธึ คมนํ นาม** [นตฺถิ.] [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๑๖]

ขึ้นชื่อว่าการไปพร้อมกับเจ้า [ไม่มีละ]. อุ. หลังนี้ แม้มีนิบาต คือ **สทฺธึ** แต่งประธาน คือ **คมนํ** ก็นับอนุโลมเข้าในนาม-พากยางค์.

[คุณ] **วิสารทา กุลธีตา, [มม สงฺคหํ กริสฺสติ].** [ลาชเทวธีตา. ๕/๖] กุลธิดา ผู้แกล้วกล้า [จักสงเคราะห์เรา] .

[๕] พากยางค์ ที่มีคำแต่งประธานเป็นคุณหรือวิเสสนะ แต่เป็นวิกติกัตตาในกิริยา เว้นกิริยาอาขยาต ไม่เรียกว่า คุณ-พากยางค์ แต่เรียกว่า กิริยาพากยางค์ เพราะคุณบทนั้นเป็นวิกติกัตตาในกิริยาแล้ว. อุ. **โส สตฺถารํ ปูเชตุกาโม หุตฺวา,** [จูเฬกสาฏก. ๕/๑] พราหมณ์นั้น เป็นผู้ใคร่เพื่อบูชาพระศาสดา.

บทประธานในกิริยาพากยางค์ ถ้าไม่มีคำใด ๆ แต่ง ก็นับเข้าในกิริยาพากยางค์ อุ. **สตฺถา คนฺธกุฏิยํ นิสินฺโน ว...** [ลาชเทวธีตา. ๕/๘] พระศาสดา ประทับนั่งในพระคันธกุฎี นั่นแหละ.... ถ้ามีคำนามแต่ง ก็ยากออกพร้อมกับคำนามนั้น เป็นนามพากยางค์ต่างหาก อุ. **มยฺหํ ปุตฺโต, มม เคหํ อนาคนฺตวา [กหํ คมิสฺสติ].** [สุทฺโธทน. ๖/๓๒] บุตรของเรา ไม่มาสู่เรือนของเราแล้ว [จักไปที่ไหน]. ถ้ามีคำคุณแต่ง ก็แยกออกพร้อมกับคำคุณนั้น เป็นคุณพากยางค์ต่างหาก อุ. **โส โสตาปนฺโนปิ สาาโน เสฏฺฐี. ธีตริ อุปฺปนฺนโสกํ อธิวาเสตุํ อสกฺโกนฺโต....** [สุมนเทวี. ๑/๑๔๘] เศรษฐีผู้แม้เป็นพระโสดาบันนั้น ไม่อาจเพื่ออดกลั้นโศกที่เกิดขึ้น ในเพราะธิดา....

พากย์

๓. หลายบทหรือหลายพากยางค์ ผสมให้เป็นใจความได้เต็มที่ เรียกว่า พากย์ เช่น ปุตฺโต มาตาปิตเรสุ สมฺมา ปฏิปชฺชนฺโต ปสํสํ ลภติ เป็นตัวอย่าง ตอนมีกิริยาอาขยาตหนึ่ง ๆ นับเป็นพากย์หนึ่ง ๆ.

อธิบาย [๑] ข้อว่า เป็นใจความได้เต็มที่นั้น หมายความว่า เต็มที่ตามวิธีไวยากรณ์ โดยย่อ คือ มีประธานมีกิริยาคุมพากย์. โยนัยนี้ พากย์หนึ่ง จึงอาจประกอบขึ้นด้วยหลายบท คือไม่มากถึงแบ่งเป็นพากยางค์ก็มี อุ. **อภิตฺถเรถ กลฺยาเณ.** [จูเฬกสาฏก. ๕/๔] บุคคลพึงรีบทำความดี. แม้ด้วย ๒ บทก็มี อุ. **มหาชโน สนฺนิปติ.** [มฏฺฐกุณฺฑลี. ๑/๓๓] มหาชนประชุมกันแล้ว. และประกอบขึ้นด้วยหลายพากยางค์ เป็นพากย์ยาว ๆ ก็มี เช่น **สตฺถา คนฺธกุฏิยํ นิสินฺโน ว ฯ เป ฯ สุโข ปุญฺญสฺส อุจฺจโยติ.** [ลาชเทวธีตา. ๕/๘] ที่ยกมาไว้เพียง **นิสินฺโนว** ในข้อก่อน.

อนึ่ง ประกอบขึ้นด้วยพากยางค์เดียว [เป็น ๒ ตอนทั้งพากย์] ก็มี เช่น อุ. ในแบบซึ่งแปลว่า บุตรปฏิบัติชอบในมารดาบิดา ย่อมได้สรรเสริญ. ทั้งนี้เพราะเมื่อมีประธาน มีกิริยาคุมพากย์ แม้ ๒ บทเท่านั้น ก็จัดว่ามีใจความเต็มที่เป็นพากย์ได้ ตามๆวยากรณ์แล้ว เพราะเหตุนี้ พากย์หนึ่งจึงยาวบ้างสั้นบ้าง ตามความในตอนนั้น ๆ.

[๒] ข้อว่า ตอนกิริยาอาขยาตหนึ่ง ๆ นับเป็นพากย์หนึ่ง ๆ นั้น แสดงไว้เป็นนิทัสสนะ เพราะมุ่งที่เป็นไปโดยมาก แต่ตอนมี

กิริยากิตก์ที่ใช้คุมพากย์ตอนหนึ่ง ๆ ก็นับเป็นพากย์หนึ่ง ๆ อุ. **กตํ เม กุสลํ; อกตํ เม ปาปํ.** [สุมนเทวี. ๑/๑๕๐] กุศลอันเราทำแล้ว บาปอันเรามิได้แล้ว. แม้ตอนกิริยาพิเศษที่ใช้คุมพากย์ เช่น **สกฺกา** ก็เช่นเดียวกัน.

[๓] พากย์ แบ่งเป็น ๕ ตามวาจกทั้ง ๕ คือพากย์กัตตุวาจก พากย์กัมมาวาจก พากย์ภาววาจก พากย์เหตุกัตตุวาจก พากย์เหตุ- ไว้เป็นที่ตั้ง แล้วหาบทแต่งและขยายประธานตามนัยที่กล่าวแล้ว เช่นนี้ก็จะทราบได้ว่า ตอนใดเป็นพากยางค์อะไร และบทที่เข้ากับบทแต่งและขยายประธาน ในพากยางค์ใด ก็นับเข้าในพากยางค์นั้นทั้งหมด. ส่วนพากยางค์อนาทรและลักขณะ จัดเป็นพากยางค์หนึ่ง ๆ ต่างหาก จะยกพากย์ยาว ๆ ในธัมมปทัฏฐกถา มาตัดเป็นตัวอย่างสัก ๓ พากย์ คือ :-

อหึสกา เยติ อิมํ ธมฺมเทสนํ สตฺถา สาเกตํ นิสฺสาย อญฺชวเน วิหรนฺโต ภิกฺขูหิ ปุฏฺฐปญฺหํ อารพฺภ กเถสิ. [ภิกขูหิปุฏฺฐปญฺห. ๖/๑๘๐] พระศาสดา เมื่อทรงอาศัยเมืองสาเกต ประทับอยู่ในอัญชวัน ทรงปรารภปัญหาที่พวกภิกษุทูลถาม จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **อหึสกา เย** เป็นอาทิ.

กิริยาพากยางค์ สตฺถา สาเกตํ นิสฺสาย อญฺชวเน
วิหรนฺโต,

พากย์ อหึสกา เยติ อิมํ ธมฺมเทศนํ
ภิกฺขูหิ ปุฏฺฐปญฺหํ อารพฺภ กเถสิ.

ภควโต กิร ภิกฺขุสงฺฆปริวุตสฺส สาเกตํ ปิณฺฑาย ปวิสนกาเล เอโก สาเกตวาสี มหลฺลกพฺราหฺมโณ นครโต นิกฺขมนฺโต ฯ เป ฯ สตฺถารํ คเหตฺวา อตฺตโน เคหํ อคมาสิ. [ภิกขูหิปุฏฺฐปญฺห ๖/๑๘๐] ได้ยินว่า พราหมณ์แก่ชาวเมืองสาเกต คนหนึ่ง ออกจากนครในกาลที่พระผู้มีพระภาค อันภิกษุสงฆ์แวดล้อม เสด็จเข้าไปสู่เมืองสาเกต เพื่อบิณฑะ ฯลฯ ได้พาพระศาสดาไปสู่เรือนของตน.

คุณพากยางค์ **เอโก กิร สาเกตวาสี มหลฺลก-**
พฺราหฺมโณ,

กิริยาพากยางค์ **ภควโต ภิกฺขุสงฺฆปริวุตสฺส**
สาเกตํ ปิณฺฑาย ปวิสนกาเล
นครโต นิกฺขมนฺโต,
ฯ เป ฯ

พากย์ **สตฺถารํ คเหตฺวา อตฺตโน เคหํ**
อคมาสิ.

สตฺถา เตน อปริปุณฺณํ กตฺวา วุตฺตคาถํ ปริปุณฺณํ กตฺวา ทสฺเสนฺโต เอวมาห. [อญฺญตรปุริส. ๓/๑๐๗] พระศาสดา

เมื่อทรงแสดง คาถาสัตว์นรกนั้นกล่าวทำให้ไม่บริบูรณ์แล้ว ทำให้บริบูรณ์ จึงตรัสอย่างนี้.

กิริยาพากยางค์ **สตฺถา เตน อปริปุณฺณํ กตฺวา**

วุตฺตคาถํ ปริปุณฺณํ กตฺวา

ทสฺเสนฺโต,

กิริยาพากยางค์ชั้นใน **เตน อปริปุณฺณํ กตฺวา วุตฺต-**

พากย์ **เอวมาห.**

ข้อสังเกต ก. พากย์ที่ ๑ ไม่แยก **นิสฺสาย** เป็นกิริยาพากยางค์ ๑ ก่อน แต่เอารวมเป็นกิริยาพากยางค์เดียวถึง **วิหรนฺโต** เพราะ **นิสฺสาย** เป็นสมานกาลกิริยาใน **วิหรนฺโต** คือทำพร้อมกันกับ **วิหรนฺโต** เมื่อทำพร้อมกันเช่นนี้ จึงแยกออกจามกันมิได้.

ข. พากย์ที่ ๒ **กิร** เป็นนิบาตต้นข้อความ จึงเอาไว้ในพากยางค์ที่ ๑. และไม่แยก **สตฺถารํ คเหตฺวา** เป็นอีกพากยางค์หนึ่ง เพราะถือเอา **คเหตฺวา** เป็นสมานกาลกิริยาใน **อคมาสิ**.

ค. พากย์ที่ ๓ **กตฺวา** ทั้ง ๒ เป็นกิริยาวิเสสนะ คือ **กตฺวา** ที่ ๑ กิริยาวิเสสนะใน **วุตฺต-. กตฺวา** ที่ ๒ กิริยาวิเสสนะใน **ทสฺสเสนฺโต** ไม่แสดงกิริยาอีกส่วนหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงรวมเป็นพากยางค์เดียวกับ **ทสฺเสนฺโต**. อนึ่งกิริยาพากยางค์นี้ กิริยาพากยางค์ในอีกชั้นหนึ่ง แต่ไม่แยกออกเป็นพากยางค์วงนอกอีกส่วนหนึ่ง เพราะ วุตฺต เข้าสมาสกับ **คาถํ** ๆเข้ากับ **ทสฺสเสนฺโต** ซึ่งเป็นกิริยาขยายประธาน จึงรวมเป็นพากยางค์เดียวกับ **ทสฺเสนฺโต**

ฆ. ตอนที่เรียกว่า พากย์ ในพากย์ทั้ง ๓ ที่ยกมาตัดนั้น แท้จริงก็เป็นตอนหนึ่งของพากย์ (พากยาค์) แต่เป็นตอนที่สุดของพากย์ ท่านใช้กิริยาคุมพากย์ จึงเรียกว่าพากย์.

ทางแห่งการศึกษาวากย สัมพันธ์

(๑๔๘) การศึกษาวิธีประกอบคำพูดเข้าเป็นพากย์ มี ๒ ทางคือ กำหนดพากย์ที่เรียงไว้แล้วให้รู้ว่าบทไหนเข้ากับบทไหน ซึ่งเรียกว่า สัมพันธ์ทาง ๑. เรียงผูกคำพูดให้เป็นพากย์เองให้ต้องตามแบบอย่าง ทาง ๑. ใน ๒ ทางนั้น ควรเรียนทรงสัมพันธ์ ให้เห็นเป็นตัวอย่าง ไว้ก่อนแล้ว จึงเรียนแต่งเอง เช่นนี้ การศึกษาจะได้สะดอกดี ก่อน แต่เรียนสัมพันธ์ ควรรู้จักแบบสัมพันธ์ไว้ก่อน.

อธิบาย: [๑] การศึกษาวากยสัมพันธ์มี ๒ ทาง คือเรียน สัมพันธ์ ๑ เรียนผูกคำพูดให้เป็นพากย์เองให้ต้องตามแบบอย่าง คือ เรียนแต่ภาษาบาลี ๑. ทางที่ ๒ เป็นการศึกษาวายกสัมพันธ์โดยตรง. ส่วนทางที่ ๑ เป็นอุปกรณ์เครื่องสนับสนุน เพราะเมื่อเรียนรู้สัมพันธ์ แล้ว ในเวลาแต่หนังสือ ย่อมเรียงเข้าได้ถูกต้อง. ส่วนในการแปล หนังสือจำเรียนสัมพันธ์แท้ มิฉะนั้นจะไม่รู้ว่าบทไหนเนื่องหรือเข้า กับบทไหน เมื่อไม่รู้ ก็จับความไม่ได้ แปลไม่ถูก. ทั้งนี้เพราะ ภาษาบาลีมีวิธีเรียงคำพูดต่างภาษาไทย.

[๒] ในภาษาไทย เรียงคำพูดที่ ๑-๒ ไปตามความ จึงไม่สู้ เห็นความสำคัญของสัมพันธ์. ส่วนภาษาบาลีไม่เรียงอย่างนั้น แต่ เรียงวิธีวากยสัมพันธ์อีกส่วนหนึ่ง. ถ้าจะแปลคำที่ ๑-๒ ตามลำดับ

ไป ย่อมไม่ได้ความ อุ. **นตฺถิ เต โกจิ อาปุจฺฉิพฺพยุตฺตโก ญาติ** [จกฺขุปาลตฺเถร . ๑/๖] แปลตามลำดับบทว่า ' ไม่มี ท่านไร ๆ ผู้ควรอำลา ญาติ' แปลอย่างนี้ไม่ได้ความ. เมื่อเป็นเช่นนี้ จำต้องอาศัยสัมพันธ์ คือให้รู้ว่าบทไหนเข้ากับบทไหน โดยเนื่องกันอย่างไร เช่นในพากย์นี้ จำต้องรู้สัมพันธ์ว่า **ญาติ** เป็น กัตตา ใน **นตฺถิ** ๆ เป็นกิริยาของ **ญาติ. เต** เนื่องด้วยเป็นเจ้าของใน **ญาติ โกจิ** และ **อาปุจฺฉิตพฺพยุตฺตโก** เป็นวิเสสนะของ **ญาติ**. เมื่อรู้เช่นนี้แล้ว จึงจะเข้าใจความและแปลได้ถูกว่า ญาติไร ๆ ผู้ควรอำลาของท่านไม่มีหรือ' ดังนี้ การรู้สัมพันธ์มีประโยชน์ในการแปลงหนังสืออย่างนี้.

แต่บางประโยค เรียงคำพูดเหมือนตามลำดับคำที่ ๑-๒ ดังภาษาไทย อุ. **กนิฏฺฐภาตา เม อตฺถิ ภนฺเต** [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๖] แปลว่า 'นับชายของข้าพระองค์มีอยู่พระเจ้าข้า' นี้หาได้เรียงตามวิธีภาษาไทยไม่ แต่เรียงตามวิธีภาษาบาลีดังกล่าวมาแล้วนั้นเอง แต่บังเอิญไปคล้ายกับวิธีเรียงในภาษาไทยเข้าเท่านั้น.

สัมพันธ์

[๓] ความเนื่องกันแห่งบทหนึ่งกับอีกบทหนึ่ง หรือความเข้ากันแห่งบทหนึ่งกับอีกบทหนึ่ง เรียกว่าสัมพันธ์ การเรียนกำหนดพากย์ที่เรียงไว้แล้ว เช่น ใน ธัมมปทัฏฐกถา เป็นต้น ให้รู้ว่าบทไหนเนื่องหรือเข้ากับบทไหน เรียกว่าเรียนสัมพันธ์.

การเรียนสัมพันธ์นั้น เมื่อกล่าวถึงหัวข้อใหญ่ ๆ ที่พึงเรียนก็มีดังนี้ คือ อรรถ, ชื่อสัมพันธ์, การเข้าสัมพันธ์, วิธีสัมพันธ์.

อรรถ คือความหมายที่ใช้ เช่นเป็นผู้ทำเองในพากย์ที่เป็นกัตตุวาจก **[สยกัตตา] เป็นที่ทำ [อวุตตกัมม] ชื่อสัมพันธ์ เช่น สยกัตตา อวุตตกัมม.** การเข้าสัมพันธ์ เช่นบทนามนามที่ประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติ เข้ากับกิริยา วิธีสัมพันธ์เกี่ยวด้วยรู้จักความเนื่องกันของบททั้งหลายในพากยางค์และพากย์นั้น ๆ เช่น อุ. ในจักขุ-ปาลัตเถระ. ที่แสดงแล้ว และเกี่ยวด้วยระเบียบในเวลาสัมพันธ์. แบบที่แสดงข้อเหล่านี้ พร้อมทั้งนิบาต เรียกว่าแบบสัมพันธ์ มีแจ้งในหนังสือวายกสัมพันธ์ภาคที่ ๓ ตอนต้น ซึ่งได้ถือเป็นหัวข้ออธิบายในหนังสือนี้.

เพราะเหตุนี้ นักเรียนพึงท่องจำแบบสัมพันธ์นั้นให้ได้เป็นพื้นไว้ก่อน เพื่อเป็นแบบแล้ว จึงมาความเข้าใจเพิ่มเติมในหนังสือนี้ เช่นนี้จึงจะได้ประโยชน์.

[๔] พากยางค์ก็ดี พากย์ก็ดี ประกอบขึ้นด้วยบท คือ บทนามบ้าง บทกิริยาบ้าง. และบททั้งหลายอันเป็นเครื่องประกอบเหล่านั้นเอง ย่อมมีความสัมพันธ์กันตลอด. เพราะเหตุนั้น เมื่อเรียนสัมพันธ์จึงจำต้องเรียนให้รู้จักบท มีหัวข้อที่พึงเรียนก่อนในตอนนี้ คือ อรรถที่ใช้ ๑ ชื่อ ๑ การเข้า ๑.

ในบททั้ง ๒ คือนามและกิริยานั้น ยังมีวิภาคออกไปอีก คือ บทนามแบ่งเป็น ๓ คือ บทนามนาม ๑ บทคุณนาม ๑ บทสัพพนาม ๑ บทกิริยาแบ่งเป็น ๒ คือ บทกิริยาในพากยางค์ ๑ บทกิริยาในพากย์ ๑. พึงทราบอธิบาตตามแนวแบบสัมพันธ์เป็นลำดับไป.

บทนามนาม

[๕] นามนาม หมายถึง นามนาม [ในนามศัพท์] สมาสนาม ตัทธิตนาม นามกิตกฺนาม [ตลอดถึงพวกศัพท์ลงอุณณาทิปัจจัยนาม] และคุณนามที่ใช้ในฐานเป็นนาม. [และปุริสสัพพนามที่จะกล่าวถึง ในตอนที่ว่าด้วยศัพท์นาม] นามนามเหล่านี้ที่ประกอบด้วยวิภัตตินาม เรียกว่าบทนามนาม.

นามนามอื่น ๆ ก็เป็นที่เข้าใจกันแล้ว ยังแต่คุณนามที่ใช้ในฐานเป็นนามนาม. แท้จริงคุณนามเช่นนี้มีที่ใช้มาแล้ว แต่ไม่ค่อนยกขึ้นพูดกัน จักยกขึ้นพูดในตอนท้ายบทนามนามพอให้เข้าใจในทางสัมพันธ์.

แบบสัมพันธ์

บทนามนามที่ประกอบด้วยปฐมาวิภัตติ

(๑๕๐) บทนามนามที่ประกอบด้วยปฐมาวิภัตติ ใช้ในอรรถ ๔ อย่าง ดังนี้ :-

ลิงคัตถะ

๑. เป็นประธานในนามพากยาค์ และคุณพากยางค์ เรียกชื่อว่า ลิงคฺตโถ. อุทาหรณ์อย่างนี้ กุลสฺส ปตฺโต. ปิโย ปุตฺโต.

อธิบาย: [๑] ลิงคัตถะ หมายความว่าเป็นประธานในนามพากยางค์และคุณพากยางค์. พากยางค์ ๒ ในข้อนี้ หมายเฉพาะพากยางค์ที่เป็นตอนหนึ่งต่างหากจากพากย์ เพราะสิ้นสุดความลงเพียงนั้นก็ตาม เพราะจับเอาเฉพาะตรงนั้นก็ตาม [ที่เป็นตอนหนึ่ง

แห่งพากย์ บทประธานย่อมเป็นประธานในพากย์ และมีชื่อเรียกอย่างอื่น ดังจะกล่าวต่อไป]. **ปุตฺโต** ใน อุ. ที่ ๑ เป็นประธานในนามพากยางค์. ใน อุ. ที่ ๒ เป็นประธานในคุณพากยางค์ เรียกชื่อว่า ลิงคัตถะ ทั้ง ๒ บท. อุ. ใน ธัมมปทัฏฐกถา พึงดูในตอนที่ว่าด้วยพากยางค์ และพึงทราบว่าบทประธานในพากยางค์ [ที่เป็นตอนหนึ่งต่างหากจากพากย์] นั้น ๆ แล เรียกชื่อว่า ลิงคัตถะ.

[๒] ลิงคัตถะที่เป็นอุปมา เรียกชื่อว่า อุปมาลิงคัตถะ อุ:-

๑) **ตโต นํ ทุกฺขมเนฺวติ จกฺกํว วหโต ปทํ** [จกฺขุปาลตฺเถร] รอยเท้าโคผู้นำแอกไปอยู่ ฉะนั้น ' [**จกฺกํ** อุปมาลิงคัตถะ และเติม **อเนฺวนิตํ** เข้ามาเป็นวิเสสนะของ **จกฺกํ**].

๒) **คคณตเล จนฺทเลขา วิย ปญฺญายมานา,** [วิสาขา. ๓/๖๖] ปรากฏอยู่ราวกะจันทรเลขา [ปรากฏอยู่] ในท้องฟ้าฉะนั้น ' [จนฺท-เลขา อุปมาลิงคัตถะ และเติม ปญฺญายมานา หรือ ปญฺญายนฺตี เข้ามาเป็นวิเสสนะของ จนฺทเลขา.]

๓) **ตโต นํ สุขมเนฺวติ ฉายาว อนุปานิยี.** [มฏฺฐกุณฺฑลิ ๑/๓๔] ' ความสุขย่อมไปตามเขา เพราะเหตุนั้น ดุจเงาไม่ละตัว ฉะนั้น ' [ฉายา อุปมาลิงคัตถะ ไม่ต้องเติมบทวิเสสนะ เพราะมี อนุปายี แทน].

๔) **ฉนฺนํ วณฺณานนฺติ วุตฺตตฺตา ปนสฺส ฉพฺพณฺณํสิโย กูเฏหิ อาสิญฺจมานํ วิลีนสุวณฺณํ วิย ยนฺตนาฬิกโต นิกฺขนฺตา**

สุวณฺณรสธารา วิย จ เอกจกฺกวาฬคพฺภโต อุคฺคนฺตฺวา พฺรหฺม-โลกํ อาหจฺจ ปฏินิวตฺติตฺวา จกฺกวาฬมุขวฏฺฏิเมว คณฺหึสุ. [ยมกปฺปาฏิหาริย. ๖/๘๔] ' ก็เพราะท่านกล่าวไว้ว่า **ฉนฺนํ วณฺณานํ** รัสมี ๖ สีของพระพุทธองค์ พวยพุ่งขึ้นจากห้องแห่งจักรวาฬอันหนึ่งจดพรหมโลกแล้ววกลับจับขอบจักรวาฬทีเดียว ดุจทองคำคว้างไหลออกจากเบ้า และดุจท่อน้ำทองคำออกจากทะนานยนต์' [**วิลีนสุวณฺณํ** และ **สุวณฺณรสธารา** ต่างเป็นอุปมาลิงคัตตะ และไม่ต้องเติมบทกิริยากิตก์เข้ามาเป็นวิเสสนะ เพราะต่างมีวิเสสนะของตนแล้ว].

๕) มนุสฺสสีสํ วิย อสฺส สีสํ, อหิสฺส [อตฺตภาโว] วิยสฺส เสโส อตฺตภาโว./B> [อหิเปต. ๓/๑๕๔] ศีรษะของเปรตนั้น คล้ายศีรษะของมนุษย์, อัตภาพที่เหลือของเปรตนั้น คล้าย [อัตภาพ] ของงู.

บทอุปมาลิงคัตถะนี้ นิยมแปลทีหลังกิริยาในพากย์บ้าง เช่น อุ. ที่ ๑ ที่หลังกิริยาในพากยางค์บ้าง เช่น อุ. ที่ ๒. ทั้งนี้แล้วแต่จะมีความเนื่องกับกิริยาไหน และนิยมเติมบทกิริยากิตก์ อันประกอบด้วย อนฺต หรือ มาน ปัจจัย ใช้ธาตุเกี่ยวกับกิริยาในพากย์ หรือพากยางค์ที่มีความเนื่องถึงกันนั้น เข้ามาเป็นบทวิเสสนะ เช่น อุ. ที่ ๑ และที่ ๒ นั้น ทั้งนี้เว้นแต่บทอุปมาลิงคัตถะนั้นจะมีบทวิเสสนะที่ใช้แทนกันได้แล้ว เช่น อุ. ที่ ๑ หรือมีบทกิริยากิตก์เป็นวิเสสนะของตนเอง เช่น อุ. ที่ ๔. อนึ่ง ในประโยค ลิงคัตถะ ที่มีประโยคอุปมาแทรก การเติมและไม่เติม พึงเทียบโดยนับเดียวกัน แต่ศัพท์

เติม พึงเปลี่ยนใช้ให้พอเหมาะ เช่น อุ. ที่ ๕.

อนึ่ง บทอุปมาลิงคัตถะโดยมาก อาจเป็นอุปมาวิเสสนะก็ได้อัน จักกล่าวในตอนที่ว่าด้วยบทคุณนาม เว้นแต่บ้างแห่ง เป็นได้และ เหมาะแต่เป็นอุปมาลิงคัตถะอย่างเดียว เช่น อุ. ที่ ๑ และที่ ๒.

สยกัตตา

๒. เป็นผู้ทำเองให้พากย์ที่เป็นกัตตุวาจก เรียกชื่อว่า สยกตฺตา อุ. ปุตฺโต ชายติ.

อธิบาย: [๑] **สยกัตตา** หมายความว่า ผู้ทำเอง ในพากย์ ที่เป็นกัตตุวาจก อุ. **ปุตฺโต ชายติ** (ในแบบ) 'บุตรย่อมเกิด' **ปุตฺโต** เป็น สยกัตตา ใน ชาติ เพราะเป็นผู้ทำคือเกิดเอง. **อุปสนฺโต สุขํ เสติ.** 'ผู้สงบรำงับย่อมอยู่เป็นสุข.'

[๒] ในนามพากยางค์และคุณพากยางค์ หรือในประโยค ลิงคัตถะ ที่อาจเติมกิริยาว่ามีว่าเป็นเข้ามาคุมพากย์ได้ [มักเป็นโหติ]. ถ้าเติมเข้ามา บทประธานก็กลายเป็น สยกัตตา ไป อุ. **ลูขํ [โหติ] เม ทานํ.**

[๓] บทกิริยากิตก์ที่ประกอบด้วย ตุํ ปัจจัยที่เป็น กัตตา เรียก ชื่อพิเศษกันว่า ตุมัตถกัตตา อุ:-

๑) **ภิกฺขุนา นาม กายาทีนิ รกฺขิตุํ วฏฺฏติ.** [ฉพฺพคฺคิย. ๖/๑๙๐]. ธรรมดาว่า ภิกษุรักษากายทวารเป็นต้นย่อมควร.

๒) **ยุตฺตํ ปน ตุมฺหากํ อปฺปมตฺตกํ อุทกํ นิสฺสาย อนคฺเฆ ขตฺติเย นาเสตุํ.** [ญาตกานํ กลหวูปสมน. ๖/๑๒๒]

พระองค์ ท. อาศัยน้ำมีประมาณน้อย ยังกษัตริย์ผู้หาค่ามิได้ให้ฉิบหาย ควรแล้วหรือ.

๓) **สงฺคามํ โอติณฺณหตฺถิโน หิ จตูหิ ทิสาหิ อาคเต สเร สหิตุํ ภาโร [โหติ]** [สามาวตี. ๒/๕๐] ความทาทานศรที่มาจากทิศทั้ง ๔ เป็นภาระของช้างผู้เข้าสงคราม.

มีข้อที่นักศึกษาพึงสังเกต คือ บทกิริยาแห่งบทตุมัตถกัตตานี้ ถ้าเป็นที่กิริยากิตก์ นิยมประกอบเป็นนปุํสกลิงค์ เช่น อุ. ที่ ๒. แม้คุณนามแห่งบทตุมัตถกัตตาก็ดุจเดียวกัน เว้นไว้แต่คุณนามที่ใช้ศัพท์นามนาม ซึ่งคงไว้ตามลิงค์เดิมของตน เช่น อุ. ที่ ๓ คุณนามแห่งบทตุมัตถกัตตา ควรใช้เป็นวิกติกัตตาในกิริยา. ถ้าไม่มีกิริยาก็ควรเติมเข้ามา เช่น อุ. ที่ ๓ นั้น.

อนึ่ง มีนักศึกษาบางท่านแสดงความเห็นว่า บท ตุํ ปัจจัยที่เป็นกัตตา ไม่น่าจะเรียกว่า ตุมัตถกัตตา, น่าจะใช้เรียกบทกัตตาอื่นจาก ตุํ ปัจจัยที่ใช้ในอรรถของ ตุํ.

เหตุกัตตา

๓. เป็นผู้ใช้ให้ทำ ในพากย์ที่เป็นเหตุกัตตุวาจก เรียกชื่อว่า เหตุกัตตา อุ. มาตา ปุตฺตํ ชเนติ.

อธิบาย: เหตุกัตตา หมายความว่า เป็นผู้ทำที่เป็นเหตุ คือ ใช้ให้ทำ มิได้ทำเอง. อุ. **มาตา ปุตฺตํ ชเนติ** (ในแบบ) มารดายังบุตรให้เกิด' **มาตา** เป็น เหตุกัตตา คือผู้ประกอบกิริยา **ชเนติ** ที่เป็นเหตุ คือมารดามิได้เกิดเอง ทั้งบุตรก็มิได้เกิดได้เอง [ในพากย์นี้]

แต่มารดาเป็นเหตุให้บุตรเกิด. พูดให้ง่าย ๆ คือ ประธานในพากย์เหตุกัตตุวาจก. **[ตฺวํ] อญฺญํ เวชฺชํ ปกฺโกสิตฺวา ติกิจฺฉาเปหิ.** [มฏฺฐกุณฺฑลี. ๑/๒๕ ' ท่านจงเรียกหมออื่นให้มาเยียวมา' **ตฺวํ** เป็นเหตุกัตตา.

วุตตกัมม

๔. เป็นของที่เขาทำในพากย์ที่เป็นกรรมวาจก และเหตุกรรมวาจก เรียกชื่อว่า วุตฺตกมฺมํ อุ. กลฺยาณกมฺมํ กาตพฺพํ สงฺโฆ ญาเปตพฺโพ.

อธิบาย: [๑] ของที่เขาทำเรียกว่ากรรม ในพากย์กรรมวาจกกล่าวกรรมเป็นประธาน และเรียกชื่อว่า วุตตกัมม เพราะกรรมนั้นถูกกล่าวเป็นประธาน อุ. **กลฺยาณกมฺมํ กาตพฺพํ** (ในแบบ) ' กรรมงาม [อันบุคคล] พึงทำ.' **กลฺยาณกมฺมํ** เป็นกรรม เพราะเป็นสิ่งที่ถูกเขาทำ เรียกว่า วุตตกัมม เพราะถูกกล่าวเป็นประธานในพากย์. **อถ กึ ทฺวีหตีหํ สทฺโท น สุยฺยติ** [สามาวตี. ๒/๓๐] เมื่อเป็นเช่นนั้น ทำไม เสียง [อัน...] ย่อมไม่ได้ยินตลอด ๒-๓ วัน.'

[๒] ส่วนในพากย์เหตุกรรมวาจก กิริยาเหตุกรรมวาจก ใช้สกัมมธาตุ ก็มี อกัมมธาตุ ก็มี. ที่ใช้ สกัมมธาตุ ยกกรรมเป็นประธาน อุ :-

เยน จ ปุคฺคเลน ธมฺมสฺวสนํ การิตํ. [สกฺกเทวราช. ๘/๔๕] 'ธัมมัสสวนะอันบุคคลใด [ยังบุคคล] ให้ทำแล้ว [คือผู้ใดยังผู้อื่นให้ได้ฟังธรรม].' **ธมฺมสฺสวนํ** เป็นกรรม เพราะเป็นของที่เขาทำใน

ฐานเป็นตัวเหตุ คือใช้ให้ทำ จะกล่าวว่าเป็นของที่ถูกให้ทำก็ได้. เรียกว่า วุตตกัมม เพราะถูกกล่าวเป็นประธาน.

สุนนฺทาย โปกฺขรณี การิตา. [สกฺก. ๒/๑๐๒] ' โปรกขรณี อันนางสุนันทา [ยังชน] ให้ทำแล้ว .' มีอธิบายอย่างเดียวกัน. นี้เป็น วุตตกัมม โดยตรง เพราะกรรมถูกยกขึ้นกล่าวเป็นประธานจริง ๆ.

แต่ที่ใช้อกัมมธาตุ ไม่มีกรรมจะยกขึ้นเป็นประธาน จึงยกการีต คือผู้ถูกใช้ให้ทำเป็นประธานแทน อุ. **ปุพฺเพปิ เม ตุมฺเหหิ อยโส อุปฺปาทิโต** [วิสาขาย สหายิกา. ๕/๘๒] ' อยส อันท่าให้เกิดแก่เรา แม้ในครั้งก่อน. ' **อยโส** เป็นการีต แต่ยกขึ้นเป็นประธานแทนกรรม ทั้งเรียกว่า วุตตกัมม เหมือนกัน. อุ. นี้กลับเป็นเหตุกัตตุวาจกได้ ดังนี้ **ปุพฺเพปิ เม ตุมฺเห อยสํ อุปฺปทยิตฺถ. อยสํ** เป็นการีต ชัดทีเดียว.

เพื่อให้ชัดยิ่งว่าใช้การีตเป็นประธานจริง ๆ จะนำพากย์วาจก ทั้ง ๒ ที่ใช้เคียงกันมา ๓ คู่ ดังต่อไปนี้ :-

เหตุกัตตุ. **สา...ปานียํ ปริโภชนียํ อุปฏฺฐาเปสิ.**
นาง...ยังน้ำดื่มน้ำใช้ให้เข้าไปตั้งไว้แล้ว.

เหตุกัมม. **ตยา ว ปานียํ ปริโภชนียํ อุปฏฺฐาปิตํ.**
น้ำดื่มน้ำใช้ อันท่านเทียวให้เข้าไปตั้งไว้แล้ว.
[ลาชเทวธีตา ๕/๘].

เหตุกัตตุ. โส...**ปณฺณสาลํ ฌาเปสิ** เขายังบรรณศาลา
ให้ไหม้แล้ว.

เหตุกัมม. **มยา ตสฺส ปณฺณสาลา ฌาปิตา.** บรรณสาลาของท่านอันเราให้ไหม้แล้ว. [อหิเปต. ๓/๑๕๗.]

เหตุกัตตุ. **เถรํ กิร โจรา มาเรสุํ**. ได้ยินว่า พวกโจรยังพระเถระให้ตายแล้ว.

เหตุกัมม. **ตุมฺเหหิ เถโร มาริโต** พระเถระอันพวกเจ้าให้ตายแล้ว [หรือ]. [มหาโมคฺคลฺลานตฺเถร. ๕/๖๑].

ในพากย์เหตุกรรมวาจกที่ยกมานี้ **ปานียํ ปริโภชนียํ** ก็ดี **ปณฺณสาลา** ก็ดี **เถโร** ก็ดี เรียกว่า วุตตกัมม. นี้เป็นวุตตกัมมโดยอนุโลม.

น่าสังเกตว่า ในพากย์เหตุกัมมวาจก ที่ใช้ สกัมมธาตุ หาการิตกัมมได้ ส่วนที่ใช้ อกัมม ธาตุ ไม่มีการิตกัมม หรือหาการิตกัมมไม่ได้ ทั้งนี้เพราะยกการิตขึ้นเป็นประธาน ในฐานเป็น วุตตกัมมแล้ว.

ตัวอย่าง ในพากย์แห่งกรรมวาจกที่แสดงไว้ในแบบ คือ **สงฺโฆ ญาเปตพฺโพ '** สงฆ์ [อันภิกษุผู้ฉลาดสามารถ] พึงให้รู้ ' นี้ยกการีตขึ้นเป็นประธาน เรียกชื่อว่า วุตตกัมม เหมือนกัน.

รวมความว่า ในพากย์เหตุกรรมวาจก เป็นประธานโดยเป็นกรรมในเมื่อใช้สกัมมธาตุ, แต่เป็นประธานโดยเป็นการีต คือผู้ถูกใช้ให้ทำในเมื่อใช้ อกัมมธาตุ. แต่การีตในที่เช่นนี้ใช้ในฐานเป็นกรรม เพราะ

ฉะนั้นจึงกล่าวรวมกันได้ว่า "เป็นของที่เขาทำให้พากย์ที่เป็นกรรมวาจก และเหตุกรรมวาจก."

[๓] บทนามนามที่ประกอบ ปฐมาวิภัตตินี้ ไม่กล่าวว่าเข้ากับบทใด เพราะเป็นประธาน. แต่ในเวลาสัมพันธ์นิยมว่า 'ใน' กิริยาคุมพากย์ เช่น **ปุตฺโต** สยกัตตา ใน **ชายติ. กลฺยาณกมฺมํ** วุตตกัมมใน **กาตพฺพํ สงฺโฆ** วุตตกัมม ใน **ญาเปตพฺโพ**. ส่วนในนามพากยางค์และคุณพากยางค์ เรียกว่า ลิงคัตถะ ลอย ๆ.

ตัวอย่างในพากย์เหตุกรรมวาจา ในแบบว่า **สงฺโฆ ญาเปตพฺโพ** ผู้ที่เพ่งพิจารณาคงสงสัยว่า **ญาเปตพฺโพ** เป็นสกัมมธาตุ เมื่อเป็นเช่นนี้ ควรจะยกตัวกรรมคือสิ่งที่พึงให้รู้ขึ้นเป็นประธาน ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น แต่ไฉนจึงยกการีตขึ้นกล่าวเป็นประธาน ดุจพากย์ที่ใช้ อกัมธาตุ. ข้อนี้ไม่มีคำแก้อย่างอื่น นอกจากว่าข้างต้นกล่าวตามนิยมของพากย์เหตุกรรมวาจก [ดูในอาขยาต]. แต่พึงทราบว่าไวยากรณ์อันบริบูรณ์นั้นเกิดทีหลังภาษา เพราะฉะนั้น ภาษาจึงมีใช้แผกจากกฎไวยากรณ์อยู่บ้าง ซึ่งมักเป็นโวหารเก่า เช่น อุ. นี้. การใช้เช่นนี้ แม้ในธัมมปทัฏฐกถา ก็มีบ้าง แต่น้อย เช่น:-

อหํ อิมาย นิพฺพุตปทํ สาวิโต. [สญฺชย. ๑/๘๐] เราอันนางกิสาโคตมีนี้ ให้ได้ฟังซึ่งบทว่า ดับทุกข์แล้ว.

อสฺสุตปุพฺพํ สทฺทํ ตยา สฺณาปิตมฺหา. [สามาวตี. ๒/๔๔] เราเป็นผู้อันท่านให้ได้ฟังเสียงที่ไม่เคยฟังแล้ว.

น ตฺวํ มยา เวรวจนํ วทาปิโต. [โชติกตฺเถระ. ๘/๑๘๓]

พ่อฉันมิได้ใช้ให้กล่าวคำก่อเวร.

อุ. ทั้ง ๓ นี้ บทกิริยากิตก์ประกอบด้วยสกัมมธาตุ แต่ยกการีต แห่งบทกิริยากิตก์นั้นขึ้นกล่าวเป็นประธาน. [เมื่อจักประกอบ อุ.ที่ ๑ ให้ต้องตามนิยมในไวยากรณ์ คือยกกรรมขึ้นกล่าวเป็นประธาน ก็จักได้รูปประโยคว่า **อิมาย มยา [หรือ มํ] นิพฺพุตปทํ สาวิตํ.** อีก ๒ อุ. ก็พึงทราบเช่นเดียวกัน]

[๕] ประโยคกรรมวาจก ที่ใช้ผู้รับพูดเป็นประธานของตนก็มี อุ. **ตวํ...มยา สิตการณํ ปุฏฺโฐ...** [อหิเปต. ๓/๑๕๔] 'ท่านอันเราถามถึงเหตุแห่งการแย้ม..., **ปุฏฺโฐ** เป็นกรรมวาจก. อันกรรมวาจกตามปกติไม่มีอวุตตกัมม เพราะให้กรรมเป็นประธานของตน. แต่ใน อุ. นี้ ไม่ใช้กรรมเป็นประธานของตน ใช้ผู้รับพูดเป็นประธานแทน จึงคงมีอวุตตกัมมได้ เช่นเดียวกับที่ใช้การีตเป็นประธาน.
แทน จึงคงมีอวุตตกัมมได้ เช่นเดียวกับที่ใช้การีตเป็นประธาน.
ผู้รับพูดนี้ ในประโยคกัตตุวาจกประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติ เรียกชื่อว่า อกถิตกัมม อุ. [ในเรื่องนั้น] **อถ นํ ลกฺขณตฺเถโณ.... การณํ ปุจฺฉิ.** ทีนั้น พระลักขณเถระถามซึ่งเหตุ....กะท่าน.' **ตุวํ ก็ดี นํ** ก็ดี เป็นคำแทนชื่อพระมหาโมคคัลลานเถระองค์เดียวกัน. ที่ใช้ผู้รับพูดเป็นประธานของตนเช่นนี้ พบแต่ ปุฏฺโฐ โดยมาก แต่ใน อุ. บท **ปุฏฺโฐ** มิใช่กิริยาคุมพากย์ แต่เป็น ' กรรมใน ' ในการบอกสัมพันธ์ **ตุวํ** จึงมิใช่วุตตกกัมม แต่เป็นสยกัตตาใน **อวจ** ที่ละไว้. ส่วนข้อความข้างต้นกล่าวเฉพาะตอน ' กรรมใน' คือ เฉพาะที่ **ตุวํ** เกี่ยวกับ **ปุฏฺโฐ** เท่านั้น. แม้ อุ. ในข้อ [๔] ที่เป็นกัตตุ

นอกกรรมใน. ก็พึงทราบเช่นเดียวกันว่า กล่าวเฉพาะตอน 'กรรมใน' เท่านั้น. อีก อุ. หนึ่ง **มยา กุมฺภาโร เอกํ กมฺมํ อาณตฺโต.** [สามาวตี. ๒/๑๗] 'นายช่างหม้ออันเราสั่งซึ่งการอย่างหนึ่งไว้.' พึงพิจารณาดู: **กุมฺภกาโร** เป็นวุตตกัมมใน อาณตฺโต (ใช้ผู้รับพูดหรืออกถิตกรรมเป็นประธาน, ส่วน **กมฺมํ** เป็นอวุตตกัมมม ใน **อาณตฺโต**, ถ้าจะเรียงโดยปกติก็เรียงว่า **มยา กุมฺภการํ เอกํ กมฺมํ อาณตฺตํ** (การอย่างหนึ่งอันเราสั่งไว้แล้ว กะนายช่างหม้อ). ที่ใช้เช่นนี้มีน้อย ถึงอย่างนั้นก็ควรทราบไว้.

บทนามนามที่ประกอบด้วยทุติยาวิภัตติ

(๑๕๑) บทนามนามที่ประกอบด้วยทุติยาวิภัตติ ใช้ในอรรถ ๖ อย่าง เข้ากับกิริยา ดังนี้ :

อวุตตกัมม

๑. เป็นที่ทำ [ซึ่ง] เรียกชื่อว่า อวุตฺตกมฺมํ อุ. ธมฺมํ สุฯาติ.

อธิบาย: [๑] อวุตตกัมม คือ กรรม [ของที่เขาทำ] แห่งสกัมมกิริยานั้นเอง แต่ไม่กล่าวเป็นประธาน กล่าวเป็นที่รับการทำของกิริยา จึงประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติ มีวิเคราะห์คำว่า ' ย่อมทำซึ่งบทใด บทนั้น ชื่อว่าเป็นที่ทำ' จึงใช้อายตนิบาตว่า 'ซึ่ง.' แม้ในอรรถอื่นในวิภัตตินี้ และวิภัตติอื่น ก็พึงทราบเช่นเดียวกัน. อุ. **ธมฺมํ สุณาติ** (ในแบบ) ' ย่อมฟังซึ่งธรรม' **ธมฺมํ** เป็นที่ทำแห่งกิริยาฟัง เป็นอวุตตกัมม ใน **สุณาติ. โย มํ ปสฺสติ โส ธมฺมํ ปสฺสติ** [วกฺกลตฺเถร. ๘/๘๕] ' ผู้ใดเห็นซึ่งเรา ผู้นั้นเห็นซึ่งธรรม.'

[๒] บทที่มีขีดสัญประกาศอยู่ภายใต้ ในข้อนี้และในข้ออื่น พึงทราบว่าเป็นนามนามที่ประกอบด้วยวิภัตติ ใช้ในอรรถที่กำลังกล่าวอยู่ ๑ บทเป็นที่เข้าด้วย ๑ เช่น **ธมฺมํ สุณาติ** พึงทราบว่า **ธมฺมํ** อวุตตกัมม ใน **สุณาติ ธมฺมํ ปสฺสติ ธมฺมํ** อวุตตกัมม ใน **ปสฺสติ** พึงทราบอย่างนี้ในที่ทุกแห่ง.

[๓] กิริยาในคำว่า 'เข้ากับกิริยา' ในที่ทุกแห่ง ได้แก่กิริยาอาขยาต กิริยากิตก์ทั้งที่ใช้เป็นกิริยา ทั้งที่ใช้เป็นวิเสสนะ และนามกิตก์ก็นับว่ากิริยา. กิริยาในคำว่า 'เข้ากับกิริยา' แม้ในวิภัตติอื่นก็พึงทราบโดยนัยนี้.

นามกิตก์แบ่งเป็น ๒ คือ กิริยานามนาม ได้แก่ภาวสาธนะ ๑ กิริยาคุณนาม ได้แก่สาธนะนอกนั้น ๑. อีกนัยหนึ่ง แบ่งเป็น ๒ คือ นามนาม ๑ คุณนาม ๑ กิริยานามนามและกิริยาคุณนาม ที่ใช้เป็นนามนาม เช่น ทายก ปฏิคาหก จัดเข้าในนามกิตก์เป็นนามนาม กิริยาคุณนามที่ใช้เป็นคุณบท จัดเข้าใจนามกิตก์เป็นคุณนาม. นาม-กิตก์นี้ นับเข้าพวกนามก็ได้ เพราะจัดเป็นนามนามและคุณนามได้ นับเข้าพวกกิริยาก็ได้ เพราะสำเร็จจากกิริยา ซึ่งยังเรียกว่ากิริยานาม กิริยาคุณอยู่ เหตุฉะนั้น จึงเปรียบเทียบนกมีหูหนูมีปีก [ค้าวคาว.]

สัมปาปุณิยกัมม

๒. เป็นที่ไปถึง [สู่] เรียกชื่อว่า สมฺปาปุณิยกมฺมํ อุ. นครํ ปวิสติ.

อธิบาย : [๑] สัมปาปุณิยกัมม คือกรรมในฐานเป็นที่ไปถึง

อุ. **นครํ ปวิสติ** (ในแบบ) ' ย่อมเข้าไปสู่นคร' นครํ เป็นที่ไปถึง เป็นสัมปาปุณิยกัมม ใน **ปวิสติ. อถ นํ เต สตฺถุ สนฺติกํ เนตฺวา สตฺถุ ทสฺเสสุํ** [อนภิรตภิกฺขุ. ๖/๑๐๗] ' ลำดับนั้น อาจารย์และอุปัชฌาย์เหล่านั้น นำซึ่งภิกษุนั้น ไปสู่สำนักของพระศาสดา แสดงแด่พระศาสดา.'

[๒] บางทีเป็น สัมปาปุณิยกัมม ในเมื่อเข้ากับอกัมมธาตุ อุ. **สุคตึ คจฺฉติ** ' ย่อมไปสู่สุคติ.' เป็นอวุตตกัมมในเมื่อเข้ากับสกัมมธาจุ อุ. **สุคตึ อุปปชฺชติ** 'ย่อมเข้าถึงซึ่งสุคติ.' บางทีธาตุตัวเดียวกันเช่น **อทสฺสนํ มจฺจุราชสฺส คจฺเฉ** [มรีจิกมฺมฏฺฐานิ-กตฺเถร. ๓/๔] ถ้าเอา **คจฺเฉ** เป็นอกัมม **อทสฺสนํ** เป็นสัมปาปุณิย-กัมม แปลว่า ' พึงไปสู่ที่เป็นที่ไม่เป็นแห่งมัจจุราช.' ถ้าเอา **คจฺเฉ** เป็นสกัมม. **อทสฺสนํ** เป็นอวุตตกัมม แปลว่า 'พึงถึงซึ่ง...' นี้ควรเป็นข้อสังเกตในการแปลและสัมพันธ์ เพื่อให้เข้าเรื่องกัน. คมฺ ธาตุ ใช้เป็นอกัมมมธาตุโดยมาก แต่ที่ความบ่งให้เป็นสกัมมธาตุอย่างเดียวก็มี เช่น **สงฺฆญฺจ นรเทวสฺส คจฺฉามิ สรณํ อห** [มฏฺฐกุณฺฑลิ. ๑/๓๒]' ข้าพระเจ้าจะถึงซึ่งพระสงฆ์ของพระพุทธนรเทพเป็นสรณะ.'

กาาริตกัมม

๓. เป็นที่ใช้ให้ทำ (ยัง) เรียกชื่อว่า การิตกมฺมํ บ้าง กตฺตุกมฺมํ บ้าง อุ. มาตา ปุตฺตํ ชเนติ.

อธิบาย: [๑] การิตกัมม หรือ กัตตุกัมม คือกรรมในฐานที่ถูกใช้ให้ทำหรือเป็นผู้ทำในฐานรับใช้ หมายความว่า เป็นที่ใช้ให้ทำ. การิตกัมมนี้ ใช้กับกิริยาเหตุกัตตุวาจก และเหตุกัมมวาจก ทั้งที่เป็นอาขยาตและกิริยากิตก์. กิริยาเหล่านี้ ย่อมเรียกหาการิตกัมม ทั้งนี้ เว้นกิริยาเหตุกัมมวาจกที่เป็นอกัมมธาตุ [ดูข้อที่ว่าด้วยวัตตกัมม] อุ. **มาตา ปุตฺตํ ชเนติ** (ในแบบ) 'มารดา ยังบุตร ในเกิด' ปุติตํ เป็นที่ถูกมารดาให้เกิด จึงเป็นการิตกัมมใน **ชเนติ. ตยา ปีตํ อมตํ อมฺเหปิ ปาเหยิ.** [สามาวตี. ๒/๔๗] 'ขอท่านจงยังแม้เรา ท. ให้ดื่มอมตะที่ท่านดื่มแล้ว.'

[๒] การิตกัมม นี้ ประกอบด้วย ตติยาวิภัตติบ้าง อุ. **สุนเขหิ นํ ขาทาเปสฺสามิ** [โกกสุนขลุทฺทกทก. ๕/๒๘] เราจักยังสุนัขทั้งหลาย ให้กัดกินคนกาฬกรรณีนั้น.' ราชา **เวชฺเชหิ ติกิจฺฉาเปติ.** [วิฑูฑภ ๓/๑๐] 'พระราชา ยังหมดทั้งหลาย ให้เยียวยา.'

[๓] แม้นามกิตก์ที่สำเร็จจากเหตุรูป ก็มี การิตกัมม ได้ อุ. **มยา อิมาสํ ทฺวินฺนํ สมฺปตฺตีนํ นิปฺผาทนกกามฺมํ กาตุํ วฏฺฏติ.** [เทวทตฺต. ๑/๗๓] 'เราทำกรรมเป็นเครื่องยังสมบัติ ทั้ง ๒ เหล่านี้ ให้สำเร็จย่อมควร'. **สมฺปตฺตีนํ** การิตกัมม ใน **นิปฺผาทนก-** [นี้ เรียกว่าสัมพันธ์เข้าครึ่งบท เพราะไม่เข้าทั้งบทสมาส เข้าเพียงศัพท์ เดียวเท่านั้น ตามอรรถที่เข้า].

[๔] ในบทนามกิตก์ เว้นศัพท์ที่ประกอบด้วย **ตุํ เตฺว** ปัจจัย

มีบทกัมมประกอบด้วยฉัฏฐีวิภัตติ [เรียกว่าฉัฏฐีกัมม] ฉันใด ก็มีบทการิตกัมมประกอบด้วยฉัฏฐีวิภัตติ ฉันนั้น แต่ไม่เปลี่ยนชื่อ คงเรียกว่า การิตกัมม ตามเดิม เช่น **สมฺปตฺตีนํ** ใน อุ. นี้ ทั้งนี้ ก็เว้นศัพท์ที่ประกอบด้วย **ตุํ เตฺว** ปัจจัยเช่นกัน คือการิตกัมมในบทปัจจัยทั้ง ๒ นี้ คงประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติตามธรรมดา อุ. **ภนฺเต อหํ มหลฺลกกเล ปพฺพชิโต คนฺถธุรํ ปูเรตุํ น สกฺขิสฺสามิ.** [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๗] 'ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์บวชในเวลาแก่ จักไม่อาจยังคันถธุระให้เต็ม.' (แต่ในที่บางแห่ง ก็มีประกอบเป็นฉัฏฐีวิภัตติ คือ **สตฺถุโน อนุโมทนํ กาเรตุกาโม...** [ครหทินฺน. ๓/๔๗] ประกอบอย่างนี้มีน้อยเต็มที).

[๕] ในบทที่ต้องเรียกหาการิตกัมม แต่ท่านมิได้เรียง การิตกัมมไว้ด้วย ในเวลาสัมพันธ์ ต้องเติมเข้ามา **อุ. เถโร [ตํ วจนํ] อธิวาเสสิ.** [เทวทตฺต. ๑/๗๔] พระเถระ [ยังคำนั้น] ให้อยู่ทับแล้ว.

[๖] ในข้อความที่กล่าวมาแล้ว มีคำว่า การิต บ้าง การิตกัมม บ้าง คำทั้ง ๒ นี้ มีนัยต่างกันดังนี้: การิต เพ่งถึงตัวผู้ถูกใช้ให้ทำ หรือผู้ทำให้ฐานรับใช้ ไม่พูดถึงว่าจะประกอบวิภัตติไหน, การิต นั้นแล ที่ประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติ ใช้ในอรรถเป็นที่ใช้ให้ทำ [ยัง] จึงเรียกว่า การิตกัมม. [ถ้าประกอบด้วย ปฐมาวิภัตติ ใช้ในอรรถเป็นประธานแทนกัมม ในพากย์เหตุกัมมวาจก ที่ใช้อกัมมธาตุ เรียกว่าวุตตกัมม. ดูในข้อที่ว่าด้วยวุตตกัมม].

อัจจันตสังโยค

๔. เป็นที่ลุล่วง [สิ้น, ตลอด] เรียกชื่อว่า อจฺจนฺตสํโยโค
อุ. ติโยชนํ คจฺฉติ.

อธิบาย : [๑] อัจจันตสังโยค คือ เป็นที่ผ่านตลอด หรือลุตตลอด หมายความว่า เป็นที่ลุล่วง ได้แก่ทุก ๆ สิ่ง จะเป็นระยะทาง กาลเวลา หรืออะไรก็ตาม ที่กิริยาทำผ่านตลอดหรือลุล่วงไป อุ. **ติโยชนํ คจฺฉติ** (ในแบบ) 'ย่อมไปสิ้น ๓ โยชน์' **ติโยชนํ** เป็นที่ไปลุล่วง จึงเป็น อัจจันตสังโยค ใน **คจฺฉติ. อิทานิ เม อิทํ ภตฺตํ เอกรตฺตินฺทิวํ รกฺเขยฺย** [สุขสามเณร. ๕/๘๓] 'บัดนี้ ภัตนี้ของเรา พึงรักษาสิ้นคืนและวันหนึ่ง.' **สกลสรีรํ ผรนฺตา ปีติ อุปฺปชฺชิ.** [สปฺปทาสตเถร. ๔/๑๓๒] ' ปีติ บังเกิดแผ่ไปตลอดสีรระทั้งสิ้น.'

[๒] อัจจันตสังโยคกับสัมปาปุณิยกัมม ต่างกันในข้อที่ใช้ในความหมายเป็นลุล่วงกับเป็นจุดหมายที่ไปถึง. บางบทต้องวินิจฉัยก่อนว่า ใช้ในอรรถไหน เช่น **สกลชมฺพุทีปํ วิจริตฺวา,** [สามาวตี. ๒/๕๖] ในความท่อนนี้ หมายความว่า เที่ยวไปทั่วชมพูทวีป **สกลชมฺพุทีปํ** จึงเป็น อัจจันตสังโยค. ใน **วิจริตฺวา อิโต โยชนมตฺตํ อาคโต.** [เทวทตฺต. ๑/๑๔๓] ในพากย์นี้ หมายความว่า พระเทวทัตต์มาถึงที่ประมาณโยชน์หนึ่ง นับจากพระเชตวันนี้ มิได้หมายความว่า มาได้ประมาณโยชน์หนึ่ง นับจากต้นทางที่มา [เพราะมี **อิโต** บ่งอยู่] ฉะนั้น **โยชนมตฺตํ** จึงเป็น สัมปาปุณิยกัมม ใน **อาคโต**.

อกถิตกัมม

๕. เป็นที่รับพูด [กะ, เฉพาะ] เรียกว่าชื่อว่า อกถิตกมฺมํ อุ. ภควนฺตํ เอตทโวจ.

อธิบาย : [๑] อกถิตกัมม หมายความว่า เป็นที่รับพุด อุ. **ภควนฺตํ เอตทโวจ** (ในแบบ) 'ได้ทูลคำนั่น กะพระผู้มีพระภาค' **ภควนฺตํ** เป็นผู้รับพูด จึงเป็น อกถิตกัมม ใน **อโวจ. มาโวจ ผรุสํ กญฺจิ.** [โกณฺฑธานตฺเถร. ๕/๕๒] ' อย่ากล่าวคำหยาบกะใคร ๆ.' **ปุจฺฉ วาสว มํ ปญฺหํ.** [สกฺก. ๖/๑๓๗] ' ดูก่อนท้าววาสวะพระองค์ จงถามซึ่งปัญหากะเรา.'

[๒] ถ้ามิใช่เป็นที่รับพูด ก็มิใช่ อกถิตกัมม เช่น **สมโณ โคตโม อตฺตโน สาวเก ปพฺพชิตาติ วทติ, อหญฺจมฺหิ ปพฺพชิโต, มํปิ โข เอว วตฺตุํ วฏฺฏติ.** [อญฺญตรปพฺพชิต. ๘/๑๑๐] ' พระสมณโคดม ตรัสเรียกซึ่งพระสาวกของพระองค์ว่า บรรพชิต, เราก็เป็นบรรพชิต, จึงควรจะเรียกแม้ซึ่งเราเลยอย่างนั้น.' **สาวเก** อวุตตกัมม ใน **วทติ. มํ** อวุตตกัมม ใน **วตฺตุํ**.

กิริยาวิเสสน

๖. เป็นเครื่องทำกิริยาให้แปลกจากปกติ คือเป็นคุณบทแห่ง กิริยา เรียกชื่อว่า กิริยาวิเสสนํ อุ. สุขํ เสติ.

อธิบาย [๑] กิริยาวิเสสน คือเป็นเครื่องทำกิริยาให้แปลก จากปกติ คำว่า เป็นเครื่องทำให้แปลก ออกมาจากคำว่า วิเสสน-

กิริยาวิเสสน จึงเป็นวิเสสน คือเป็นคุณบทแห่งกิริยานั่นเอง คำว่าเป็นคุณบทแห่งกิริยา หมายความว่า ใช้ในฐานเป็นคุณบทแห่งกิริยา เพราะเป็นนามนาม แต่ใช้แต่งกิริยา อุ. **สุขํ เสติ** (ในแบบ) ' ย่อม นอน (อยู่) เป็นสุข.' สุขํ เป็นกิริยาวิเสสนแต่ง เสติ ให้แปลกจากปกติ. แปลกอย่างไร ? ลำพัง เสติ หมายความว่า นอนตามปกติ มี **สุขํ** เข้าแต่ง ก็ทำให้ผิดปกติไปว่า นอนเป็นสุข. **สุสุขํ วต ชีวาม.** [มาร. ๖/๑๒๔] 'เราทั้งหลาย เป็นอยู่สุขดีหนอ.' กิริยาวิเสสนนี้ ไม่ใช้อายตนิบาต ดุจบทวิเสสนทั้งปวง.

[๒] ศัพท์นามกิตก์ซึ่งประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติ ที่ใช้ในอรรถซ้ำกับกิริยาข้างหลง ก็เรียกว่ากิริยาวิเสสน อุ. **มหาวิรวํ วิรวึสุ.** [ฉพฺพคฺคิยภิกฺขุ. ๕/๔๔] 'ร้องเอ็ด' **มหาวิรวํ** ซ้ำกับกิริยาข้างหลังตน ีคือ **วิรวึสุ** จึงเป็น กิริยาวิเสสน ใน **วิรวึสุ. วิตกฺกํ วิตกฺเกสฺสสิ**. [มารธีตา. ๖/๖๕] 'จักตรึกวิตก.' **มหาอปฺโปฐิกํ อปฺโปเฐสิ.** [อชครเปต. ๕/๕๖] 'ปรบดัง.'

[๓] ข้อว่าซ้ำกับกิริยาข้างหลังตน คือซ้ำธาตุ ๑ เป็นกิริยา-นามนาม คือภาวสาธนะ. ๑ เช่น **มหาวิรวํ** ซ้ำธาตุกับ **วิรวึสุ** คือธาตุเดียวกัน และเป็นภาวสาธนะ แปลโดยพยัญชนะว่า ร้องแล้วการร้องเอ็ด. อุ. อื่น ๆ ก็มีนัยเดียวกัน. ถ้าเพียงแต่ซ้ำธาตุ แต่มีใช่ภาวสาธนะ ก็ไม่ชื่อว่า ซ้ำกับกิริยาข้างหลัง ไม่เป็นกิริยาวิเสสน อุ. **ทานํ เทติ** ' ย่อมให้ซึ่งทาน ' [**ทานํ** ในที่นี้เป็น กัมมสาธานะ

เป็นชื่อของวัตถุ]. **ลาภํ ลภติ** 'ย่อมได้ซึ่งลาภ' [**ลาภํ** เป็น กัมม-สาธนะ เป็นชื่อของปัจจัยวัตถุ]. หรือเป็นภาวสาธนะแต่ไม่ซ้ำธาตุกัน ก็ไม่ชื่อว่า ซ้ำกับกิริยาข้างหลัง ไม่เป็นกิริยาวิเสสนดุจเดียวกัน อุ. **เฉทนํ อกาสิ** 'ได้ทำซึ่งการตัด.' ทั้งนี้ เพราะที่ซ้ำแต่ธาตุ มิใช่ภาวสาธนะ ย่อมเป็นชื่อของวัตถุเป็นต้น จึงใช้อรรถอื่น เช่น **ทานํ** ใน อุ. ที่แสดงแล้ว. ส่วนที่เป็นภาวสาธนะ ย่อมบอกกิริยาอาการ และกิริยาข้างหลัง ก็แสดงกิริยาเหมือนกัน จึงชื่อว่าซ้ำกันจริง ทั้งธาตุทั้งความ เป็นกิริยาวิเสสนแท้. สำหรับที่ไม่ซ้ำธาตุกัน ทั้งใช้ในอรรถอื่น ไม่ต้องกล่าวถึง.

บท ทุติยาวิภัตติที่ซ้ำกับกิริยาข้างหลัง บางบทชวนใช้ในอรรถอื่น อุ. **ปุถุชฺชนกาลกิริยํ กตฺวา** [เปสการธีตุ. (๖/๔๒] ชวนให้เอา **กิริยํ** เป็นอวุตตกัมม แต่ **กิริยํ** เป็นภาวสาธนะ **ปุถุชฺชน-กาลกิริยํ** จึงเป็นกิริยาวิเสสน [ทำกาลกิริยาแห่งปุถุชน หรือทำกาลแห่งปุถุชน **กาลกิริยํ กตฺวา=กาลํ กตฺวา**] . ทั้งนี้ เว้นแต่จะใช้หมายถึงสภาพอย่างหนึ่ง ดังที่จะกล่าวในต่อไป. **จรถ ภิกฺขเว จาริกํ** [สฌฺชน. ๑/๘๒] ' ภิกษุทั้งหลาย ท่าน ท. จงเที่ยวจาริกไป.' **จาริกํ** เป็นกิริยาวิเสสนใน **จรถ**.

ศัพท์นามกิตก์ที่ใช้ในอรรถซ้ำกับกิริยาข้างหลังเช่นนี้ ประกอบด้วย ตติยาวิภัตติก็มี พึงดูในข้อที่ว่าด้วยตติยาวิเสสนใน ตติยาวิภัตติ.

อนึ่ง พึงทราบว่า แม้บทกิริยาวิเสสนใน อุ. ที่แสดงแล้ว ถ้าในที่อื่นใช้ในอรรถอื่น นอกจากกิริยาอาการดังกล่าวแล้ว ก็มิใช่

กิริยาวิเสสน.

บางบท มีรูปเป็นภาวสาธนะ แต่ถ้าใช้หมายถึงข้อปฏิบัติธรรมหรือสภาพอย่างหนึ่ง มิใช่เป็นกิริยาอาการตามปกติ เช่นนี้ แม้จะมีธาตุซ้ำกับกิริยาข้างหลัง ก็มิใช่กิริยาวิเสสน เช่น **พฺรหฺมจริยํ จรติ** [นนฺทตฺเถร. ๑/๑๑๖] ถ้าเพ่งความว่า **พฺรหฺมจริยํ** เป็นต้นปฏิบัติหรือธรรมที่พึงปฏิบัติอย่างหนึ่ง ก็เป็นอวุตตกัมมใน จรติ. แท้จริง ข้อที่ว่า มีรูปเป็นภาวสาธนะ แต่ใช้หมายถึงธรรมปฏิบัติอย่างหนึ่งนั้น อาจมีได้. ที่ท่านใช้คำว่า **ธมฺม** เข้าสมาสด้วยก็มี เช่น **ภิกฺขาจริยธมฺมํ สุจริติ จเรยฺย** [สุทฺโธทน. ๖/๓๓] 'พึงประพฤติซึ่งธรรมคือความเที่ยวไปเพื่อภิกษา ให้สุจริต.' อนึ่ง คำว่า **พฺรหฺมจริยํ** นั้น ถ้าเพ่งความว่าเป็นกิริยาอาการ ก็เป็นกิริยาวิเสสน ใน จรติ.

เพราะเหตุนี้ ผู้ศึกษาพึงเข้าใจโดยย่อว่า บทกิริยาวิเสสนในอรรถซ้ำกับกิริยาข้างหลังตนนั้น ต้องซ้ำธาตุทั้งเป็นภาวสาธนะ ที่ใช้เป็นกิริยาอาการปกติ นอกจากนี้ มิใช่กิริยาวิเสสน. และบางบทเมื่อเพ่งเข้าแล้ว อาจใช้เป็นกิริยาวิเสสนก็ได หรืออย่างอื่นก็ได้ เช่นนี้ ควรทำความรู้เข้าไว้ เพื่อจะได้เลือกใช้ให้เหมาะ และจำได้ไม่ด่วนเอาผิดผู้อื่น.

กิริยาวิเสสนที่ใช้ในอรรถซ้ำกับกิริยาข้างหลังตน มีใช้กับอกัมมธาตุโดยมาก แต่ที่ใช้กับสกัมมธาตุก็มีบ้าง เช่น **ปุถุชฺชนกาลกิริยํ กตฺวา** ที่แสดงแล้ว. ส่วนกิริยาวิเสสนนอกนี้ ใช้กับอกัมมธาตุบ้าง

สกัมมธาตุบ้าง ตามประสงค์ เช่น [ใช้กับอกัมมธาตุ] **สุขํ เสติ** ที่แสดงแล้ว. [ใช้กับสกัมมธาตุ] **ทนฺธํ หิ กรโต ปุญฺญํ.** [จูเฬกสาฎก. ๕/๔] 'เพราะเมื่อบุคคลทำบุญช้า' เหตุฉะนั้น พึงเพ่งเล็งถึงอรรถที่ใช้เป็นสำคัญ.

ข้อสังเกตท้ายข้อบททุติยาวิภัตติ

ข้อว่า บทนามนามที่ประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติ เข้ากับกิริยานั้น หมายความว่า เข้ากับกิริยาโดยมาก หรือเป็นต้น บางแห่งเข้ากับนามก็มี อุ. **เทฺว ตีณิ โยชนานิ อายตคมฺภีโร มโหโฆว,** [วิฑูฑภ. ๓/๒๕] ราวกะห้วงน้ำใหญ่ ทั้งกว้างทั้งลึก สิ้น ๒-๓ โยชน์.'

การเข้ากับบทอื่นนอกจากกิริยาเช่นนี้ ควรใช้ในเมื่อมิใช่ที่จะเข้ากับกิริยา หรือในเมื่อมิใช่ที่จะเติมกิริยาเข้ามา.

บทนามที่ประกอบด้วยตติยาวิภัตติ

(๑๕๒) บทนามนามที่ประกอบด้วยตติยาวิภัตติ ใช้ในอรรถ ๖ อย่าง เข้ากับกิริยาบ้าง เข้ากับนามบ้าง เข้ากับอัพพยศัพท์บ้าง ดังนี้ :-

กรณ

๑. เป็นวัตถุเครื่องทำ [ด้วย] เรียกชื่อว่า กรณํ อุ. กาเยน กมฺมํ กโรติ.

อธิบาย:- [๑] คำว่าวัตถุ หมายถึงทั้งรูปธรรมและนามธรรม เช่น **คนฺธมาลาทิวตฺถูนิ วตฺถุตฺตยํ ปุญฺญกิริยาวตฺถุ.** ที่ชื่อว่า **กรณ**

เพราะเป็นวัตถุเครื่องทำ อุ. **กาเยน กมฺมํ กโรติ** (ในแบบ) ' ย่อมทำกรรมด้วยกาย.' กาเยน เป็นวัตถุเครื่องทำ จึงเป็น กรณ ใน **กโรติ. มคฺคญฺาเณน อิมํ ขนฺธาทิโลกํ โอภาเสติ** [สมฺมชฺชตฺเถร. ๖/๓๘] ' ยังโลกมีขันธ์เป็นต้นนี้ให้สว่าง ด้วยมัคคญาณ.'

[๒] **กรณ**โดยตรง ใช้ในความหมายเป็นวัตถุเครื่องทำตามพยัญชนะ แต่อาจใช้ในความหมายเป็นเครื่องทำโดยอ้อม เช่นเป็นวัตถุเครื่องพิกัดหรือกำหนดเป็นต้น อุ.:-

[เครื่องพิกัดหรือกำหนด] **ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมา ตถาคโต,** [ปญฺจสตภิกฺขุ. ๗/๕๒] 'พระตถาคต มีจักษุ ด้วยจักษุ ๕.' **อรหตฺตมคฺคญฺาณชุติยา ขนฺธาทิเภเท ธมฺเม โชเตตฺวา ฐิตา.** [อาคนฺตุภิกฺขุ. ๔/๕๒] ' ยังธรรมอันต่างด้วยขันธ์เป็นต้นให้รุ่งเรือง ด้วยเครื่องรุ่งเรือง คืออรหัตตมัคคญาณ สถิตอยู่.'

[เครื่องรับสนอง] **เอเตสํ ภิกฺขูนํ ปวิสิตฺวา มยา ทิฏฺเฐน กมฺมํ นตฺถิ.** [อธิมานิกภิกฺขุ. ๕/๑๐๑] 'กรรมด้วยเราผู้อันภิกษุเหล่านั้น เข้าไปเห็น ไม่มี.'

[มี ๒ อย่าง] **เตน [คุเณน] อตฺตา สุทนฺโต หุตฺวา ทเมยฺย.** [ปธานิกติสฺสตฺเถร. ๖/๑๑] ' พึงเป็นผู้ฝึกดี ด้วยคุณนั้น ด้วยตนฝึก.' **[เตน] คุเณน เป็นกรณใน สุทนฺโต** [เพราะเป็นเครื่องทำแห่ง **สุทนฺโต** คือเป็นเครื่องฝึก] **อตฺตนา** เป็นกรณใน **สุทนฺโต** [เพราะเป็นเครื่องพิกัดหรือกำหนด **สุทนฺโต** ว่าฝึกดีด้วย

ตนเอง].

อุ. ต่อไปนี้เป็นสหัตถตติยา ตามหลักที่จักกล่าวในข้อสหัตถตติยา: **ราเคน สโม อญฺโญ อคฺคิ นาม นตฺถิ.** [อญฺญตรกุลทาริกา. ๖/๑๒๗] 'ขึ้นชื่อว่าไฟอื่นที่เสมอกันราคะไม่มี.' **[น] ขนฺธปริหรณ-ทุกฺเขน สทิสํ ทุกฺขํ นาม อตฺถิ.** [อญฺญตรกุลทาริกา. ๖/๑๒๖] 'ขึ้นชื่อว่าทุกข์เช่นกับด้วยทุกข์ คือการนามได้บ้าง.

[๓] **กรณ** เมื่อใช้ในความหมาย เป็นวัตถุเครื่องทำโดยตรง เข้ากับกิริยา แต่เมื่อใช้โดยอ้อม ก็เข้ากับนามได้บ้าง.

[๔] กรณที่เข้ากับปูรฺธาตุ ประกอบด้วย ฉัฏฐีวิภัตติ อุ **ปูรติ พาโล ปาปสฺส.** [อสญฺญตปริกฺขารภิกฺขุ. ๕/๑๕] 'คนพาล เต็มด้วยบาป.' **ปาปสฺส** ต้องหักเป็น กรณ ดุจ ตติยาวิภัตติ.

บางแห่ง [แต่น้อย] ประกอบด้วย ตติยาวิภัตติธรรมดา อุ. **เอกพินฺทุนา น ปูรติ.** [อสญฺญตปริกฺขารภิกฺขุ. ๕/๑๔] "ไม่เต็มด้วยหยาดเดียว.'

[๕] ข้อว่าบท ตติยาวิภัตติ 'เข้ากับกิริยาบ้าง เข้ากับนามบ้าง เข้ากับอัพยยศัพท์บ้าง' นั้น กิริยา หมายถึงดังที่กล่าวแล้วในตอนที่ว่าด้วยทุติยาวิภัตติ.

ส่วนคำว่านาม ถ้ามาเดี่ยว อาจหมายถึงนามนามโดยเฉพาะก็ได้ อาจหมายถึงนามกลาง ๆ คือรวมทั้งคุณนามด้วยก็ได้ เพราะคุณนาม ก็เป็นนามศัพท์อย่างหนึ่งเหมือนกัน. จะหมายถึงสถานไร

ก็แล้วแต่ความต้องการในที่นั้น ๆ. อนึ่ง ถ้ามาคู่กับคุณ ดังคำว่า ' นามและคุณ' ก็หมายถึงนามกลาง ๆ คือรวมทั้งคุณนามด้วย. นามในคำว่า 'เข้ากับนาม' หมายถึงนามกลาง ๆ คือรวมทั้งคุณนามด้วย อัพยยศัพท์หมายถึงศัพท์นิบาต และศัพท์ลงอัพยยปัจจัยที่ใช้เป็นนิบาต. ส่วนศัพท์ลงอัพยยปัจจัยนอกนั้น จัดเข้าในนามบ้าง [เช่น **กาลโต**] กิริยาบ้าง [เช่น **กตฺวา**] ตามสมควร.

ตติยาวิเสสน

๒. เป็นทางเครื่องแปลก [โดย, ตาม] เรียกชื่อว่า ตติยาวิเสสนํ อุ. ทกฺขิเณน ปสฺเสน สีหเสยฺยํ กปฺเปติ. มม วจเนน เอวํ วเทหิ.

อธิบาย: [๑] ตติยาวิเสสน คือบทที่ประกอบด้วย ตติยาวิภัตติ ที่ใช้เป็นวิเสสนของบทที่เข้าด้วย แต่มิใช่วิเสสนในฐานเป็นคุณบท ดุจกิริยาวิเสสน ใน ทุติยาวิภัตติ เพราะมีอายตนิบาตว่า โดย หรือ ตาม. ถึงอย่างนั้น ก็ยังเป็นทางทำบทที่เข้าด้วยให้แปลกจากปกติ ตติยาวิเสสน จึงหมายความว่า เป็นทางเครื่องแปลก. อุ:-

ทกฺขิเณณ ปสฺเสน สีหเสยฺยํ กปฺเปติ (ในแบบ) ' สำเร็จ สีหไสยาโดยข้างเบื้องขวา.' **ปสฺเสน ตติยาวิเสสน** ใน **กปฺเปติ** โดย อธิบายว่า ลำพัง **กปฺเปติ** ย่อมไม่ได้ความพิเศษไปจาก ' สำเร็จ [สีหไสยา]' แต่เมื่อมี **[ทกฺขิเณน] ปสฺเสน** จึงได้ความพิเศษคือ แปลกขึ้นว่า สำเร็จ [สีหไสยา] โดยข้าง [เบื้องขวา].

มม วจเนน เอวํ วเทหิ (ในแบบ) ' [เจ้า] จงกล่าวอย่างนี้

ตามคำของเรา.' **วจเนน** ตติยาวิเสสน ใน **วเทหิ**.

สกฺกา นุ โข รชฺชํ กาเรตุํ...ธมฺเมน. [มาร. ๗/๑๖๔] 'เราอาจหรือหนอ เพื่อครอบครองราชสมบัติโดยธรรม [หรือตาม ธรรม] ...'

เต ตสฺส วจเนนานิวตฺติตฺวา ตํ อนุพนฺธึสฺเยว . [วิฑูฑภ. ๓/๑๖] ' เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น ไม่กลับตามคำของมหาลินั้น ติดตาม พันธุละเสนาบดีนั้นไป.'

[๒] บทภาวสาธนะซึ่งประกอบด้วย ตติยาวิภัตติ อันมีธาตุ เหมือนกับธาตุแห่งกิริยาข้างหลังตน เรียกว่า ตติยาวิเสสน ในบท กิริยาข้างหลังตนนั้น อุ. **ปฐมคมเนน กปิลวตฺถุปุรํ คนฺตฺวา,** [สุทฺโธทน. ๖/๓๑] ' เสด็จไปสู่กรุงกบิลพัสดุบุรี โดยการเสด็จไป ครั้งแรก.' **กมฺมนมฺทเนน นนฺทติ.** [สุมนเทวี. ๑/๑๔๙] ' ย่อม บันเทิงโดยการบันเทิงเพราะกรรม.' **มาราวฏฺฏเนน อาวฏฺโฏ,** [ปญฺจสตภิกฺขุ. ๔/๔๔] หมุนไปแล้วโดยการหมุนไปเพราะมาร.'

[๓] ธาตุซ้ำดังกล่าวในข้อ ๒ นั้น ถ้าใช้เป็นสาธนะอื่น ก็มิ ใช่ตติยาวิเสสน เช่น **อาวฏฺฏน** ในบทว่า มาราวฏฺฏเนน ถ้าใช้เป็น กรณสาธนะ โดยแปลว่า เครื่องหมุนไปคือมาร หรือเครื่องหมุนไป ของมาร ก็เป็นกรณใน **อาวฏฺโฏ** เพราะกลายเป็นวัตถุเครื่องทำ คือเป็นเครื่องหมุนไปของ อาวฏฺโฏ.

อนึ่ง ใน อุ. ในตอนที่ว่าด้วยกรณ ว่า **อรหตฺตมคฺคญฺาณ-**

ชุติยา ขนฺธาทิเภเท ธมฺเม โชเตตฺวา ฐิตา ก็พึงทราบว่า ถ้าไม่ใช่ ชุติ เป็นกรณสาธนะ [โดยแปลว่าเครื่องรุ่งเรือน] แต่ใช้เป็นภาวสาธนะ [โดยแปลว่าการรุ่งเรือง] อรหตฺตมคฺคญาณชุติยา ก็กลายเป็นตติยาวิเสสน [และต้องแปลว่าโดยการรุ่งเรืองเพราะอรหัตตมรรคญาณ].

[๔] บทภาวสาธนะ ที่มีธาตุเหมือนกับธาตุแห่งกิริยาข้างหลัง เช่นนี้ เรียกว่าใช้ซ้ำกับกิริยาข้างหลัง ดังที่กล่าวแล้วในตอนที่ว่าด้วย กิริยาวิเสสน ใน ทุติยาวิภัตติ. บทเช่นนี้ พึงทราบว่า ท่านใช้ ประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติบ้าง ตติยาวิภัตติบ้าง ถ้าประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติ ก็เรียกว่า กิริยาวิเสสน, ถ้าประกอบด้วย ตติยาวิภัตติ ก็เรียกว่า ตติยาวิเสสน และเข้ากับกิริยาข้างหลังที่ซ้ำกันนั้น.

บทซ้ำเช่นนี้ เรียกว่าตติยาวิเสสน เพราะเป็นบท ตติยาวิภัตติ ที่ระบุทางดำเนินของกิริยาข้างหลัง เช่น **ปฐมคมเนน...คนฺตฺวา** ที่แสดงแล้ว **คนฺตฺวา** อาจหมายถึงไปครั้งไหน ๆ ก็ได้ แต่ **ปฐมคมเนน** ระบุให้อยู่ในขอบเขตของการไปครั้งแรกเท่านั้น มิใช่ครั้งไหน ๆ.

[๕] บางบท มีรูปเป็นภาวสาธนะ แต่ถ้าใช้หมายถึงข้อปฏิบัติ, ธรรมหรือสภาพอย่างใดอย่างหนึ่ง มิใช่เป็นกิริยาอาการตามปกติ เช่นนี้ แม้จะมีธาตุซ้ำกับกิริยาข้างหลัง ก็มิใช่ตติยาวิเสสน เช่น **ปญฺจหิ วิมุตฺตีหิ วิมุตฺตานํ** [โคธิกตฺเถรปรินิพฺพาน. ๓/๘๙] ถ้าเพ่งความว่า **วิมุตฺตหํ** เป็นสภาพธรรมอย่างหนึ่ง ก็เป็นกรณ ใน **วิมุตฺตานํ** จัดเข้าในพวกกรณที่ใช้เป็นเครื่องพิกัด หรือกำหนดตามที่กล่าวแล้ว แปลว่า 'หลุดพ้นด้วยวิมุตติ ๕.'

ในข้อนี้ ต่างจากข้อข้างต้น ตรงที่มีรูปเป็นภาวสาธนะ แต่ใช้หมายถึงสภาพธรรมอย่างหนึ่ง มิใช่เป็นกิริยาอาการตามปกติ. ส่วนในข้อข้างต้น เป็นภาวสาธนะ ที่ใช้กิริยาอาการตามปกติ. เพราะเหตุนี้ ผู้ศึกษาพึงทำความเข้าใจโดยย่อว่า บทตติยาวิเสสนในอรรถซ้ำกับกิริยาข้างหลังตนนั้น ต้องซ้ำทั้งธาตุทั้งเป็นภาวสาธนะที่ใช้เป็นกิริยาอาการตามปกติ นอกจากนี้ คือมีรูปเป็นภาวสาธนะแต่ใช้หมายถึงสภาพธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี เป็นสาธนะอื่นก็ดี ก็มิใช่ตติยาวิเสสน. บทที่อาจใช้ได้หลายอย่าง พึงวินิจฉัยถึงความมุ่งหมายแล้วใช้ให้เหมาะ.

รวมความว่า บท ตติยาวิภัตติที่ซ้ำมี ๒ อย่าง คือซ้ำกรณได้แก่ซ้ำเครื่องพิกัดหรือกำหนด ๑ ซ้ำตติยาวิเสสน ได้แก่ซ้ำกิริยาอาการ ๑. ซ้ำกรณนั้น ซ้ำกับกิริยาบ้าง [**ปญฺจหิ วิมุตฺตีหิ วิมุตฺตานํ**] ซ้ำกับนามบ้าง [**ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมา**]. ซ้ำตติยาวิเสสนนั้นซ้ำกับกิริยา. ทั้ง ๒ นี้ซ้ำกับบทไหน ก็เข้ากับบทนั้น.

อนึ่ง ยังมีบทที่ซ้ำกับบทอื่นนอกจากกิริยาข้างหลังอีก ซ้ำเช่นนี้ไม่จำต้องเข้ากับบทที่ซ้ำ แต่เข้าตามอรรถที่ใช้ เช่น **ธเนน ธนกรณียํ กริสฺสามิ'** [มาร. ๗/๑๖๕] **ธเนน** ไม่เข้ากับ **ธน-** แต่เข้ากับ **กริสฺสามิ** โดยอรรถาธิบายว่า อันกิจที่พึงทำด้วยทรัพย์, เมื่อจักทำก็ต้องทำด้วยทรัพย์. เหตุฉะนั้น **ธเนน** จึงเป็นกรณใน **กรสฺสามิ**. ในที่อื่นที่มีความหมายเช่นเดียวกัน พึงอธิบายอย่างนี้ทุกแห่ง

[๖] ศัพท์อัพยยปัจจัยลงในอรรถ ตติยาวิภัตติ ใช้เป็นตติยาวิเสสนบ้าง อุ. **เอกโต ปุญฺญานิ กโรนฺตา** [มหลฺลกตฺเถร. ๗/๗๖]

'ทำอยู่ที่บุญ โดยความเป็นอันเดียวกัน ' **ปุรโต คจฺฉถ.** [จกฺขุปา-ลตฺเถร. ๑/๑๓] ' จงไปข้างหน้า.' **ตโต อญฺชลึ ปคฺคยฺห, ตโต ว สีสํ กตฺวา นิปชฺชิ.** [สารปุตฺตตฺเถร. ๘/๑๑๕] 'ประคองอัญชลีทางทิศนั้น นอนทำศีรษะทางทิศนั้น.'

[๗] ตติยาวิเสสนใช้แต่งกิริยา คือเข้ากับกิริยาโดยมากแต่งนามก็มีบ้าง อุ. **ปกติยาปิ ปาโมชฺชพหุโล พุทฺธสาสเน ปสาทํ โรเปติ.** [วกฺกลิตฺเถร. ๘/๘๕] 'ภิกษุผู้มากด้วยปราดโมทย์ แม้โดยปกติ ย่อมปลูกความเลื่อมในในพระพุทธศาสนา.' **ปุรโต คาโม กีวทูโร ?** [อญฺญตรปุริส. ๓/๑๑๐] ' บ้านข้างหน้าไกลเท่าไร ?'

แต่ถ้านามนั้น ใช้เป็นวิภัตติกัตตาในกิริยาใด ก็ควรเข้าในกิริยานั้น เช่น **อหญฺจมฺหิ ชาติโคตฺเตน พฺราหฺมโณ.** [อญฺญตรพฺราหฺมณ. ๘/๑๐๗] 'เราก็เป็นพราหมณ์โดยชาติและโคตร.' [....**อุปฺปาติตมคฺโคปิ วิปสฺสนานิยเมเนว ปญฺจงฺคิโก โหติ**] (อภิธมฺม. หน้า ๔๗) ในโยชนาบอกเข้าตามขีดเช่นเดียวกัน] .

ข้อสังเกต: ตติยาวิเสสน ใช้เช่น อาธาร ใน สัตตมีวิภัตติบ้าง อุ. เทียบกัน :-

[ตติยาวิเสสน] **หํสา อากาเสน คมึสุ.** [ติสภิกฺขุ. ๖/๔๖] หงส์ ท. ไปทางอากาศ.

[อาธาร] **อากาเส ยนฺติ อิทฺธิมา.** [เรื่องเดียวกัน] ท่านผู้มีฤทธิ์ย่อมไปในอากาศ.

ใช้เช่นเป็นกาลสัตตมีบ้าง อุ. เทียบกัน :-

[ตติยาวิเสสน] **เตน โข ปน สมเยน สุกโก...** [มหากสฺสปตฺเถรปิณฺฑปาตทาน. ๓/๘๓].

[กาลสัตตมี] **ตสฺมึ สมเย สตฺถา...** [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๔].

ใช้เช่นกิริยาวิเสสนบ้าง อุ. เทียบกับ :-

[ตติยาวิเสสน] **สุเขน ชีวาเม** [ญาตกานํ กลหวูปสมน. ๖/๑๑๒] เป็นอยู่โดยความสุข.

[กิริยาวิเสสน] **สุสุขํ วต ชีวาเม** [เรื่องเดียวกัน] เป็นอยู่สุขดีหนอ.

บางแห่งแม้ใช้แสดงกาล แต่ก็มีความหมายเป็น ตติยาวิเสสนแท้ อุ. **ขเณเนว ชานิติ.** [สกฺกเทวราช. ๘/๓๙] ' ทรงทราบโดยขณะทีเดียว.' ขเณณ หมายความว่าโดยพลัน. **กาเลน กาลํ สมาคนฺตฺวา,** [สามาวตี. ๒/๑] ' มาพบกันสิ้นกาลโดยกาล.' กาเลน หมายความว่าตามเวลา. ข้อสังเกตนี้ กล่าวไว้เพื่อเป็นทางสังเกตของนักศึกษา.

อนภิหิตกัตตา

๓. เป็นผู้ทำและผู้ใช้ให้ทำ ในพากย์ที่เป็น ภาววาจกและกัมมวาจก เหตุกัมมวาจก และในกิริยาพากยางค์ [อัน] เรียกชื่อว่าอนภิหิตกัตตา. อุ. สมเณร นาม สุสฺสมเณน ภวิตพฺพํ. อุโสโถ สงฺเฆน อนุมาเนตพฺโพ. พฺยตฺเตน ภิกฺขุนา

ปฏิพเลน สุโฆ ญาเปตพฺโพ. อนุชานามิ ภิกฺขเว คิลาเนน ภิกฺขุนา ปาริสุทฺธึ ทาตุํ.

อธิบาย : [๑] อนภิหิตกัตตา หมายความว่า เป็นผู้ทำ ในพากย์ ภาววาจก และกัมมวาจก และในกิริยาพากยางค์เช่นนั้น และเป็นผู้ใช้ให้ทำ ในพากย์เหตุกัมมวาจก และในกิริยาพากยางค์เช่นนั้น.

เรื่องพากยางค์ได้อธิบายไว้แล้วข้างต้น แต่ควรกล่าวเพิ่มเติมในที่นี้อีก คือ กิริยาพากยางค์นั้น จัดเป็นชั้นนอกก็มี ชั้นในก็มี กิริยาพากยางค์ชั้นนอกคือ ความตอนที่มีกิริยาในพากยางค์เป็นของบทประธานโดยตรง. ส่วนกิริยาพากยางค์ชั้นในคือ ความตอนที่มีกิริยาในพากยางค์เป็นของบทอื่นนอกจากบทประธาน เนื่องอยู่ในพากย์หรือในกิริยาพากยางค์ชั้นนอก. และกิริยาพากยางค์นี้ จัดเป็นวาจกได้ตามวาจกของบทกิริยาในพากยางค์นั้น ๆ. ในการแสดง อุ, ถ้าเป็นกิริยาในพากยางค์ชั้นใน จะบอกไว้เป็นที่สังเกตด้วย.

อนึ่ง บทนามกิตก์ที่ใช้เป็นกิริยา เช่นบทที่ประกอบด้วย ตุํ ปัจจัย ก็นับเป็นกิริยาในพากยางค์ด้วย และสำเร็จมาจากรูปวาจกใด ก็นับอนุโลมเข้าในวาจกนั้น. พึงทราบ อุ. ดังต่อไปนี้ :-

[เป็นผู้ทำให้พากย์ภาววาจก] **สมเณน นาม สุสฺสเณน ภวิตพฺพํ.** (ในแบบ) ชื่ออันสมณะพึงเป็นสมณะที่ดี.

อวสฺสํ มยา มริตพฺพํ. [เปสการธีตุ. ๖/๔๐] อันเรา พึงตายแน่แท้.

การเณเนตฺถ ภวิตพฺพํ. [สกฺก. ๒/๔๔] อันเหตุในเรื่องนี้พึงมี.

อติวิย เต จิรายิตํ. [อุตฺตราอุปาสิกา. ๖/๑๗๐] อันเจ้าช้าเหลือเกิน.

เยน [อุทฺเทน] โว อนุติเร จริตํ. [อุปนนฺทสกฺยปุตฺต. ๖/๘] ล้ำท่านทั้ง ๒ อันนากตัวใดเที่ยวไปริมฝั่ง

[เป็นผู้ทำในกิริยาพากยางค์ภาววาจก] **อายุวฑฺฒนกุมาเรน กิร สตฺตเม ทิวเส มริตพฺพํ อภวิสฺส.** [อายุวฑฺฒนกุมาร. ๔/๑๑๕] ' ได้ยินว่า อายุวัฑฒนกุมาพุงตายในวันที่ ๗ จักได้มีแล้ว **[อายุวฑฺฒนกุมาเรน สตฺตเม ทิวเส มตินพฺพํ** เป็นกิริยาพากยางค์ชั้นใน].

อนุชานามิ ภิกฺขเว คิลาเนน ภิกฺขุนา ปาริสุทฺธึ ทาตุํ. (ในแบบ) ' ภิกษุ ท. เราอนุญาตเพื่อภิกษุไข้ให้ปาริสุทธิ.' [**คิลาเนน ภิกฺขุนา ปาริสุทฺธึ ทาตุํ** เป็นกิริยาพากยางค์ชั้นใน].

มยาปิ ตตฺถ คนฺตุํ วฏฺฏติ. [ปณฺฑิตสามเณร. ๔/๓๕] ' แม้เราไปในที่นั้นย่อควร. ' [**มยาปิ ตตฺถ อนฺตุํ** เป็นกิริยาพากยางค์ชั้นใน].

มนา มรณสฺสตึ ภาเวตุํ วฏฺฏติ. [เปสการธีตุ. ๖/๔๐] ' เรายังมารณัสสติให้เจริญย่อมควร. ' [**มยาปิ ตตฺถ คนฺตุํ** เป็นกิริยาพากยางค์ชั้นใน].

[เป็นผู้ทำให้พากย์กัมมวาจก] **อุโปสโถ สงฺเฆน อนุมาเน-**

ตพฺโพ. (ในแบบ) อุโบสถอันสงฆ์พึงนับ.

เอวํ ชาเตน มจฺเจน กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุํ. [วิสาขา. ๓/๗๖] กุศล อันมัจจะผู้เกิดแล้วพึงทำให้มากฉันนั้น.

[เป็นผู้ทำให้กิริยาพากยางค์กัมมวาจก] **สตฺถา ปน หตฺถินา อุปฏฺฐิยมาโน, สุขํ วสิ.** [โกสมฺพิก. ๑/๕๕] ' ก็พระศาสดาอันช้างบำรุง ประทับอยู่สุขแล้ว.' [**สตฺถา ปน หตฺถินา อุปฏฺฐิย-มาโน** เป็นกิริยาพากยางค์ชั้นใน].

ตยา กถิตสฺส ตถภาวํ วา วิตถภาวํ วา อหเมว ตฺวญฺจ ชานาม. [จิญฺจมาณวิกา. ๖/๔๙] ' เราและท่านย่อมรู้ความที่คำอันท่านกล่าวแล้วแท้หรือไม่แท้.' [ตยา กถิตสฺส เป็นกิริยาพากยางค์ชั้นใน].

เตนหิ ตยา กตกมฺมํ มยฺหํ กเถหิ. [สนฺตติมหามตฺต. ๕/๗๓] 'ถ้ากระนั้น ท่านจงกล่าวกรรม อันท่านทำแล้วแก่เรา.' **ตยา** อนภิหิตกัตตาใน **กต- [ตยา กต-** เป็นกิริยาพากยางค์ชั้นใน].

แม้เป็นผู้ทำในบทคุณนามซึ่งสำเร็จมาจากกิริยาอันใช้ในอรรถอะไรก็ตาม ก็นับเข้าในข้อนี้ อุ. **สุกรํ สาธุนา สาธุ** [สงฺฆเภทปริสกฺกน. ๖/๒๒]' ความดีอันคนดีทำง่าย.'

[เป็นผู้ใช้ให้ทำในพากย์เหตุกัมมวาจก] **พฺยตฺเตน ภิกฺขุนา ปฏิพเลน สงฺโฆ ญาเปตพฺโพ.** (ในแบบ) สงฆ์อันภิกษุผู้ฉลาดสามารถ พึงให้รู้.

อิมินา เม การเณน โกโป อุปฺปาทิโต. [อชครเปต.

๕/๕๗] ความฉิวอันข้าให้เกิดขึ้นแล้ว เพราะเหตุนี้.

[เป็นผู้ใช้ให้ทำในกิริยาพากยางค์เหตุกัมมวาจก] **กหํ ตยา ปจวิสุสโร ราชา นาคเรหิ ปราชิยมาโน, ทิฏฺฐปุพฺโพ วา สุตปุพฺโพ วา.** [อสทิสทาน. ๖/๕๔] ' พระราชาผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถูกชาวเมืองให้แพ้อยู่ พระองค์ทรงเคยให้เห็นหรือเคยได้ยินที่ไหน.' [**นาคเรหิ ปราชิยมาโน** เป็นกิริยาพากยางค์ในข้อนี้, ส่วน **ตยา ทิฏฺฐ-สุต-**เป็นกิริยาพากยางค์กัมมวาจกชั้นใน บอกสัมพันธ์ว่า ตยา อนภิหิตกัตตาใน ทิฏฺฐ-และ สุต-]

สปริสํ โอเฆน อชฺโฌตฺถริตฺวา มาริตํ วิฑูฑภํ อารพฺภ, [วิฑูฑภ. ๓/๕] ' ทรงปรารภเจ้าวิฑูฑภะพร้อมทั้งบริษัทผู้อันห้วงน้ำท่วมให้สิ้นพระชนม์แล้ว.' [โอเฆน อชฺโฌตฺถริตฺวา มาริตํ เป็นกิริยาพากยางค์ชั้นใน].

ข้อสังเกต: คำว่า เป็นผู้ใช้ เป็นภาษาไวยากรณ์ หมายความว่า เป็นต้นเหตุให้สำเร็จกิริยานั้น ๆ โดยวิธีให้การีตทำ.

[๒] บทอนภิหิตกัตตานี้ ประกอบด้วย ฉัฏฐีวิภัตติก็มี อุ. **ยสฺส [ปุคฺคลสฺส] ราโค จ โทโส จ มาโน มกฺโข จ ปาติโต.** [มหาปนฺถกถตฺเถร. ๘/๑๔๓] ราคะ โทสะ มานะและมักขะ อันบุคคลใดให้ตกไปแล้ว.

ถามว่า ในที่เช่นไรจึงหักบท ฉัฏฐีวิภัตติ เป็นอนภิหิตกัตตา ? ตอบว่า ในที่ซึ่งมีบท ฉัฏฐีวิภัตติ เป็นผู้ทำก็ตาม เป็นผู้ใช้ให้ทำก็ตาม.

ในที่เช่นนั้นน่าเห็นว่า บท ฉัฏฐีวิภัตตินั้น มีความเนื่องเป็นเจ้าของในบทประกอบด้วย ทั้งเป็นผู้ทำ หรือเป็นผู้ใช้ให้ทำ ในกิริยาด้วย.

[๓] ในบทที่ต้องเรียกหา อนภิหิตกัตตา แต่ท่านมิได้เรียงอนภิหิตกัตตาไว้ด้วย ในเวลาสัมพันธ์ต้องเติมเข้ามา อุ. :-

อฏฺฐีนํ นครํ กตํ. [รูปนนฺทาเถรี. ๕/๑๐๖] ' สรีระนั้น (อันนายช่างคือตัณหา) ทำให้เป็นนครของกระดูก ท. ' เติม **ตณฺหา-วฑฺฒกีหิ** เข้ามาเป็นอนภิหิตกัตตาใน กตํ.

เตน วุตฺตํ. [มหากสฺสปตฺเถรปิณฺฑปาตทาน. ๓/๘๓] ' เพราะเหตุนั้น คำนั้น อันพระธรรมสังคาหกเถระ ท. กล่าวแล้ว.' เติม **ธมฺมสงฺคาหเหติ** เข้ามาเป็นอนิภิหิตกัตตาใน **วุตฺตํ**.

ก่อนแต่เติม ต้องใคร่ครวญก่อนว่า ใครเป็นผู้ทำหรือผู้ใช้ให้ทำ แล้วจึงเติมให้ถูกตัว.

[๔] บทอนภิหิตกัตตาในพากย์ภาววาจก ใช้เป็นประธานในพากย์นั้นด้วย นี้ต่างกันพากย์วาจกอื่น ซึ่งมีบทประธานเป็น ปฐมา-วิภัตติ.

เหตุ.

๔. **เป็นเหตุ [เพราะ] เรียกชื่อว่า เหตุ อุ. ลาเภน อุนฺนโต โลโก, อลาเภน จ โอนโต.**

อธิบาย : [๑] เหตุ ในที่นี้ หมายถึงเป็นเหตุในทุก ๆ ทาง เช่นเป็นเหตุให้สำเร็จกิริยาอย่างใดอย่างหนึ่ง. อุ. :-

[เป็นเหตุให้สำเร็จกิริยา] : **ลาเภน อุนฺนโต โลโก, อลาเภน จ โอนโต.** (ในแบบ) ' โลกฟูขึ้นเพราะลาภ, ฟุบลงเพราะอลาภ.' **เอวํ อายุกฺขเยน จวติ นาม.** [สามาวตี. ๒/๑๓] ' ชื่อว่าเคลื่อนเพราะสิ้นอายุอย่างนี้.' **เตเนวาห คหนํ เหตํ ภนฺเต ยทิทํ มนุสฺสา, อุตฺตานํ เหตํ ภนฺเต ยทิทํ ปสโวติ.** [สามาวตี. ๒/๑๒] เพราะเหตุนั้นนั่นแหละ บุตรนายควานช้างชื่อเปสส จึงกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ที่คด คือมนุษย์, ชื่อ คือ ปสุสัตว์., **สมจริยาย สมโณติ วุจฺจติ.** [อญฺญตรปพฺพชิต. ๘/๑๑๐] ' เรียกว่าเป็นสมณะเพราะประพฤติสงบ. **สมาจริยาย** เหตุใน **วุจฺจติ** เช่นเดียวกับ **[เตน] การเณน** เหตุใน **อาห** เพราะเป็นเหตุให้เรียกอย่างนั้น. [อุ. หลังนี้ เรียกตามโยชนาอภิธัมมัตถวิภาวินี เช่นในพากย์ว่า **นิพฺพานมฺปติสวนโต อุปกมนโต นิพฺพานมหาสมุทฺทนินฺน-ตาย โสตสทิสตฺตา วา โสโต วุจฺจติ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค.** (อภิธัมม. หน้า ๙๑) ในโยชนา บอกสัมพันธ์ว่า สวนโต และ **โสตสทิสตฺตา** เหตุใน **วุจฺจติ** บางแห่งเรียกว่า ญาปกเหตุ เช่นในพากย์ว่า ...**เอกนวุตีปิ จิตฺตานิ โสภรคุณาวหฯโต ตํเหตุกตฺตา จ อโลภาทิอนวชฺชเหตุสมฺปโยคโต โสภณานีติ วุจฺจเร.** (อภิธมฺม. หน้า ๙๐) ในโยชนาบอกสัมพันธ์ บทที่ขีดสัญญประกาศไว้ว่า ญาปกเหตุใน วุจฺจเร].

[เป็นเหตุให้ได้ชื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง]: **อินฺทฺริยาทมเนน ทนฺโต,** [สนฺตติมหาตฺต. ๕/๗๕] ' ชื่อว่าผู้ฝึกแล้วเพราะฝึกอินทรีย์ **เสฏฺฐ-**

จริยาย พฺรหฺมจารี [สนฺตติมหตฺต. ๕/๗๕] ' ชื่อว่าพรหมจารี เพราะประพฤติประเสริฐ.'

[๒] ที่เป็นเหตุให้สำเร็จกิริยา เข้ากับกิริยาที่เป็นเหตุ ส่วนที่เป็นเหตุให้ได้ชื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง เข้ากับนามบ้าง กิริยาบ้าง ตามแต่จะเป็นเหตุในบทไหน.

อนึ่ง บทเหตุอันเนื่องในบทนามที่เข้ากับกิริยาว่ามีว่าเป็น [หรือกิริยา ชา ธาตุ] ควรกับกิริยานั้น อุ. **อทสฺสเนน พาลานํ นิจฺจเมว สุขี สิยา.** [สกฺก. ๖/๒๖๕] ' บุคคลพึงเป็นผู้มีสุขเป็นนิตย์ทีเดียว เพราะไม่เห็นชนพาล ท. ' **อทสฺสเนน เหตุใน สิยา. น โมเนน มุนิ โหติ** [ติตฺถิย. ๗/๑๗๘]' ย่อมไม่มีมุนีเพราะนิ่ง.' **โมเนน เหตุใน โหติ. เกน กมฺเมน ขุชฺชา ชาตา** [สามาวตี' ๒/๖๑] 'เกิดเป็นผู้ค่อมเพราะกรรมอะไร.' กมฺเมน เหตุใน ชาตา.

ข้อสังเกต : ก. กรณ ตติยาวิเสสน และเหตุทั้ง ๓ นี้ ถ้าไม่สังเกต อาจใช้สับสนกัน. เพราะฉะนั้น ก่อนแต่ตกปาก ควรพิจารณาวินิจฉัยว่า เหมาะที่จะเป็นอะไร แต่ต้องทำความเข้าใจให้ดีก่อนว่าในความหมายเช่นไรบ้าง เป็นกรณ, ตติยาวิเสสน หรือเหตุ. เช่น อุ. ต่อไปนี้ :-

อิมินา ปน ทาเนน มา เม ทาลิทฺทิยํ อหุ [สุมนสามเณร. ๘/๘๘] ทาน ถ้าใช้เป็นกรณ ก็หมายความว่า เป็นวัตถุเครื่องรับสนองความไม่ขัดสน คือเป็นสิ่งที่เมื่อมีขึ้น ความขัดสนก็หายไป [แปลว่าเราอย่าได้มีความขัดสนด้วยทานนี้] แต่ในอรรถนี้ ทรัพย์

เป็นต้นต่างหาก เป็นเครื่องรับสนอง คือมุ่งความว่า อย่าได้มีความขัดสนด้วยทรัพย์เป็นต้น หาใช่ด้วยทานไม่. อนึ่ง ถ้าใช้เป็นตติยา-วิเสสน ก็หมายความว่า เป็นทางมาของความไม่ขัดสน คือความไม่ขัดสนมาหรือเกิดขึ้นทางทานนี้ [แปลว่า เราอย่าได้มีความขัดสนโดยทานนี้]. นี้ถ้าหมายถึงความทรัพย์ในอดีตก็ใช้ได้. อนึ่ง ถ้าใช้เป็นเหตุ ก็หมายความว่า เป็นมูลเหตุอำนวยให้ไม่ขัดสน แปลว่า ' เพราะทานนี้ เราอย่าได้มีความขัดสน.' ตกลงว่า **ทาเนน** เป็นเหตุ หรือตติยาวิเสสน ใน อหุ.

ธมฺมํ กาเยน ปสฺสติ. [เอกุทานตฺเถร. ๗/๔๗] **กาเยน** ในที่นี้ หมายถึงกายอันเป็นเครื่องเห็นธรรม จึงเป็นกรณ ใน **ปสฺสติ** แปลว่า 'เห็นธรรมด้วยกาย.'

กาเยน สํวโร สาธุ. [ปญฺจภิกฺขุ ๘/๕๐] **กาเยน** ในที่นี้ หมายถึงกายทวารอันเป็นทางสำรวม จึงเป็นตติยาวิเสน ใน **สํวโร** แปลว่า 'ความสำรวมโดยกาย หรือทางกาย เป็นการยังประโยชน์ให้สำเร็จ.'

จักษุเป็นต้น จนถึงมนัส ในพระคาถาในเรื่อง ปัญจภิกขุนี้ หมายถึงทวารหนึ่ง ๆ อันเป็นทางสำรวม จึงต่างเป็นตติยาวิเสสนใน **สํวโร** แต่ละบท, ข้อที่ว่าเป็นทางสำรวม จะเห็นได้อีกจากการที่ท่านใช้เป็นอาธารในบาทคาถาสรูปว่า **สาธุ สพฺพตฺถ สํวโร** [ความสำรวมในทวารทั้งปวงเป็นการดี] และที่ท่านใช้เป็นวุตตกัมมในพากย์ว่า **ภิกฺขุนา นาม สพฺพานิปิ ทฺวาราน สํวริตพฺพานิ.** [ทวารแม้

ทั้งหมด ชื่ออันภิกษุพึงสำรวม].

จตูหิปิ อิริยาปเถหิ สุขํ วิหรติ. [สุทฺโธทน. ๖/๓๓] **อิริยาปเถหิ** ในที่นี้ หมายถึงทางของการอยู่ มิใช่เป็นเครื่องอยู่ หรือเหตุอยู่ จึงเป็นตติยาวิเสสนใน วิหรติ แปลว่า อยู่เป็นสุข โดยอิริยาบถแม้ ๔ คือทั้ง ๔ อิริยาบถ.

ข. พวกบทสมาส-**วเสน** ในโยชนาแห่งสมันตปาสาทิกาและอภิธัมมัตถวิภาวินี บอกสัมพันธ์เป็นตติยาวิเสสนเป็นพื้น ทั้งนี้ น่าเห็นว่า ท่านเพ่งศัพท์ท้ายคือ **วส** [อำนาจ] ในอรรถเป็นทางเครื่องแปลก ดังในภาษาไทยก็มีพูดว่า ตามอำนาจของสิ่งนี้. ที่ว่าบอกสัมพันธ์เป็นตติยาวิเสสนเป็นพื้นนั้น เพราะบางแห่ง [แต่น้อย] ท่านบอกว่า กรณ ก็มี เช่น **ตสฺส หิ วเสน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ อวิกฺขิตฺตํ โหติ** [อภิธัมม. หน้า ๘๖. โยชนา หน้า ๔๒๒] ท่านบอกว่า **วเสน กรณ** หรือตติยาวิเสสนใน **อวิกฺขิตฺตํ**. แต่ที่สัมพันธ์กันอยู่ในสำนักศึกษาทั่ว ๆ ไปในบัดนี้ ใช้เป็นกรณเป็นพื้น [และมักแปลว่า **วส** ศัพท์กันว่าสามารถ]. เมื่อเพ่งถึงอรรถ บางแห่งมิใช่กรณ เพราะฉะนั้น ถ้าจะไม่ใช้ตามโยชนา ก็ควรเพ่งถึงอรรถที่ใช้เป็นสำคัญ ต่อไปนี้ จะแสดง อุ. ที่เห็นควรเป็นกรณเป็นต้นตามอรรถที่ใช้.

[กรณ] **จตุปฺปทิกาย คาถาย อนุโมทนวเสนาปิ ปวตฺติตํ ธมฺมทานเมว เสฏฺฐํ** [สกฺกเทวาราช. ๘/๔๐] ธรรมทานเท่านั้นที่บุคคลให้เป็นไปแล้ว แม้ด้วยอำนาจอนุโมทนา ด้วยคาถา ๔ บท ประเสริฐสุด.

[ตติยาวิเสสน] **รกฺขสีหิ จกฺขุทฺวาราทิวเสน อุปนีเตสุ รูปารมฺมเณสุ อสํวุตา** [ปญฺจภิกฺขุ. ๘/๕๐] ' ไม่สำรวมในรูปารมณ์ที่นางผีเสื้อยักษ์นำเข้าไปโดยอำนาจจักษุทวารเป็นต้น [คือทางจักษุทวารเป็นต้น].

[เหตุ] **ปิยานํ หิ วิโยควเสน อทสฺสนํ อปฺปิยานญฺจ อุปสงฺกมนวเสน ทสฺสนํ ทุกฺขํ.** [ตโยปพฺพชิต. ๖/๑๔๑] เพราะว่าการไม่เห็นสัตว์หรือสังขารเป็นที่รัก เพราะอำนาจการพลัดพราก และการเห็นสัตว์หรือสังขารไม่เป็นที่รัก เพราะอำนาจการประจวบกันเป็นทุกข์.

ค. ในสำนวนไทย นิยมใช้อายตนิบาต [หรือคำบุรุพบท] ' ด้วย ' กันมาก ทั้งในที่เป็นกรณ ตติยาวิเสนนและเหตุ ที่ใช้ในที่เป็นตติยาวิเสสน เช่นพวกบท-**วเสน** ตติยาวิเสสน. ที่ใช้ในที่เป็นเหตุ เช่นคำอ้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อาจเป็นเหตุอำนวยความปรารถนาเป็นต้นว่า ด้วยอำนาจแห่งพระรัตนตรัย [รตนตฺตยานุภาเวน]. เพราะฉะนั้น จะถือเอาสำนวนไทยที่ถนัดหูมาเป็นที่ตั้งในการบอกสัมพันธ์ไม่ได้ ต้องถือเอาอรรถที่ใช้ในภาษาบาลีเป็นที่ตั้ง.

อนึ่ง บทที่แปลในภาษาไทยว่า โดย... หรือ... มิใช่เป็นตติยาวิเสสนเสมอไป คือเป็นกิริยาวิเสสนก็มี แต่สอด ' โดย' เพื่อเชื่อมคำ หรือคำว่าตาม เป็นคำแปลของนิบาต เช่น **สกฺกจฺจํ สชฺฌายติ.** [ฉตฺตปาณิอุปาสก. ๓/๔๔]. **เอตํ ญตฺวา ยถาภูตํ,** [อญฺญตรอุปาสก. ๖/๑๓๐] ทั้งนี้ ต้องเพ่งที่คำบาลีเป็นสำคัญ.

และพึงทราบว่า ตติยาวเสสนกับเหตุนั้นมักใช้แทนกันได้ แม้ในโยชนา บางบท ท่านบอกสัมพันธ์ว่า เหตุหรือตติยาวิเสสน. ในที่นี้พึงทราบตัวอย่างเช่น **ทาเนน** ในข้อ ก. แม้ **วิโยควเสน** และ **อุปสงฺกมนวเสน** ในข้อ ข. จะบอกว่าเป็นตติยาวิเสสนก็ได้.

อิตถัมภูต

๕. เป็นอาการ [มี, ด้วยทั้ง] เรียกชื่อว่า อิตฺถมฺภูตํ อุ. มนสา เจ ปสนฺเนน ภาสติ วา กโรติ วา.

อธิบาย : อิตถัมภูต ใช้ในอรรถเป็นอาการโดยมาก ถ้าแปลก่อนกิริยาที่เนื่องกัน ใช้อายตนิบาต ' มี ' ถ้าแปลหลัง ใช้ว่า ' ด้วยทั้ง ' อุ. ในแบบ แปลว่า ' ถ้าบุคคลมีใจผ่องใสแล้ว พูดก็ตาม ทำก็ตาม ' หรือ 'ถ้าบุคคลพูดก็ตามทำก็ตาม ด้วยทั้งใจที่ผ่องใสแล้ว.' 'มนสา' เป็นอิตถัมภูตใน **ภาสติ** และ **กโรติ** เพราะแสดงว่า เมื่อพูดหรือทำเป็นอย่างนี้ คือ มีใจผ่องใส ใจผ่องใสจึงเป็นอาการ เนื่องในกิริยาพูดหรือทำ. **สา ปสนฺเนน จิตฺเตน กาลํ กตฺวา... ติคาวุเตน อตฺตภาเวน นิพฺพตฺติ.** [ลาชเทวธีตา. ๕/๖] 'นางมีจิตผ่องในทำกาละแล้วบังเกิดด้วยทั้งอัตภาพ [สูง] ๓ คาวุต...' จิตฺเตน เป็นอิตถัมภูตใน **กตฺวา** เพราะแสดงอาการว่า เมื่อทำกาละ เป็นอย่างไร [คือมีจิตผ่องใส]. **อตฺตภาเวน** เป็นอิตถัมภูต ใน **นิพฺพตฺติ** เพราะแสดงอาการว่า เมื่อบังเกิดเป็นอย่างไร [คือมีอัตตภาพสูง ๓ คาวุต].

[๒] บทอิตถัมภูตนี้ ถ้าไม่พิจารณา ใช้ผิดไปเป็นกรณ หรือ

ตติยาวิเสสน ย่อมเสียความทีเดียง อุ. **อสฺสุตินฺเตเนว มุเขน ภิกฺขาย จรมานา.** [กุมารกสฺสปตฺเถรมาตุ. ๖/๑๔] ' มีหน้าชุ่มด้วยน้ำตาทีเดียว เที่ยวไปเพื่อภิกษา.' **มุเขน** ถ้าใช้เป็นกรณโดยแปลว่า เที่ยวไปเพื่อภิกษาด้วยหน้าชุ่มด้วยน้ำตา ก็หมายความว่า เอาหน้าเป็นเท้า [เครื่องไป]. ถ้าใช้เป็นตติยาวิเสสนโดยแปลว่า ... โดยหน้า ก็หมายความว่าเอาหน้าเป็นถนนหรือหนทาง [ทางไป] นี้ ความผิดไปไกลทีเดียว.

[๓] ผู้สัมพันธ์โดยมากเข้าใจว่า ถ้าแปลว่า 'มี' เข้ากับนาม และแปลก่อนกิริยา ถ้าแปลว่า ' ด้วยทั้ง ' เข้ากับกิริยา และแปลหลังกิริยา ; เข้าใจอย่างนี้ไม่ถูกทั่วไป เพราะในที่เข้ากับกิริยา ท่านแปลกันว่า ' มี ' ก็มี อุ. **สงฺโฆ... อุปสมฺปาเทติ อายสฺมตา.. อุปชฺฌาเยน.** ' สงฆ์... ให้อุปสมบท มีท่าน... เป็นอุปัชฌาย์.' เพราะฉะนั้น พึงถือความสัมพันธ์แห่งบทในที่นั้น ๆ เป็นสำคัญ ส่วนการใช้อายตนิบาตนั้น ใช้ตามแต่จะเหมาะแก่ความไทย.

สหัตถตติยา

๖. **เป็นเครื่องประกอบ [กับ] เรียกชื่อว่า สหตฺถตติยา อุ. สหาปิ คคฺเคน สงฺโฆ อุโปสถํ กเรยฺย. เอกํ สมยํ ภควา เวรญฺชายํ วิหรติ... มหตา ภิกฺขุสงฺเฆน สทฺธึ.**

อธิบาย: [๑] สหัตถตติยา คือบท ตติยาวิภัตติ ที่ใช้ในอรรถเป็นเครื่องประกอบ โดยมากเข้ากับนิบาต ๒ ศัพท์ คือ **สห** และ **สทฺธึ** [พร้อม] อุ. ที่หนึ่ง ในแบบ แปลว่า ' สงฆ์พึงทำอุโบสถ

แม้พร้อมกับคัคคะ = [ภิกษุ.' **คคฺเคน สหัตถตติยา** ใน สห. อุ. ที่สอง แปลว่า 'สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในเมืองเวรัญชา... พร้อมกับภิกษุหมู่ใหญ่' **ภิกฺขุสงฺเฆน** สพัตถตติยา ใน **สทฺธึ.**

[๒] นิบาต ๒ ศัพท์นี้ ถ้าเข้ากับนาม เรียก ทัพพสมวาย อุ. **... มม ปุตฺตทาเรหิ สทฺธึ มยิ อตฺตโน สนฺตกํ เทนฺเต.** [อสทิสทาน. ๖/๕๗] 'เมื่อเราพร้อมกับลูกเมียของเรา ให้ของของตน ' สทฺธึ ทัพพสมวาย ใน **มยิ.** ถ้าเข้ากับกิริยา เรียกกิริยา-สมวาย อุ. **สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณึสุ** [จกฺขุปาลตฺเถร ๑/๒๓] ' บรรลุพระอรหัต พร้อมกับ ปฏิสัมภิทา' **สห** กิริยาสมวาย ใน **ปาปุณึสุ**. ใน อุ. ในแบบเข้ากับกิริยา.

โดยมาก **สห** เรียงไว้หน้าบท สหัตถตติยา , **สทฺธึ** เรียงไว้หลัง เช่น อุ. ที่ยกมาแล้ว. แต่บางแห่ง เรียงสับกันเสียกับที่กล่าวแล้ว แต่น้อย อุ. ... **ปุตฺเตหิ สห สีสํ ฉินฺทิตฺตา,** [วิฑูฑภ. ๓/๑๘] ' ตัดศีรษะ... พร้อมกับบุตรทั้งหลาย.' **สามิกสฺส เต สทฺธึ ปุตฺเตหิ สีสํ ฉินฺทนฺติ.** [วิฑูฑภ. ๓/๑๘] ' ตัดศีรษะสามีของท่านพร้อมกับบุตรทั้งหลาย.'

ศัพท์สมวาย ที่เข้าสมาสกับศัพท์อื่น ในโยชนา บางแห่ง ตัดเข้าเฉพาะศัพท์สมวาย บางแห่งบอกเข้าทั้งบท. อุ. **อตฺตนา สหคามิโน ภิกฺขู ปริโยสนฺโต.** [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๗] ' แสวงหาภิกษุผู้ไปพร้อมกับตน.' **อายุตฺตเกน สหิตํ.** [ลกุณฺฏกภทฺทิตฺเถร. ๗/๑๐๔] ' ผู้เป็นไปกับบุคคลผู้เก็บส่วย.'

[๓] ในอภิธานัปปทีปิกา อพฺยยวคฺค ข้อ ๑๑๓๖ แสดงสหัตถวาจกนิบาต [นิบาตบอกอรรถ คือ พร้อม, กับ] ไว้ ๔ ศัพท์ คือ **'สห สทฺธึ อมํ อมา'** เพราะเหตุนี้ บทที่เข้ากับ **สมํ** และ อมา ในอรรถเป็นเครื่องประกอบ จึงเป็นสหัตถตติยาเช่นกัน แม้ที่เข้ากับ **สํ** อุปสัค ในอรรถเช่นนี้ ก็ดุจเข้ากับ **สมํ** เพราะความเดียวกัน. โดยนัยนี้ บท ตติยาวิภัตติใน อุ. ต่อไปนี้ จึงเป็นสหัตถตติยา: **ปมาเทน น สํวเส.** [ทหรภิกฺขุ. ๖/๓๐] ' ไม่พึงอยู่พร้อม [หรือร่วม] กับความประมาท. **' ทุกฺโข พาเลหิ สํวาโส.** [สกฺก. ๖/๑๓๗] ' ความอยู่พร้อม [หรือร่วม] กับคนพาล เป็นทุกข์. ' ปมาเทน และ พาเลหิ สหัตถตติยาใน **สํวเส** และ **สํวาโส**.

ข้อสังเกต: ในตอนแก้อรรถบาทพระคาถาว่า **ทุกฺโข พาเลหิ สํวาโส** ท่านแก้บทว่า **สํวาโส** เป็น **สทฺธึ วาโส** [บ่งว่า สํ= สทฺธึ] นี้ชี้ให้เห็นชัดว่า **พาเลน** เป็น สหัตถตติยา แท้.

สงฺขาเรน สหิตํ จิตฺตํ สสงฺขาริกํ. [อภิธัมม. หน้า ๗๐ โยชนา หน้า ๒๔๒] **สงฺขาเรน** สหโยคตติยา ใน **สห-**.

เตน สมํ เอกุปฺปาทาทีหิ ปกาเรหิ ยุตฺตนฺติ ทิฏฺฐิคต-สมฺปยุตฺตํ [อธิธัมม. หน้า ๗๐ โยชนา หน้า ๒๓๗] **เตน** สหโยคตติยา ใน **สมํ** [สมํ ในที่นี้ เป็น สหัตถวาจกนิบาต มีความเท่ากับ สํ อุปสัค].

อโลภาทีหิ สมฺปโยค- [อภิธัมม. หน้า ๗๙ โยชนา หน้า ๓๔๗] **อโลภาทีหิ** สหโยตติยา ใน **สมฺปโยค**.

นี้พึงสังเกตว่า เรียกชื่ออย่างนี้ ในเมื่อเข้ากับพวกศัพท์ สหัตถ-วาจกนิบาต. ส่วนที่ท่านเห็นว่าใช้ในอรรถเป็นเครื่องประกอบนั่นแล แต่เข้ากับศัพท์อื่นจากนี้ ท่านเรียกว่า สหาทิโยคตติยา [เติม อาทิ ศัพท์] เช่น **อลมติปปญฺเจน** [อภิธัมม. หน้า ๖๘ โยชนา หน้า ๑๙๘] **อติปปญฺเจน** สหาทิโยคตติยา ใน **อลํ.**

แม้เข้ากับ สทิส ศัพท์ ท่านก็ใช้ในอรรถนี้ เช่น **สีลทิคุเณหิ เกนจิ อสทิโส.** [อภิธัมม. หน้า ๖๓ โยชนา หน้า ๑๐๖] เกนจิ สหโยคตติยา ใน **อสทิโส** [คุเณหิ ตติยาวิเสสน ใน อสทิโส] ทั้งนี้ น่าเห็นว่า ส-แห่ง **สทิโส** มาจาก สมาน ศัพท์ ท่านจึงนับเข้าในพวก **สมํ** ด้วย.

[๕] บทตติยาวิภัตติในอรรถเป็นเครื่องประกอบนี้ มีคาถาแสดงชื่อเรียกพร้อมทั้งตัวอย่างดังนี้ :-

สหโยโค ทุธา โหติ สหตฺถ สหโยคโต
โส ปุตฺเตน คโต เคหํ ปุตฺเตน สห สงฺคโม

แปลว่า การประกอบสหศัพท์มี ๒ คือ สหัตตะ (อรรถแห่งสหะ) และ สหโยคะ (ประกอบตัวสห) เช่น **โส ปุตฺเตน คโต เคหํ** (เป็นสหัตถะ), **ปุตฺเตน สห สงฺคโม** (เป็นสหโยคะ) อธิบายว่า บทตติยาวิภัตติใช้ในอรรถนี้ แต่ไม่มี **สห** หรือ **สทฺธึ** เรียกว่า สหัตถะ หรือ สหัตถตติยา ตัวอย่างในคาถา แปลว่า 'เขาไปแล้ว

สู่เรือนกับบุตร' **ปุตฺเตน** หลักตตฤติาใน **คโต**. ถ้ามี **สห** หรือ **สทฺธึ** เรียกว่า สหโยคะ หรือสหโยคตติยา ตัวอย่างในคาถาแปลว่า 'ความสังคมพร้อมกับบุตร' **ปุตฺเตน** สหโยคตติยา **สห**. สังเกตดูในโยชนา ท่านใช้อย่างนี้เป็นพื้น พิจารณาดูคำว่า สหัตถะ (อรรถแห่งสห) ก็น่าเป็นว่าใช้ในเมื่อไม่มี **สห**, ถ้ามี **สห** จะเรียกว่าใช้ในอรรถ **สห** เพื่ออะไร. บทตติยาวิภัตติที่มิใช่กรณ, ตติยาวิเสสน หรือเหตุ, ตามความบ่งว่าเป็นเครื่องประกอบ แต่ไม่มี **สห** หรือ **สทฺธึ** มีอยู่หลายแห่งในธัมมปทัฏฐกถา, นักเรียกอาจเรียกสัมพันธ์ว่า กรณ เป็นต้นซึ่งเป็นการผิด หรือคิดเติม **สห, สทฺธึ** เข้ามาซึ่งไม่จำเป็น,พึงเรียกเป็นสหัตถะได้ทีเดียว **อุ. จเรยฺย เตนตฺตมโน สติมา** [สมฺพหุลภิกฺขุ. ๗/๑๖๒] ' มีใจยินดี มีสติ พึงเที่ยวไปกับเขา,' **เตน** สหัตถตติยา ใน **จเรยฺย**.

ในแบบท่านไม่ได้แยกไว้เป็น ๒ เรียกรวมว่า สหัตถตติยา เพื่อสะดวกแก่ผู้แรกศึกษา.

บทนามนามที่ประกอบด้วยจตุตถีวิภัตติ

(๑๕๓) บทนามนามที่ประกอบด้วยจตุตถีวิภัตติใช้ในอรรถ ๓ อย่าง เข้ากับกิริยา เรียกชื่อเป็นอย่างเดียวกันว่า สมฺปทานํ ดังนี้ :

เป็นที่ให้หรือเป็นกัมมโดยอ้อม

๑. เป็นที่ให้ [แก่] อุ. สงฺฆสฺส ทานํ เทติ.

อธิบาย : [๑] อรรถทั้ง ๓ นี้ เรียกชื่อว่า สฺปาทานํ หรือ

สัมปทาน อย่างเดียวกัน. เฉพาะในอรรถว่า ' เป็นที่ให้' โดยตรง เข้ากับพวก ทา ธาตุ อุ :-

สงฺฆสฺส ทานํ เทติ (ในแบบ) ย่อมให้ซึ่งทานแก่สงฆ์ **สงฺฆสฺส** เป็นที่ให้ คือเป็นผู้รับให้ จึงเป็นสัมปทาน **เทติ**.

อิมํ วิหารํ จาตุทฺทิสสฺส พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส เทมิ [สามาวตี ๒/๑๔๖] ข้าพเจ้าถวายวิหารนี้ แด่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ซึ่งมาจากทิศทั้ง ๔ [ใช้อายตนิบาต ' แด่' แทน ' แก่ ' ในที่แสดงความเคารพ].

โดยอ้อม ใช้เข้ากับธาตุอื่นได้อีกมาก เช่นเข้ากับธาตุ 'บอกเล่า' อันควรเรียกว่าเป็นที่บอกเล่าเป็นต้น อุ. :-

สตฺถุ อาโรเจสุํ. [กุมารกสฺสปตฺเถรมาตุ. ๖/๑๒] กราบทูลแด่พระศาสดา...

คามโภชกสฺส ทสฺเสสุํ. [มหากาลอุปาสก. ๖/๑๗] แสดง... แก่นายบ้าน...

ปรินิพฺพานํ เม อนุชานาถ. [สนฺตติมหามตฺต. ๕/๗๓] ขอพระองค์จงทรงอนุญาตปรินิพพานแก่ข้าพระองค์.

รวมความว่า บท จตุตถีวิภัตติ ที่เป็นกัมมโดยอ้อมใช้ในอรรถนี้. กัมมโดยอ้อมนี้คู่กับกัมมโดยตรง.

กัมมโดยตรงนั้น ได้แก่วุตตกัมม เพราะเป็นผู้ถูกทำหรือเป็นที่ทำแห่งกิริยานั้น ๆ โดยตรง เช่น **ทานํ** ใน อุ. ในแบบ.

กัมมโดยอ้อมนั้น ได้แก่สัมปทานในอรรถนี้ เพราะเป็นผู้ถูก

ทำหรือเป็นที่ทำกิริยานั้น ๆ ห่างออกไป ในฐานเพียงเป็นผู้รับรองกัมมโดยตรงนั้น เช่น **สงฺฆสฺส** เป็นผู้ถูกให้หรือเป็นที่ให้ ในฐานเป็นผู้รับทาน. เพราะฉะนั้น ในอรรถนี้จะกล่าวว่า ใช้ในอรรถเป็นกัมมโดยอ้อม หรือ ในอรรถ 'แก่' ก็ได้.

[๒] ใน อุ. ที่ไม่มีกัมมโดยตรงพึงทราบว่า ท่านละไว้ในฐานที่เข้าใจได้เอง เช่น **สตฺถุ อาโรเจสุ** ละ **ตํ ปวตฺตึ** ในฐานที่เข้าใจได้เอง.

บทรับพูดธรรมดาแห่งธาตุ เช่น **วทฺ พฺรู** ใช้บท ทุติยาวิภัตติเป็น อกถิตกัมม. ถ้ารับพูดบอกเล่า ใช้บท จตุตถีวิภัตติ ในอรรถนี้.

อนึ่ง บทรับพูดแห่งธาตุ เช่น **วทฺ** นั้น ในที่บางแห่ง ใช้บทจตุตถีวิภัตติก็มี อุ. **รญฺโญ จตุปฺปทิกํ คาถเมว วตฺวา,** [อสทิสทาน. ๖/๖๕]ตรัสคาถา ๔ บทเท่านั้น แก่พระราชา.

เป็นที่ส่งไปหรือเป็นที่มุ่งหมาย

๒. **เป็นที่ส่งไป (เพื่อ) อุ๛ รญฺโญ ปณฺณาการํ เปเสสิ.**

อธิบาย: [๑] บท จตุตถีวิภัตติที่ใช้ในอรรถเป็นที่ส่งไปนี้โดยตรงเข้ากับธาตุที่เป็นไปในความส่งไป อุ:-

รญฺโญ ปณฺณการํ เปเสสิ (ในแบบ) 'ส่งบรรณาการไปเพื่อพระราชา.' รญฺโญ เป็นที่ส่งไป จึงเป็นสัมปทานใน **เปเสสิ.**

ราชา สตฺถุ สาสนํ เปเสสิ. สตฺถา ตํ สุตฺวา รญฺโญ สาสนํ ปหิณิ. [สิริมา. ๕/๘๗] พระราชาทางส่งสาส์นไปเพื่อพระศาสดา, พระศาสดาทรงสดับข่าวสาส์นนั้นแล้ว ทรงส่งสาส์นไป

เพื่อพระราชา.

โดยอ้อม เข้ากับธาตุอื่นได้อีกเช่นเข้ากับธาตุ 'ตะเกียกตะกาย' อันควรเรียกว่า เป็นที่ตะเกียกตะกาย เป็นต้น อุ. **สงฺฆเภทาย ปริสกฺกนฺโต,** [สงฺฆเภทปริสกฺกน. ๑/๒๑] ' ตะเกียกตะกายเพื่อความแตกกันแห่งสงฆ์.'

รวมความว่า บท จตุตถีวิภัตติ ที่เป็นกัมมโดยอ้อม ในฐานเป็นที่มุ่งหมาย ใช้ในอรรถนี้ เช่น อุ. ในข้อว่า **รญฺโญ ปณฺณาการํ เปเสสิ** โดยความก็คือ ส่งบรรณาการไปเพื่อถวายแด่พระราชา, **รญฺโญ** จึงเป็นกัมมโดยอ้อม ในฐานเป็นที่มุ่งหมายจะถวายแห่งการส่งบรรณาการไป. หรือ **สตฺถุ สาสนํ เปเสสิ** โดยความก็คือ ส่งสาส์นไปเพื่อทูลบอกเล่าแก่พระศาสดา **สตฺถุ** จึงเป็นกัมมโดยอ้อม ในฐานเป็นที่มุ่งหมายจะทูลให้ทราบแห่งการส่งสาส์นไป. เพราะฉะนั้นในอรรถนี้ จะกล่าวว่า ในอรรถเป็นกัมมโดยอ้อม ในฐานเป็นที่มุ่งหมาย หรือในอรรถ ' เพื่อ ' ก็ได้.

[๒] บท จตุตถีวิภัตติที่ใช้ในอรรถนี้ เป็นนามนามก็มี [เช่น **รญฺโญ ปณฺณาการํ เปเสสิ**] เป็นกิริยานามนาม คือภาวสาธนะก็มี [เช่น **สงฺฆเภทาย ปริสกฺกนฺโต**]. ที่เป็นกิริยานามนามสังเกตได้ง่าย ส่วนที่เป็นนามนามบางแห่งสังเกตยากหน่อย ชวนให้แปล ' แก่' เสมอ. ในที่นี้ จะแนะวิธีสังเกตให้อย่างหนึ่งคือ ในอรรถ ' เพื่อ ' นี้ อาจคิดเติมความที่มุ่งหมายเข้ามาได้ เช่น **รญฺโญ**

ปณฺณาการํ เปเสสิ, ถามว่า ส่งไปด้วยมุ่งหมายอย่างไร ? ตอบว่า ด้วยมุ่งหมายเพื่อถวายแด่พระราชา. เพราะฉะนั้น โดยความก็คือ ส่งไปเพื่อถวายแด่พระราชา. ในที่ทุกแห่ง ถ้าคิดเติมความกิริยาที่มุ่งหมายได้ฉะนี้ จึงแปลว่า ' เพื่อ' ได้, มิฉะนั้น ไม่แปลว่า 'เพื่อ' พึงทราบ อุ. เทียบ ดังต่อไปนี้ :-

อานนฺทตฺเถโณ อตฺตโน ชีวิตํ สตฺถุ ปริจฺจชิตฺวา ปุรโต อฏฺฐาสิ. [เทวทตฺต. ๑/๑๓๗] **สตฺถุ** เป็นที่มุ่งหมายแห่งการสละชีวิต โดยความก็คือ สละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่พระศาสดา เทียบได้กับพากย์ว่า **ปุพฺเพเปส มมตฺถาย ชีวิตํ ปริจฺจชิเยว.** [เรื่องเดียวกัน] จึงแปลว่า 'พระอานนทเถระสละชีวิตของตน เพื่อพระศาสดา ได้ยืนข้างหน้า' เทียบคำในภาษาไทย เช่น ' สละชีพเพื่อชาติ' โดยความก็คือ สละชีพเพื่อประโยชน์แก่ชาติ. **สตฺถุ** ใน อุ.นี้ ถ้าแปลว่า ' แก่'- พระศาสดาจะกลายเป็นผู้รับชีวิตทานของเขา.

ปุตฺตสฺส เม ชีวิต เทถ [กาลียกฺขินิยา อุปฺปตฺติ ๑/๔๘] **ปตฺตสฺส** เป็นผู้รับชีวิตของตน มิใช่เป็นที่มุ่งหมาย จึงแปลว่า 'ขอพระองค์จงทรงประทานชีวิตแก่บุตรของข้าพระองค์.'

ตํ กิจ สพฺพพุทฺธานํ เอกวารํ โหติเยว สตฺถุ จ สพฺเพสญฺจ [ภิกฺขูนํ] อิตฺถีเยว สํวิทหติ[อสทิสทาน. ๖/๕๕] **สพฺพพุทฺธานํ** เป็นกัมมโดยอ้อม คือเป็นที่มีแห่ง **โหติ.** ส่วน **สตฺถุ** และ **[สพฺเพสํ] ภิกฺขูนํ** เป็นที่มุ่งหมายแห่งการจัดแจง

จึงแปลว่า ' ได้ยินว่า อสทิสทานนั้น ย่อมมีแด่พระพุทธเจ้าทั้งปวง วาระเดียวเท่านั้น หญิงเท่านั้น จัดแจงเพื่อพระศาสดาและภิกษุทั้งปวง.'

[๓] มีอธิบายของเกจิอาจารย์ว่า ' เพื่อ' ใช้ในอรรถลับหลัง เช่น จัดแจงทานเพื่อพระศาสดา. พระศาสดายังอยู่ลับหลัง มิใช่อยู่ในที่จัดแจงนั้น แต่จัดแจงไว้สำหรับเท่านั้น. 'แก่' ใช้ในอรรถต่อหน้า เช่น ให้ทานแก่ภิกษุสงฆ์ ภิกษุสงฆ์อยู่ต่อหน้า เพราะเป็นผู้รับอยู่ในที่เฉพาะหน้านั้นทีเดียว แต่อธิบายนี้ ไม่ได้พากย์ เช่น **อานนฺทตฺเถโร... อฏฺฐาสิ** ที่แสดงแล้ว.

[๔] ศัพท์ เตฺว ปัจจัย และ ตุํ ปัจจัย ในอรรถ จตุตถีวิภัตติ ก็ใช้ในอรรถนี้ อุ. **มารเธยฺยํ ปหาตฺเว,** [เมฆิยตฺเถร. ๒/๑๑๖ 'เพื่อละบ่วงแห่งมาร.' **มาตุ อภิธมฺมปิฏกํ เทเสตุํ คโต.** [ยมกปฺปาฏิหาริย. ๖/๘๗] 'เสด็จไปเพื่อแสดงอภิธรรมปิฎกแก่พระมารดา' แต่เรียกชื่อว่า ตุมตฺถสมฺปทานํ หรือ ตุมัตถสัมปทาน เช่น **ปหาตฺเว** ตุมัตถสัมปทาน [ใน **ปริผนฺทติ**]

มีนักศึกษาบางท่านแสดงเห็นว่า บท **ตุํ** ปัจจัยที่เป็นสัมปทานไม่น่าเรียกว่า ตุมัตถสัมปทาน, น่าจะเรียกบทสัมปทานอื่นจาก **ตุํ** ปัจจัยที่ใช้ในอรรถของ **ตุํ**. บท **ตุํ** ปัจจัย ในจตุตถีวิภัตติ ใช้ในอรรถเป็นที่ส่งไปนี้อย่างเดียว.

ฅ เป็นที่ประทุษร้ายหรือแทนกัมมโดยตรง

๓. **เป็นที่ประทุษร้าย [ต่อ] อุ. โย อปฺปทุฏฺฐสฺส นรสฺส**

ทุสฺสติ.

อธิบาย : [๑] ในอรรถเป็นที่ประทุษร้ายนี้ โดยตรง เข้ากับธาตุที่เป็นไปในความประทุษร้าย อุ. :-

โย อปฺปทุฏฺฐสฺส นรสฺส ทุสฺสติ. (ในแบบ) 'ผู้ใดประทุษร้าย ต่อนรชนสผู้ไม่ประทุษร้าย.' **นรสฺส** เป็นที่ประทุษร้ายจึงเป็นสัมปทาน ใน ทุสฺสติ.

อปฺปทุฏฺฐสฺส หิ ปทุสฺสนฺโต [มหาโมคฺคลฺลานตฺเถร. ๕/๖๓] 'เมื่อประทุษร้ายต่อบุคคลผู้ไม่ประทุษร้าย.'

โดยอ้อม เข้ากับธาตุอื่นได้อีก เช่น เข้ากับธาตุ 'โกรธ' อันควรเรียกว่า เป็นที่โกรธ เป็นต้น อุ. :-

ภิกฺขูนํ กุทฺโธ. [วิฑูฑภ. ๓/๘] ' ทรงโกรธต่อภิกษุทั้งหลาย. '

เม น สทฺทเหยฺยุํ [สูกรเปต ๗/๖๘] 'ไม่พึงเชื่อต่อเรา.' [ใน อุ. นี้ จะเติม **วจนํ** เข้ามาเป็น อวุตตกัมม ใน **สทฺทเหยฺยุํ** ก็ได้ ดังพากย์ว่า...**เม วจนํ น สทฺทเหยฺยุํ.** [อชครเปต. ๕/๕๕] เช่นนี้ **เม** กลายเป็น สามีสัมพันธ์ ใน **วจนํ**].

โพธิสตฺตสฺส ปสีทิตฺวา, [พหุภณฺฑิกภิกฺขุ. ๕/๖๙] เลื่อมใสต่อพระโพธิสัตว์.

รวมความว่า บท จตุตถีวิภัตติที่แทนกัมมโดยตรง [อวุตตกัมม] ใช้ในอรรถนี้ เช่น **นรสฺส** ใน อุ. ในแบบ โดยความก็เป็นกัมมแห่ง **ทุสฺสติ** เพราะเป็นผู้ถูกประทุษร้าย จึงมีค่าดุจอวุตตกัมม.

เพื่อเป็นหลักฐาน จักนำตัวอย่างที่เป็นอวุตตกัมมาเทียบกับ ดังต่อไปนี้ :-

[คู่ที่ ๑]

โย อปฺปทุฏฺฐสฺส นรสฺส ทุสฺสติ [ในแบบ]

น จ อิทาเนว กุฏึ ทูเสติ. [มหากสฺสปตฺเถรสฺส สทฺธิวิหาริก. ๓/๑๑๗] ประทุษร้ายกุฎีในกาลบัดนี้เท่านั้น ก็หามิได้.

[คู่ที่ ๒]

เทวาปิ เตสํ ปิหยนฺติ สมฺพุทฺธานํ สตีมตํ [ยมกปฺปาฏิหาริย. ๖/๙๔] แม้เทพ ท. ย่อมกระหยิ่ม ต่อพระสัมพุทธะผู้มีสติเหล่านั้น.

มม ปุตฺตสทิสนฺนาม ปิณฺฑปาติกํ เทวาปิ มนุสฺสาปิ ปิหยนฺติ. [มหากสฺสปตฺเถรปิณฺฑปาตทาน. ๓/๘๕] ทั้งเทพทั้งมนุษย์ ย่อมกระหยิ่มซึ่งภิกษุผู้ถือการเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตเป็นวัตรชื่อเช่นกับบุตรของเรา.

[๒] ในอรรถนี้ ใช้กับอกัมมธาตุโดยปกติ เพราะอกัมมธาตุไม่อาจมีกัมมโดยตรงได้ เมื่อต้องการกัมม จึงประกอบด้วย จตุตถีวิภัตติแทน.

ข้อสังเกตท้ายข้อว่าด้วยจตุตถีวิภัตติ

ก. ข้อว่า บทนามนามที่ประกอบด้วยจตุตถีวิภัตติ เข้ากับกิริยานั้น หมายความว่า เข้ากับกิริยาโดยมากหรือเป็นพื้น บางแห่งเข้ากับนามศัพท์ก็มี อุ. :-

อคฺคิอาทีนํ อสาธารเณ พุทฺธสาสเน ธนํ นิทหิตุํ ลทฺธํ. [อชครเปต. ๕/๕๖] ได้ฝังทรัพย์ในพระพุทธศาสนา อันไม่ทั่วไปแก่ภัยมีไฟเป็นต้น.

บทที่เข้ากับศัพท์ว่า อสาธารณ ในความเช่นนี้ใช้กรณก็มี เช่น **ยมกปฺปาฏิหาริยํ กโรติ อสาธารณํ สาวเกหิ** [ยมกปฺปาฏิหาริย. ๖/๘๓.]

ตุยฺหํ อนุจฺฉวิกํ สามิกํ คณฺหาหิ. [สกฺก. ๒/๑๐๘] เจ้าจงถือเอาสามีผู้สมควรแก่เจ้า.

สชฺชิโต เทวสฺสาหาโร [โชติกตฺเถร. ๘/๑๗๓] อาหารเพื่อเทวะ อันเขาเตรียมไว้แล้ว.

แม้ในหนังสือบาลีไวยากรณ์ เล่มสมาส ก็มีใช้ เช่น **กฐินสฺสทุสฺสํ** 'ผ้าเพื่อกฐิน.'

แต่พึงทราบว่า การเข้ากับนามศัพท์นั้น ควรใช้ในเมื่อมิใช่ที่จะเข้ากับกิริยา หรือ มิใช่ที่จะเติมกิริยาเข้ามา เช่น อุ. ที่แสดงแล้ว ถ้าใช้ที่จะเข้ากับกิริยา ต้องเอาเข้ากับกิริยาตามหลัก หรือ ถ้าอาจเติมกิริยาเข้ามาได้ ก็พึงเติมเข้ามา แล้วเอาเข้ากับกิริยานั้น อุ. :-

อสฺโสปิ เต นานุจฺฉวิโก [โหติ] [สนฺตติมหามตฺต. ๕/๗๔] แม้ม้าย่อมเป็นพาหนะอันไม่สมควรแก่เจ้า.

อิทํ ชีวิตวุตฺติยา ธนํ [โหติ] [สกฺก . ๒/๑๐๗] นี้ ย่อมเป็นทรัพย์ เพื่อความเป็นไปแห่งชีวิตของเจ้า.

ในที่เช่นนี้ ถ้ามีกิริยาอยู่แล้ว ก็ควรบอกเข้ากับกิริยานั้น เช่น **ตุมเห มม ธีตุ อนุจฺฉวิกา น โหถ.** [สกฺก. ๒/๑๐๘] พวกท่านย่อมเป็นผู้ไม่สมควรแก่ธิดาของเรา.'

ข. บางแห่ง บท จตุตถีวิภัตติ สัมปทาน ใช้ในอรรถแห่งปัญจมีวิภัตติ อปาทาน อุ. **สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺฑสฺส สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน.** [ฉพฺพคฺคิยภิกฺขุ. ๕/๔๔] 'สัตว์ทั้งปวงย่อมสะดุ้งต่ออาชญา ย่อมกลัวต่อมัจจุ.' ใน อุ. นี้ อาชญาก็ดี มัจจุก็ดี เป็นแดนเกิดความสะดุ้งกลัวของสรรพสัตว์ เพราะฉะนั้น เมื่อควรประกอบ **ทณฺฑ** และ **มจฺจุ** ด้วย ปัญจมีวิภัตติว่า'แต่อาชญา แต่มัจจุ' ดุจคำว่า 'ความกลัวแต่ความตาย' [มรณสฺมา ภยํ] ท่านประกอบด้วยจตุตถีวิภัตติแทน และคงเรียกสัมพันธ์ว่า สัมปทาน.

ค. ประมวลกัมม [สิ่งที่ถูกทำ] ว่า ใช้ประกอบด้วยวิภัตติทั้ง ๓ คือ ทุติยาวิภัตติ เป็นอตุตกัมม ๑ ตติยาวิภัตติ เป็นกรณในอรรถรับสนอง ๑ จตุตถีวิภัตติ เป็นสัมปทานในอรรถแทนกัมมโดยตรง ๑ พึงทราบอธิบายตามที่กล่าวแล้วโดยลำดับ.

บทนามนามที่ประกอบด้วยปัญจมีวิภัตติ

(๑๕๔) **บทนามนามที่ประกอบด้วยปัญจมีวิภัตติ ใช้ในอรรถ ๓ อย่าง เข้ากับกิริยา ดังนี้ :-**

เป็นแดนออก

๑. เป็นแดนออก [แต่,จาก] เรียกชื่อ อปาทานํ. อุ.

ปิยโต ชาตเต โสโก. ปาปา จิตฺตํ นิวารเย.

อธิบาย: [๑] คำว่า เป็นแดนออก ควรแบ่งความหมาย เป็น ๒ คือ :-

๑) เป็นแดนออกมา ใช้อายตนิบาตว่า ' แต่ ' เช่น :-

ปิยโต ชายเต โสโก. (ในแบบ) 'ความโศกย่อมเกิดแต่ของที่รัก' เพราะ ปิยโต เป็นแดนเกิดออกมาแห่งความโศก.

ปิยโต ชายเต ภยํ. [อญฺญตรกุฏุมฺพิก. ๖/๑๔๕] ' ภัยย่อมเกิดแต่ของที่รัก.' มีอธิบายอย่างเดียวกัน.

แม้กิริยาอื่น ๆ ซึ่งเป็นแดนออกมา ก็ใช้ ' แต่ ' ดุจเดียวกัน. อรรถนี้ จะเรียกว่า อรรถ 'แต่ ' ก็ได้.

๒) เป็นแดนออกไป คือ พรากออกหรือพรากพ้นไป ใช้อายตนิบาตว่า 'จาก' เช่น:-

ปาปา จิตฺตํ นิวารเย. (ในแบบ) 'พึงห้ามจิตจากบาป' เพราะ ปาปา เป็นแดนพรากไปจากจิต [เพราะห้ามเสีย].

ฆรา นิกฺขาเมนฺติ. [ปริชิณฺณพฺราหฺมณปุตฺต. ๗/๑๔๖] ย่อมให้ออกจากเรือน.

สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจติ. [ปญฺจภิกขุ. ๘/๕๐] ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง.

สทฺธมฺมา น ปริหายติ. [ธมฺมารามตฺเถร. ๘/๖๐] 'ย่อมไม่เสื่อมจากสัทธรรม.' อุ. เหล่านี้ มีอธิบายอย่างเดียวกัน.

แม้กิริยาอื่นๆ ซึ่งเป็นแดนออกไป ก็ใช้ 'จาก' ดุจเดียวกัน.

อรรถนี้จะเรียกว่า อรรถ ' จาก' ก็ได้.

มีมติของเกจิอาจารย์ว่า 'แต่' ใช้กับสิ่งที่มีสายสืบเนื่องกัน ระหว่างสิ่งที่เป็นแดนออกถึงสิ่งที่ออกมา เช่น 'ความโศกย่อมเกิดแต่ของที่รัก' ของที่รักเป็นแดนเกิด โศกเป็นสิ่งเกิดหรือออกมา, เมื่อของรักยังมีอยู่ให้เกิดโศกเนื่องกันไป. อุ. ในคำไทย เช่น 'ต้นไม่เกิดแต่แผ่นดิน' [ปรากฏราก ลกต้น เป็นสายสืบแต่ดิน]. แม่น้ำเกิดแต่ภูเขา [ปรากฏลำน้ำสืบแต่ภูเขา]. ถ้าไม่มีความเนื่องเป็นสาย ก็ไม่ใช้ 'แต่.' ใช้ 'จาก' เช่น พึงห้ามจิตจากบาป. นี้ไม่ปรากฏสายสืบเนื่องกัน. อุ. ในคำไทย เช่น :-

'เรือนออกจากท่า'

'พ้นจากเครื่องผูก คือฆราวาส' [วิพฺภนฺตก. ๘/๑๖].

'เสื่อมจากคุณมีศีลเป็นต้น. [มหากสฺสปตฺเถรสฺส สทฺธิวิการิก. ๓/๑๑๙].

' ออกจากท้องของแม่' [ปติปูชิกา. ๓/๒๖].

'แต่' กับ 'จาก' ใช้ในอรรถต่างกัน ตามมติของเกจิอาจารย์ดังนี้ พิจารณาดูก็พอลงกันได้กับที่กล่าวแล้ว.

[๒] ศัพท์ โต ปัจจัย ซึ่งเป็นเครื่องหมาย ปัญจวิภัตติ ที่ใช้ในอรรถนี้ เรียกชื่อว่า อปาทาน ดุจเดียวกัน เช่น **ปิยโต** ในอุ. ที่แสดงแล้ว.

เป็นแดนเปรียบ

๒. เป็นแดนเปรียบ [กว่า] เรียกชื่อว่า อปาทานํ ดุจ

เดียวกัน อุ. ทานโต สีลํ มหาปฺผลตรํ [โหติ].

อธิบาย : [๑] คำว่า เป็นแดนเปรียบ คือเป็นแดนเปรียบเทียบให้เห็นความยิ่งหย่อนกว่ากัน. ในอรรถนี้ เมื่อเพ่งถึงความเป็นแดนเปรียบ ควรให้กับคุณนามชั้นวิเสสอย่างเดียว แต่ท่านใช้กับชั้นปกติบ้าง. อุ. ดังต่อไปนี้:-

[กับชั้นวิเสสคุณศัพท์] **ทานโต สีลํ มหปฺผลตรํ [โหติ].** (ในแบบ) ศีลย่อมมีผลมากยิ่งกว่าทาน.

สพฺพโส อปฺปฏิจฺฉนฺเนหิ อเจลเกหิ อิเม นิคฺคณฺฐา วรตรา [โหนฺติ] [นิคฺคณฺจ. ๗/๑๓๖] นิครนถ์เหล่านี้ ค่อยยังชั่วยิ่งกว่าพวกอเจลกผู้ไม่ปกปิดโดยประการทั้งปว..

[กับคุณนามที่ใช้เป็นชั้นวิเสสคุณศัพท์] **กินฺเต เอวํ วิจริตฺวา ชีวิตโต ปพฺพชฺชา น อุตฺตรา** [โหติ] [ปิโลติกตฺเถร. ๕/๗๖] บรรพชาไม่ดียิ่งกว่าความเที่ยวไปเป็นอยู่อย่างนี้แห่งเจ้าหรือ.

[กับชั้นปกติ] **โส อมฺเหหิ ปญฺญาย จ ปุญฺเญร จ วิสิฏฺโจ.** [สกฺกเทวาราช. ๘/๓๙] พระองค์วิเศษแล้วกว่าเราทั้งหลายทั้งด้วยปัญญา ทั้งด้วยบุญ.

จกฺกวตฺติสมฺปตฺติโต... โสตาปตฺติผลเมว วรํ [โหติ]. [อนาถปิณฺฑิกปุตฺตทาน. ๖/๖๑] โสดาปัตติผลนั่นเทียว ประเสริฐกว่าสมบัติจักรพรรดิ์.

[๒] อปาทานในอรรถเป็นแดนเปรียบนี้ ไม่ใช้กับคุณนามชั้นอติวิเสส เพราะคุณนามชั้นนั้นแสดงลักษณะถึงที่สุดแล้ว จึงไม่จำ

ต้องมีสิ่งเปรียบว่ายิ่งกว่าอะไร. ในที่เช่นนั้น ใช้นิทารณแทน เช่น **วิราโค เสฏฺโฐ ธมฺมานํ. ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ.** อันจักกล่าวในตอนที่ว่าด้วยนิทธารณ.

แต่ท่านเรียงไว้ตรง ๆ แล้ว ก็จำต้องบอกเป็นอปาทานไปตาม เช่น **อิมินา การเณน สพฺพทาเนหิ ธมฺมทานเมว เสฏฺฐํ [โหติ]** [สกฺกเทวราช . ๘/๕๑] 'ธรรมทานนั่นแหละ ประเสริฐกว่าทานทั้งปวง.' แต่ไม่ถึงถือเป็นเนตติเพื่อหักบท ฉัฏฐีวิภัตติในที่เช่นนั้นเป็นอปาทานตาม.

อาจมีผู้แย้งว่า อปาทานในอรรถนี้ โดยมากเข้ากับกิริยาว่ามีว่าเป็น เพราะฉะนั้น จะใช้กับคุณนามชั้นไหนก็ได้. ข้อนี้ อาจแก้ได้ว่า เข้ากับกิริยาว่ามีว่าเป็นก็จริง แต่ความย่อมเนื่องถึงบทคุณนามซึ่งเป็นที่เปรียบ เพราะฉะนั้น จึงต้องเพ่งเล็งถึงคุณนามเป็นใหญ่.

[๓] ในอรรถนี้ ใช้ศัพท์ **โต** ปัจจัยบ้าง เช่นในตัวอย่างที่แสดงแล้ว.

ส่วนการเข้า เมื่อเป็นแดนเปรียบกับบทใด ก็ควรเข้มกับบทนั้น เช่น **ทานโต** เป็นแดนเปรียบกับ **มหปฺผลตรํ** ก็ควรเข้ากับ **มหปฺผลตรํ**, แต่มีหลักว่า บท ปัญจมีวิภัตติเข้ากับกิริยา จึงเติมกิริยาเข้ามาในที่ซึ่งเติมได้ แล้เข้ากับกิริยา เช่น **ทานโต** อปาทานใน **โหติ**.

เหตุ

๓. เป็นเหตุ [เหตุ] เรียกชื่อว่า เหตุ อุ. ชาติปจฺจยา

ชรามรณํ [สมฺภวติ].

อธิบาย: [๑] เหตุในที่นี้ก็มีอรรถาธิบายดุจเหตุ ในตติยาวิภัตติ ใช้อายตนิบาตว่า 'เหตุ' บ้าง ' เพราะ ' แทน ' เหตุ' บ้าง อุ.:-

ชาติปจฺจยา ชรามรณํ [สมฺภวติ] (ในแบบ] 'ชราและมรณะ มีพร้อมเพราะชาติเป็นปัจจัย .' **ชาติปจฺจยา** เหตุใน **สมฺภวติ**.

มตฺตาสุขปริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปุลํ สุขํ [อตฺตโน ปุพฺพกมฺม. ๗/๘๘] ถ้าบุคคลพึงเห็นสุขอันไพบูลย์ เพราะสละสุขพอประมาณ.

[๒] ใช้ศัพท์ลง โต ปัจจัย ที่เป็นเครื่องหมาย ปัญจมีวิภัตติบ้าง อุ. **สุตคนฺธ ธารณคนฺธ ปฏิปตฺติคนฺธานํ อาวหนโต มหปฺผลา โหติ มหานิสํสา.** [ฉตฺตปาณิ อุปาสก . ๓/๔๕] ' ย่อมเป็นวาจามีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะนำมาซึ่งกลิ่น คือ การฟังการทรงไว้และการปฏิบัติ.'

[๓] เหตุนี้ มีทั้งในตติยาวิภัตติ และ ปัญจมีวิภัตติ และบางบทที่แจกด้วยวิภัตติแล้วมีรูปอย่างเดียวกัน อาจเป็นตติยาวิภัตติก็ได้ ปัญจมีวิภัตติก็ได้ แม้ศัพท์ที่ลง โต ปัจจัยก็ดุจเดียวกัน. เพราะเหตุนี้ พึงทราบว่า ถ้าเข้ากับกิริยา เป็นเหตุ ปัญจมีวิภัตติหรือตติยาวิภัตติอย่างใดอย่างหนึ่ง, ถ้าเข้ากับนามเป็นเหตุใน ตติยาวิภัตติ.

ข้อสังเกตท้ายว่าด้วยปัญจมีวิภัตติ

ก. ข้อว่า บทนามนามที่ประกอบด้วย ปัญจมีวิภัตติ เข้ากับกิริยานั้น หมายความว่า เข้ากับกิริยาโดยมากหรือเป็นพื้น. บางแห่งเข้ากับนามศัพท์และนิบาตก็มี อุ. :-

มยา ปุเรตรํ อาคโต นตฺถิ .[จูฬสุภทฺทา. ๗/๑๑๘] บุคคลผู้มาก่อนกว่าเราไม่มี.

โส เสสธเนหิ ปรมํ ธนํ. [ปเสนทิโกสล. ๖/๑๓๓] สันโดษนั้น เป็นทรัพย์อันยิ่งกว่าทรัพย์ที่เหลือ.

อิโต [อาพาธโต] อุทฺธํ กิญฺจิ คยฺหุปคํ นตฺถฺ. [รูปนนฺทาเถรี. ๕/๑๐๗] สิ่งที่ควรถือเอา นอกจากอาพาธนี้ นิดหนึ่งก็ไม่มี.

อารา โส อาสวกฺขยา. [อุชฌานสญฺญิตฺเถร. ๗/๘๐] ผู้นั้น [อยู่] ไกลจากความสิ้นอาสวะ.

ยาว มมาคมนา เอตฺตกํ นาม ธมฺมํ เทเสตุ. [ยมกปฺปาฏิหาริย. ๖/๙๑] พระพุทธนิรมิตจงแสดงธรรมชื่อเท่านี้เพียงไรแต่อันมาแห่งเรา.

ข. การเอาเข้ากับนามศัพท์และนิบาต ควรใช้ในเมื่อมิใช่ที่จะเข้ากับกิริยา และในเมื่อมิใช่จะเติมกิริยาเข้ามา เช่น อุ.ที่แสดงแล้ว. ถ้าใช้ที่เข้ากับกิริยา หรืออาจเติมกิริยาว่ามีส่าเป็นเข้ามาได้ก็พึงเอาเข้ากับกิริยาตามหลัก.

ค. ใช้บทนามนามที่ประกอบด้วยวิภัตติอื่น ในอรรถแห่งปัญจมีวิภัตติบ้าง และเรียกชื่อตามอรรถที่ใช้ใน ปัญจมีวิภัตติ ไม่ต้องคำนึงถึงวิภัตติเดิม คือใช้ ตติยาวิภัตติในอรรถเป็นอปาทาน อุ.:-

ปุตฺเตน วิโยคํ ปตฺโต [จิญฺจมาณวิกา. ๖/๕๑] ถึงซึ่งความพรากจากบุตร.

ปถพฺยา เอกรชฺเชน สคฺคสฺส คมเนน วา
สพฺพโลกาธิปจฺเจน โสตาปตฺติผลํ วรํ [โหติ].

[อนาถปิณฺฑิกปุตฺตกาล. ๖/๖๑]

โสตาปัตติผล ย่อมประเสริฐกว่าเอกราชในแผ่นดิน กว่าการถึงสวรรค์ หรือ กว่าความเป็นใหญ่ในสรรพโลก.

มเตน เต กึนานากรณา ว โหนฺติ. [สามาวตี. ๒/๖๔] ผู้ประมาทเหล่านั้น มีอะไรเป็นเครื่องทำความต่าง ๆ จากผู้ตายแล้วเล่า.

น มยํ วินา ภิกฺขุสงฺเฆน วตฺตาม. [วิสาขา.๓ /๖๔] เราจะไม่ประพฤติเว้นจากภิกษุสงฆ์.

ในที่เช่นนี้ อาจประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติว่า **วินา ภิกฺขุสงฺฆํ** ก็ได้. ถ้าเป็น ทุติยาวิภัตติเช่นนี้ อาจเรียกสัมพันธ์ว่า **ภิกฺขุสงฆํ** อปาทานใน **วินา** ก็ได้, มีที่อ้างในกัจจายนมูลปกรณ์ตอนที่ว่าด้วยการก. อาจเรียกสัมพันธ์ว่า **ภิกฺขุสงฺฆํ** อวุตตกัมมใน **วินา** ก็ได้, มีที่อ้างใน โยชนาอภิธัมม ตอนบอกสัมพันธ์ **ยถาปโยคํ วินา** (ในอภิธัมม. หน้า ๘๓).

อญฺญตฺเรว ภควตา อญฺญตฺร ภิกฺขุสงฺเฆน อุโปสถํ กริสฺสามิ สงฺฆกมฺมานิ จ. [สงฺฆเภทปริสกฺกน. ๖/๒๒] จักทำอุโบสถและสังฆกรรม เว้นจากพระผู้มีพระภาค เว้นจากภิกษุสงฆ์.

..อญฺญตฺร สตฺถารา โก ชานิสฺสติ. [ตโยชน. ๕/๓๕] เว้นจากพระศาสดา ใครจักรู้...

ความเช่นนี้ ใช้ดังนี้บ้าง **สตฺถารํ ธเปตฺวา โก... ชานิสฺสติ** มาในเรื่องเดียวกัน แต่บอกสัมพันธ์ว่า **สตฺถารํ** อวุตตกัมม ใน **ธเปตฺวา**.

คำว่า **เหตุ** ในที่เป็นเหตุ ก็ใช้คงรูปเดิม และเรียกชื่อว่า เหตุ อุ. **อจฺฉรานํ เหตุ พฺรหฺมจริยํ จรติ.** [นนฺทตฺเถร. ๑/๑๑๖] ประพฤติพรหมจรรย์ เพราะเหตุแห่งนางอัปสร ท.

ฆ. ศัพท์ลง **โต** ปัจจัย ย่อมใช้ในอรรถ ปัญจมีวิภัตติ หรือตติยาวิภัตติ อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามความหมายในที่นั้น ๆ ถ้าใช้สับกันก็เสียความ เช่น :-

เนว เอตฺโต คมิสฺสามิ น อิโต . [มหาธนวาณิช. ๕/๒๑] ใน อุ. นี้ หมายความว่า จักไม่ไปทั้งทางโน้นทั้งทางนี้ มิได้หมายความว่า จากที่โน้นจากที่นี้. **เอตฺโต** และ **อิโต** โยค มคฺคโต ๆ ตติยาวิเสสน ใน **คมิสฺสามิ**.

อหํ มาติโต จ ปิติโต จ สุชาโต. [ชฏิลพฺราหฺมณ. ๘/๑๑๗] ใน อุ. นี้ หมายความว่า เกิดดีทั้งฝ่ายมารดาและบิดาเป็นอุภโตสุชาติ

มิได้หมายความว่า เกิดแต่มารดาและบิดา **มาติโต** และ **ปิติโต** จึงใช้ในอรรถ ตติยาวิภัตติ เป็นตติยาวิเสสน ใน **สุชาโต**.

อิโต จิโต จ อุปธาวึสุ. [ปธานกมฺมิกติสฺสตฺเถร. ๗/๖๖]

ใน อุ. นี้ หมายความตามเรื่องว่า วิ่งจากที่ต่าง ๆ กันหลายแห่งเข้าไปหา มิได้หมายความว่า วิ่งไปทางโน้นทางนี้ **อิโต** ๒ บท โยค **ธานโต** ๆ อปาทาน ใน **อุปธาวึสุ**.

ง. บทที่เข้ากับ **ยาว** อาจประกอบเป็นปัญจมีวิภัตติก็ได้ บอกสัมพันธ์เป็นอปาทานใน **ยาว**, อาจประกอบเป็น ทุติยาวิภัตติก็ได้ บอกสัมพันธ์เป็น อวุตตกัมม ใน **ยาว** ไม่ต้องหักเป็นปัญจมีวิภัตติอปาทาน อุ.:-

มกฺขิกํ อาทึ กตฺวา ยาว คาโว ปฐมํ ติรจฺฉานคตา มรนฺติ [กุมฺภโฆสก. ๒/๖๙] สัตว์ดิรัจฉาน ท. ตายก่อนตั้งต้นแต่แมลงวันตลอดถึงโค ท.

ยาว ทาสกมฺมกเร ปุจฺฉิตฺวา, [ญาตกานํ กลหวูปสมน. ๖/๑๒๔] ถามตลอดถึงทาสและกรรมกร.

บทนามนามที่ประกอบด้วยฉัฏฐีวิภัตติ

(๑๕๕) **บทนามนามที่ประกอบด้วยฉัฏฐีวิภัตติ ใช้ในอรรถ ๖ อย่าง เข้ากับนามดังนี้ :-**

สามีสัมพันธ์

๑. เนื่องด้วยเป็นเจ้าของพัสดุ [ของ] เรียกชื่อว่า สามี.

สมฺพนฺโธ อุ. ภิกฺขุสฺส จีวรํ.

อธิบาย: [๑] ข้อว่า เนื่องด้วยเป็นเจ้าของพัสดุนั้น พึงทราบว่า ท่านยกพัสดุขึ้นเป็นนิทัสสนะ, กล่าวโดยส่วนรวม สามีสัมพันธ์นี้ ย่อมเนื่องด้วยเป็นเจ้าของ โดยความเป็นของ ๆ ตน หรือโดยความเกี่ยวพันธ์กับทางใดหนึ่ง อุ. :

[โดยความเป็นของ ๆ ตน] **ภิกฺขุสฺส จีวรํ** (ในแบบ) ' จีวรของภิกษุ' **ภิกฺขุสฺส** เนื่องด้วยเป็นเจ้าของจีวร โดยความที่จีวรเป็นของ ๆ ตน.

ลูขํ เม ทานํ. [อนาถปิณฺฑิก. ๕/๑๐] ทานของเราเศร้าหมอง.

เอตํ พุทฺธาน สาสนํ. [อานนฺทตฺเถรสฺสปญฺห. ๖/๑๐๔] นี้เป็นคำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย.

[โดยความเกี่ยวพันธ์กันทางใดทางหนึ่ง] **สตฺถา เม ภนฺเต ภควา.** [อคฺคิทตฺต. ๖/๑๑๖] ' ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระเจ้า.' **เม** เนื่องด้วยเป็นเจ้าของใน **สตฺถา** โดยความที่ **สตฺถา** มีความเกี่ยวพันธ์เป็นครู.

กตฺถจิ อลคฺโคเยว มม ปตฺโต. [มหากสฺสปตฺเถร. ๔/๕๗] บุตรของเราไม่ข้องแล้วในที่ไหน ๆ เลย.

[๒] สามีสัมพันธ์นี้เข้ากับนามเสมอ นามในที่นี้มุ่งถึงนามนาม จะเป็นนามนามแท้ หรือเป็นบทที่ใช้ในฐานเป็นนามนามก็ได้ อนึ่ง นามนามนั้น จะใช้ในฐานเป็น การก หรือในฐานเป็นคุณนามอรรถใดอรรถหนึ่งก็ตาม คงเข้าได้ทั้งนั้น เช่น :-

[เข้ากับนามนามที่ใช้ในฐานเป็น การก] **กตฺถจิ อลคฺโคเยว มม ปุตฺโต.** [ในข้อ ๑] **มม** สามีสัมพันธ์ใน **ปุตฺโต** ซึ่งเป็นการก คือในประโยคนี้เป็น กัตตา.

[เข้ากับนามนามที่ใช้ในฐานเป็นคุณนามอรรถใดอรรถหนึ่ง] **สตฺถา เม ภนฺเต ภควา.** [ในข้อ ๑]. **เม** สามีสัมพันธ์ใน **สตฺถา** ซึ่งเป็นวิเสสนของ **ภควา**.

อยํ โน ปิตุ ปจฺจามิตฺโต ภวิสฺสติ. [กุกฺกุฏมิตฺต. ๕/๒๔] 'ผู้นี้จักเป็นปัจจามิตรของบิดาของเรา.' **ปิตุ** สามีสัมพันธ์ใน **ปจฺจามิตฺโต** ซึ่งเป็นวิกติกัตตา ใน **ภวิสฺสติ**.

[เข้ากับบทที่ใช้ในฐานเป็นนามนาม] **รญฺโญ อุปฏฺฐานํ คจฺฉติ.** [มหาธนเสฏฺฐิ. ๕/๑๑๗] 'ย่อมไปสู่พระราชฐานเป็นที่ปฏิบัติของพระราชา.' **รญฺโญ** สามีสัมพันธ์ใน **อุปฏฺฐานํ**.

อนึ่ง เข้ากับความนามในบทคุณที่มาจากนามบ้าง อุ.:-

ส ภาคฺวา สามญฺญสฺส โหติ. [เทฺวสหายกภิกฺขุ ๑/๑๕๗] 'เขาย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งสมัญญะ.' **ภาคฺวา** มีรูปเป็นคุณนามแท้แต่มาจากนาม คือ **ภาค** โดยลงปัจจัยในตัทธิตทำให้เป็นคุณ **สามญฺญสฺส** มี

ความเนื่องเป็นเจ้าของ เฉพาะ **ภาค** [ส่วน] ซึ่งเป็นนามนาม แม้ต้องเรียกเข้าตลอดศัพท์ว่า สามีสัมพันธ์ใน ภาคฺวา.

ภนฺเต ตุมฺเหหิ ทิฏฺฐธมฺมสฺส ภาคินี อสฺสํ . [ลาชเทวธีตา. ๕/๖] ' ท่านเจ้าข้า, ดิฉันพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งธรรม อันท่านเห็นแล้ว' มีอธิบายอย่างเดียวกัน.

สมุหสัมพันธ์

๒. เนื่องอยู่ในหมู่ [แห่ง] เรียกชื่อว่า สมุหสมฺพนฺโธ อุ. โคณานํ ยูโถ.

อธิบาย:- [๑] สมุหสัมพันธ์ หมายความว่า เนื่องอยู่ในหมู่หรือเนื่องในสมุหนาม. คำนี้เป็นชื่อของบท ฉัฏฐีวิภัตติ ที่เป็นสัมพันธ์ในสมุหนามนั้น.

[๒] สมุหนาม หมายถึงนามนามเป็นที่ประชุม หรือเป็นที่ รวมนามอื่นเข้าเป็นหมวดหมู่กัน. นามประเภทนี้ เช่น **สมุห คณ วคฺค** เป็นต้น ตาม ๒ บาทคาถาในอภิธานปฺปทีปิกา ข้อ ๖๓๑ ว่า

สมานานํ คโณ วคฺโค สงฺโฆ สตฺโต ว ชนฺตุนํ

และคาถาข้อ ๖๓๒ ว่า

สชาติกานนฺตุ กุลํ นิกาโย ตุ สธมฺมินํ
ยูโถ นิตฺติ สชาตีย- ติรจฺฉานามมุจฺจเต.

ถอดเอาแต่นามประเภทนี้ คือ **คณ วคฺค** [หมู่=หมู่แห่งคนหรือสัตว์อันมีชีวิตและวัตถุอันเสมอกันด้วยชาติเป็นต้น] **สงฺฆ สตฺถ** [หมู่,

พวก=หมู่แห่งคนอันมีชาติเสมอกันหรือต่างกัน] **กลุ** [หมู่=หมู่แห่งชนอันมีชาติร่วมกัน] **นิกาย** [หมู่=หมู่แห่งชนผู้มีธรรมร่วมกันหรือประ-พฤติธรรมร่วมกัน] **ยูถ** [หมู่, ฝูง=หมู่แห่งเดียรฉานอันมีชาติเสมอกัน]. แม้นามที่แสดงหมู่หรือการรวบรวมนอกจากนี้ก็จัดเป็นสมุหนามดุจเดียวกัน เช่น **ราสิ**.

[๓] เพราะสมุหนามนี้ เป็นที่ประชุมของนามอื่นมากด้วยกัน นามนั้นๆ ที่เป็นตัวประชุม จึงนิยมประกอบด้วย ฉัฏฐีวิภัตติ พหุวจนะ อุ.:-

โคณานํ ยูโถ (ในแบบ) 'ฝูงแห่งโค ท.' **โคณานํ** สมุห-สัมพันธ์ใน **ยูโถ**.

สุมนปุปฺผานํ อฏฺฐ มุฏฺฐิโย อากาเส ขิปิ. [จูฬสุภทฺทา. ๗/๑๑๘] ซัดกำแห่งดอกมะลิ ๘ กำไปในอากาศ

ตาต อมฺหากํ กุลา ปพฺพชิโต นตฺถิ. [เทวทตฺต. ๑/๑๓๖] แน่ะพ่อ, กษัตริย์ผู้บวชจากสกุลแห่งเรา ท. ยังไม่มี.

อุ. อื่น ๆ เช่น **มยุรานํ สมูโห. มิคานํ คโณ. ธญฺญานํ ราสิ.**

[๔] บท ฉัฏฐีวิภัตติที่มิใช่เป็นตัวเนื่องอยู่ในหมู่ ก็มิใช่สมุห-สัมพันธ์ เช่น ใน อุ. ต่อไปนี้ เป็นสามีสัมพันธ์ **อตฺตโน พลกาโย** [สามาวตี. ๒/๓๘] 'หมู่พลขอพระองค์.' **อตฺตโม ญาติคณํ.** [สามาวตี. ๒/๕๗] 'ซึ่งหมู่ญาติของตน.'

ภาวาทิสัมพันธ์

๓. เนื่องด้วยเป็นเจ้าของกิริยาอาการเป็นต้น (แห่ง) เรียกชื่อว่า ภาวาทิสมฺพนฺโธ อุ. สาธุ ธมฺมสฺส สุธมฺมตา.

อธิบาย : [๑] ภาวาทิสัมพันธ์ หมายความตามศัพท์ว่าเนื่องด้วยเป็นเจ้าของภาวาทิ. ภาวาทิ แปลว่า นามมีภาวะเป็นต้น ควรเรียกว่า ภาวาทินาม.ภาวาทินามนี้ ได้แก่ :-

ก. ภาวศัพท์โดยตรง

ข. ภาวศัพท์ที่ใช้ปัจจัยแทนในภาวตัทธิต

ค. ภาวสาธนะ

ฆ. ศัพท์ลง ตุ ปัจจัย ในนามกิตก์ และศัพท์ลง ต ปัจจัยในกิริยากิตก์ ที่ใช้เป็นภาววาจกนามนาม [ดุจภาวสาธน].

บท ฉัฏฐีวิภัตติ ที่เนื่องด้วยเป็นเจ้าของในภาวานินามเหล่านี้ เรียกว่า ภาวาทิสัมพันธ์. พึงทราบ อุ. ต่อไปนี้ตามลำดับข้อ :-

ก. **มจฺฉานํ ขีณภาโว วิย อิเมสํ โภคานํ อภาโว.** [มหาธนเสฏฺฐิปุตฺต ๕/๑๒๐] ' ความไม่มีแห่งโภคะ ท. ของชนทั้ง ๒ เหล่านี้ เหมือนความที่ปลา ท. สิ้นแล้ว.' **มจฺฉานํ** ภาวาทิสัมพันธ์ ใน - **ภาโว. โภคานํ** ภาวาทิสัมพันธ์ใน **อภาโว.**

ข. **สาธุ ธมฺมสฺส สุธมฺมตา.** [ในแบบ] 'ความที่ธรรมเป็นธรรมดี ยังประโยชน์ให้สำเร็จ.' **ธมฺมสฺส** ภาวาทิสัมพันธ์ ใน **สุธมฺมตา.**

รูปนนฺทาย สตฺถุ อุปฏฺฐานํ คนฺตุกามตา อุปฺปนฺนา.

[รูปนนฺทาเถรี. ๕/๑๐๔] ' ความที่นางรูปนันทาใคร่จะไปสู่สถานเป็นที่บำรุงของพระศาสดา เกิดขึ้นแล้ว.' **รูปนนฺทาย** ภาวาทิสัมพันธ์ใน กามตา.

ค. **อญฺชนานํ ขยํ ทิสฺวา อุปจิกานญฺจ อาจยํ**
มธูนญฺ สมาหารํ ปณฺฑิโต ฆรมาวเส.
[อานนฺทเสฏฺฐิ. ๓/๑๒๐]

' บัณฑิตเห็นความสิ้นเปลืองแห่งยาหยอดตา ความก่อแห่งปลวก ท. และความสะสมแห่งผึ้ง **ท.** พึงอยู่ครองเรือน.' **อญฺชนานํ ภาวาทิ-สัมพันธ์** ใน **ขยํ อุปจิกานํ** ภาวาทิสัมพันธ์ ใน **อาจยํ. มธูนํ** ภาวาทิ-สัมพันธ์ใน **สมาหารํ**.

ฆ. **อรุณสฺส อุคฺคนฺตุํ น เทมิ.** [ติสฺสตฺเถร. ๑/๔๑] 'ไม่ให้เพื่ออันขึ้นไปแห่งอรุณ.' **อรุณสฺส** ภาวาทิสัมพันธ์ ใน อุคฺคนฺตุํ.

มตเกหิ สทฺธึ มยฺหํ ยุทฺธํ นาม นตฺถิ. [วิฑูฑภ. ๓/๑๗] 'ชื่อว่าการรบแห่งบุคคลผู้เดียว ประเสริฐกว่า.'**[เอกสฺส] ปุคฺคลสฺส** ภาวาทิสัมพันธ์ ใน **จริตํ.**

สยเมว เม มตํ เสยฺโย. [วิฑูฑภ. ๓/๒๓]' ความตายแห่งเราเองนั่นแหละ ประเสริฐกว่า.' **เม** ภาวาทิสัมพันธ์ ใน **มตํ**.

[๒] ในโยชนา บท ฉัฏฐีวิภัตติ ที่เนื่องด้วยเป็นเจ้าของใน

ภาวศัพท์โดยตรง หรือในภาวศัพท์ที่ใช้ปัจจัยแทน ดัง อุ. ข้อ ก. และ ข. ท่านเรียกชื่อว่า ภาวสัมพันธ์.[๑] ส่วนที่เนื่องด้วยเป็นเจ้าของในภาวสาธน ดัง อุ. ข้อ ค. [แม้ข้อ ฆ. ก็พึงอนุโลมเข้าในข้อ ค.] ท่านเรียกชื่อว่า กิริยาสัมพันธ์[๑] เช่น ปริยตฺติยา จ ตทธิคมแหตุตาย [กิเลสวิทฺธํสนํ] ... [อภิธัมม. หน้า ๖๕. โยชนา หน้า ๑๔๓] 'การกำจัดกิเลสแห่งปริยัตติ โดยความที่ปริยัตติเป็นเหตุบรรลุมรรคผลและนิพพานนั้น.' ปริยตฺติยา กิริยาสัมพันธ์ ใน **กิเลสวิทฺธํสนํ** และภาวสัมพันธ์ ใน-เหตุตาย.

แต่ในที่นี้ เรียกรวมกันชื่อเดียวว่า ภาวาทิสัมพันธ์ โดยเพิ่มอาทิศัพท์ต่อกับภาว แปลว่าเนื่องด้วยภาวะเป็นต้น โดยอรรถาธิบายว่าเนื่องด้วยเป็นเจ้าของกิริยาอาการเป็นต้น. คำว่า เป็นต้น นั้นบ่งความว่านอกจากกิริยาอาการ [ภาวสาธน] แล้วยังมีอีก เพราะฉะนั้นพึงทราบโดยสิ้นเชิงว่า บท ฉัฏฐีวิภัตติ ที่เนื่องด้วยเป็นเจ้าของศัพท์ทั้ง ๔ ประเภทตามที่กล่าวมาแล้วนั้นแล เรียกชื่อว่า ภาวาทิสัมพันธ์.

[๓] บท ฉัฏฐีวิภัตติ ที่เนื่องเป็นเจ้าของศัพท์สาธนะอื่นอีกจากภาวสาธนะ ไม่เรียกชื่อว่า ภาวาทิสัมพันธ์ เพราะสาธนะอื่นใช้เป็นชื่อของวัตถุ, สถานที่เป็นต้น มิได้แสดงกิริยาอาการโดยตรงดุจภาวสาธนะเช่น **รมณียํ ภนฺเต เถรสฺส วสนฏฺฐานํ.** [ขทิรวนิยเรวตฺตเถร. ๔/๓๙] ' ท่านเจ้าข้า ที่เป็นที่อยู่ของพระเถระน่ารื่นรมย์

๑. เคยใช้ในเฉลยสัมพันธ์ของสนามหลวง พ.ศ. ๒๔๗๙ แต่พึงทราบว่า เมื่อแยกเรียกบทที่เนื่องด้วยเป็นเจ้าของภาวสาธนะว่า กิริยาสัมพันธ์ เมื่อถึงคราวบอกบทที่เนื่องด้วยเป็นเจ้าของภาว ก็ต้องเรียกว่า ภาวสัมพันธ์ [ไม่ต้องมี อาทิ ศัพท์]

หรือ ? **วสน** เป็นอธิกรณสาธนะ เป็นชื่อของที่ จึงบอกสัมพันธ์ว่า **เถรสฺส** สามีสัมพันธ์ใน วสนฏฺฐานํ.

[๔] บางบทมีรูปเป็นภาวาทินาม เช่นภาวสาธนะตามที่แสดงมาแล้วนั้น แต่ใช้หมายถึงข้อปฏิบัติ, ธรรมหรือสภาพอย่างใดอย่างหนึ่ง มิใช่เป็นกิริยาอาการเป็นต้นตามปกติ เช่นนี้ บท ฉัฏฐีวิภัตติที่เข้าด้วย ไม่เรียกชื่อว่า ภาวาทิสัมพันธ์ แต่เรียกตามอรรถที่ใช้ อุ. :-

ก. **ปริชิณฺโณ เต อตฺตภาโว**. [อุตฺตรตฺเถรี. ๕/๑๐๐] อัตภาพของเธอแต่หง่อมแล้ว.' **พุทฺธานํ อานุภาโว.** [ยมาปฺปาฏิหาริย. ๖/๗๙]' อานุภาพของพระพุทธเจ้า ท.'

ข. **อาคตมคฺโคโลกนํ กิร เตสํ ธมฺมตา.** [สามาวตี. ๒/๔] ได้ยินว่า การแลดูทางมา เป็นธรรมดาของนกเหล่านั้น.

ค. **ตถาคตสฺส...ญาณํ.** [ยมกปฺปาฏิหาริย. ๖/๘๓] พระญาณ ... ของพระตถาคต.

ฆ. **มจฺจานํ อิธ ชีวิตํ.** [วิฑูฑภ. ๓/๑๙] ชีวิตของสัตว์จะต้องตาม ท. ในโลกนี้.

ภาวาทินามที่ไม่ใช้เป็นกิริยาอาการเป็นเหล่านั้น ใช้แปลทับศัพท์เป็นพื้น เช่น **อตฺตภาโว** อัตภาพ, **อานุภาโว** อานุภาพ, **ธมฺมตา** ธรรมดา, **ญาณํ** ญาณ, **ชีวิตํ** ชีวิต. บท ฉัฏฐีวิภัตติ ที่เนื่องเป็นเจ้าของใน อุ. ที่แสดงแล้ว เรียกว่า สามีสัมพันธ์ ทั้งหมด.

บางศัพท์ เช่น **ชีวิตํ** ถ้าใช้เป็นกิริยาอาการก็แปลออกไปว่า

ความเป็นอยู่ เช่น **เอกาหํ ชีวิต เสยฺโย ปสฺสโต อุทยพฺพยํ** [ปฏาจารา. ๔/๑๔๒] ' ความเป็นอยู่สิ้นวันเดียว แห่งผู้เห็นอยู่ ซึ่งความเกิดและความเสื่อม ประเสริฐกว่า.' **ปสฺสโต** ภาวาทิสัมพันธ์ใน **ชีวิตํ**. ถ้าใช้หมายถึงธรรมหรือสภาพอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็มักแปลทับศัพท์ เช่น อุ. ที่แสดงแล้ว.

ทั้งนี้ เว้นแต่บางศัพท์ ถึงแปลศัพท์ ก็คงเป็นกิริยาอาการอยู่นั่นเอง เช่น **ตสฺส กิริยํ สุตฺวา,** [เสยยสกตฺเถร. ๕/๕]'ทรงสดับกิริยาแห่งเสยยสกเถระนั้น.' **เม ปุตฺตสฺส อากรโร,** [อนาถปิณฺฑิก-ปุตฺตกาล. ๖/๖๐] 'อาการแห่งบุตรของเรา.'

อนึ่ง แม้แปลออกไปไม่ทับศัพท์ แต่หมายถึงธรรมหรือสภาพอย่างใดอย่างหนึ่ง มิใช่เป็นกิริยาอาการตามปกติ เช่นนี้ บท ฉัฏฐีวิภัตติที่เนื่องด้วยเป็นเจ้าของ ก็มิใช่ภาวาทิสัมพันธ์ เพราะเหตุนี้พึงทำความเข้าใจโดยย่อว่า บท ฉัฏฐีวิภัตติ ที่เนื่องด้วยเป็นเจ้าของภาวาทินาม ที่ใช้แสดงกิริยาอาการเป็นต้นโดยตรง จึงเป็นภาวาทิสัมพันธ์. แต่ที่เนื่องด้วยเป็นเจ้าของศัพท์ที่แม้รูปเป็นภาวาทินาม แต่ไม่ใช้แสดงกิริยาอาการเป็นต้น จะแปลทับศัพท์หรือไม่ก็ตาม เป็นสามีสัมพันธ์. บางแห่งเมื่อเพ่งเข้าแล้วอาจเป็นได้ทั้ง ๒ อย่าง เช่นนี้ ควรทำความรูปเท่าไว้ แล้วเลือกใช้ให้เหมาะ และไม่ด่วนเอาผิดผู้อื่น.

[๕] ชื่อธรรมโดยมาก ตามรูปศัพท์เป็นภาวสาธนะ แต่ใช่หมายถึงธรรมหรือสภาพอย่างใดอย่างหนึ่ง บท ฉัฏฐีวิภัตติ ที่เนื่อง

เป็นเจ้าของ จึงมักเป็นสามีสัมพันธ์ตามอรรถที่ใช้.

อายตนิบาตสำหรับสามีสัมพันธ์ และภาวาทิสัมพันธ์ที่ท่านวางไว้ในแบบมักใช้สับสนกับตามถนัดในภาษาไทย เพราะฉะนั้นอย่าถือคำแปลของท่านเป็นสำคัญในการบอกสัมพันธ์ พึงถือรูปศัพท์และอรรถที่ใช้เป็นสำคัญ.

การเข้านั้น เนื่องด้วยเป็นเจ้าของศัพท์ใด ก็เข้าในศัพท์นั้น เว้นไว้แต่ศัพท์ภาวตัทธิต เข้าตลอดศัพท์. แท้จริง บทฉัฏฐีวิภัตติย่อมเนื่องด้วยเป็นเจ้าของเฉพาะภาวะเท่านั้น แต่ท่านใช้ปัจจัยแทน **ภาว** จึงต้องบอกเข้าตลอด เพราะถือว่าเป็นศัพท์เดียวกัน. ถ้าใช้ **ภาว** ตรง ๆ ก็เข้าเฉพาะ **ภาว**. เช่น **ธมฺมสฺส** ภาวาทิสัมพันธ์ ใน **สุธมฺมตา**. ถ้าเป็น **สุธมฺมภาโว** ก็เข้าเฉพาะ-**ภาโว**.

อนาทร

๔. เป็นประธานในพากยางค์ที่แทรกเข้ามา [เมื่อ] เรียกชื่อว่า อนาทโร อุ. มาตาปิตูนํ... รุทมานานํ... อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิ.

อธิบาย : [๑] อนาทรหมายความว่า เป็นประธานในพากยางค์ที่แทรกเข้ามา. พากยางค์เช่นนี้ คือ ความตอนหนึ่งที่แทรกเข้ามาในระหว่างพากย์. อันความเช่นนี้ จะแยกกล่าวให้เป็นอีกพากย์หนึ่งไว้ก่อน ความก็ไกลไป จะกล่าวรวมเป็นพากย์เดียวกันกับพากย์ที่ถูกแทรกก็รวมไม่ได้ เพราะเป็นอีกเรื่องหนึ่งซึ่งมีประธานและกิริยาต่างหาก เมื่อ

เป็นเช่นนี้ จึงจำต้องหาทางเอาแทรกเข้ามาในระหว่างพากย์ตอนที่ต้องการ ที่นี้ จะขึ้นประธานด้วยบทปฐมาวิภัตติก็ไม่ได้ เพราะจะกลายเป็นพากย์หนึ่งต่างหาก จึงนิยมประกอบบทประธานด้วย ฉัฏฐีวิภัตติ หรือ สัตตมีวิภัตติ. ส่วนกิริยา นิยมใช้กิริยากิตก์ ซึ่งประกอบด้วยวิภัตติวจนะเสมอกัน เพื่อสังเกตกำหนดได้. กริยาว่าที่นี้ หมายถึงกิริยาคุมพากยางค์. ส่วนกิริยาในระหว่างพากยางค์ที่แทรกเข้ามานั้น จะใช้กิริยาตูนาทิปัจจัยก็ได้ตามต้องการ. บทประธานพาพยางค์ที่แทรกเข้ามานี้ ที่ประกอบด้วยฉัฏฐีวิภัตติเรียกว่าอนาทร [ส่วนพากยางค์ควรเรียกว่า อนาทรพากยางค์]. ที่ประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติ เรียกว่า ลักขณวันตะ [ส่วนพากยางค์ควรเรียกว่า ลักขณวันตพากยางค์]. อุ. อนาทร ในแบบแปลว่า ' เมื่อมาราดและบิดา... ร้องไห้อยู่... บวชเป็นบรรพชิตผู้ไม่มีเรือน จากเรือน.' **มาตาปิตูนํ** อนาทร. อุ. ในธัมมปทัฏฐกถา พึงดูในตอนที่ว่าด้วยพากยางค์ข้างต้น แล **อาจริย มยฺหํ โทโส นตฺถิ, มม วทนฺตสฺเสว, ตุมฺเห อภิสปิตฺถ.** [ติสฺสตฺเถร. ๑/๓๙]'อาจารย์ โทษของผมไม่มี, เมื่อผมพูดอยู่ [อย่างนี้] นั่นแหละ ท่านสาปแช่งแล้ว.'

[๒] บท ฉัฏฐีวิภัตติ หรือ สัตตมีวิภัตติที่เป็นประธานในพากยางค์ที่แทรกเข้ามานี้ ก็ดุจบท ปฐมาวิภัตติ ที่เป็นประธาน ในเวลาสัมพันธ์นิยมบอกเข้าในกิริยาคุมพากยางค์ของตน เช่น **มาตาปิตูนํ** อนาทรใน **รุทมานานํ. มม** อนาทรใน **วทนฺตสฺส**.

นิทธารณ

๕. เป็นจำนวนที่รวมกันอยู่ ซึ่งจะต้องถอนออก [แห่ง] เรียกชื่อว่า นิทฺธารณํ อุ มนุสฺสานํ ขตฺติโย สูรตโม.

อธิบาย; [๑] นิทธารณ หมายถึงบท ฉัฏฐีวิภัตติ ที่เป็นจำนวนที่รวมกันอยู่ ซึ่งมีบทอื่นถอนออกจากจำนวนรวมนั้น กล่าวคือ ทีแรกกล่าวรวมก่อน แล้วจึงกล่าวถอนออกทีละหนึ่ง หรือเฉพาะสิ่งที่ต้องการ ในการกล่าวรวม นิยมใช้บทที่ประกอบด้วยฉัฏฐีวิภัตติ หรือ สัตตมีวิภัตติ เรียกชื่ออย่างเดียวกันว่า นิทธารณ เพราะเป็นบทเป็นที่ถูกถอน คือจะต้องถูกแยกออกกล่าวอีก. ส่วนบทที่กล่าวถอน ไม่กำหนดว่าต้องประกอบด้วยวิภัตติอะไร; ต้องการความด้วยวิภัตติใด ก็ประกอบด้วยวิภัตตินั้น ; บทรวมเรียกชื่อว่านิทธารณที่ประกอบด้วย ฉัฏฐีวิภัตติ อุ. **มนุสฺสานํ ขตฺติโย สูรตโม** (ในแบบ) 'แห่งมนุษย์ ท. กษัตริย์เป็นผู้กล้าที่สุด.' **มนุสฺสานํ** เป็นบทรงมนุษย์ทั่วไปทุกวรรณะ ไม่จำกัดว่า จะเป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์หรือวรรณะใด ๆ ก็ตาม. **ขตฺติโย** เป็นบทถอนออกกล่าวเฉพาะกษัตริย์. โดยนัยนี้ **มนุสฺสานํ** จึงเป็นนิทธารณ. ในเวลาสัมพันธ์ต้องบอกเข้าด้วย เช่น **มนุสฺสานํ** นิทธารณใน **ขตฺติโย** ๆ นิทธารณิยและสยกัตตาใน **[โหติ]**. แม้ อุ. อื่น ก็พึงทราบโดยนัยนี้.

[๒] ในการกล่าวถอนนั้น ถอนจากที่รวมไว้ออกกล่าวทีละ

หนึ่งก็มี ถอนกออกกล่าวเพียงทีเดียวหมดก็มี ถอนออกล่าวเฉพาะที่ต้องการก็มี แต่ถอนออกอย่างไรก็ตาม ในการบอกเข้า พึงบอกเข้าเฉพาะกับบทที่ถอนออกทีแรกเท่านั้น พึงทราบ อุ. ดังต่อไปนี้:-

[ถอนออกกล่าวทีละหนึ่งจากที่รวมไว้จอหมด] **เตสํ เอโก [อุปาสโก] นิสินฺนโกว นิทฺทายิ, เอโก องฺคุลิยา ภูมึ วิลิขนฺโต นิสีทิ, เอโก รุกฺขํ จาเลนฺโต นิสีทิ, เอโก อกาสํ อุลฺโลเกนฺโต นิสีทิ, เอโก ปน สกฺกจฺจํ ธมฺมํ อสฺโสสิ.** [ปญฺจอุปาสก. ๗/๒๖] 'แห่งเขา ท. คนหนึ่งนั่งหลับ, คนหนึ่งนั่งเอานิ้วขีดดิน, คนหนึ่งนั่งสั่นต้นไม้, คนหนึ่งนั่งแหงนดูอากาศ, ส่วนอีกคนหนึ่งได้ฟังธรรมโดยเคารพ.' **เตสํ** นิทธารณใน **[เอโก] อุปาสโก** [บทแรก] ๆ นิทธารณิย.

เยน [อุทฺเทน] โอ อนุตีเร จริตํ ; โส นงฺคุฏฺฐํ คณฺหาตุ. เยน คมฺภีเร จริตํ; ตสฺส สีสํ โหตุ. [อุปนนฺทสกฺยปุตฺต. ๖/๘] 'แห่งท่าน ท. อันนากตัวในเที่ยวไปในที่ริมฝั่ง นากตัวนั้น จงถือเอาท่อนหาง, ตัวใดเที่ยวไปในน้ำลึก ท่อนหัวจงมีแต่ตัวนั้น.' **โว** นิทธารณใน [เยน] **อุทฺเทน** ๆ นิทธารณิย.

[ถอนออกล่าวเพียงทีเดียว แต่คลุมถึงทั้งหมด] **เอโกปิ [ชโน] จ เนสํ อปฺมาทํ นาปชฺชิ.** [โพธิราชกุมา. ๖/๔] 'ก็เขา ท. [เมียและผัวเหล่านั้น] ไม่ได้ถึงความไม่ประมาทสักคนเดียว.' เนสํ นิทธารณใน **[เอโกปิ] ชโน** ๆ นิทฺธารณิย.

[ถอนออกกล่าวเฉพาะที่ต้องการ] **มนุสฺสานํ ขตฺติโย**

สูรตโม. [ในแบบ]. **โก นีธ กนฺทตํ [อมฺหากํ] พาลฺยตโร.** [มฏฺจกุณฺฑลี. ๑/๒๙] 'แห่งเรา ท. ผู้คร่ำครวญอยู่ในที่นี้ ใครเขลากว่ากัน.' **อมฺหากํ** นิทฺธารณาใน **โก** ฯ นิทาธารณิย.

วิราโค เสฏฺโจ ธมฺมานํ. [ปญฺจสตภิกฺขุ ๗/๖๐] 'แห่งธรรม ท. วิราคะประเสริฐสุด.' **ธมฺมานํ** นิทฺธารณใน **วิราโค**ฯ นิทธารณิย.

[๓] นิทธารณนี้ บางทีชวนให้หักเป็นอปาทาน 'เป็นแดนเปรียบ ' ใน ปัญจมีวิภัตติ. แต่พึงทราบว่า ทั้ง ๒ อรรถนี้ ใช้ในที่ต่างกัน คือ นิทธารณเป็นจำนวนที่รวมกัน ซึ่งมีนิทธารณิยแยกออกจากจำนวนรวมนั้น. ส่วนอปาทานมิใช่จำนวนที่รวมกัน แต่เป็นอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งนำมาเป็นแดนเปรียบ.

อนึ่ง อปาทาน 'เป็นแดนเปรียบ' ย่อมใช้ได้กับบทคุณนามชั้นวิเสสและปกติเท่านั้น จะใช้กับชั้นอติวิเสสไม่ได้ เพราะถึงที่สุดแล้ว จักต้องไปเปรียบกับอะไรอีกเล่า. พึงทราบอีก อุ. หนึ่ง: **อปฺ-ปมาเทน มฆวา เทวานํ เสฏฺธตํ คโต.** [สกฺก. ๒/๑๑๐] ' แห่งเทพ ท. ท้าวมฆวา ถึงความเป็นผู้ประเสริฐสุด.'

[๔] บทคุณนามที่ใช้เป็นชั้นอติวิเสส เช่น **อคฺค. ปรม.** บทคุณนามเหล่านี้ มิใช่อติวิเสสคุณศัพท์โดยตรง เพราะมิได้ประกอบด้วยอติวิเสสปัจจัย แต่ใช้เป็นชั้นอติเสส เพราะแสดงลักษณะถึงที่สุดเช่นเดียวกัน. เพราะเหตุนี้ บทฉัฏฐีวิภัตติที่เนื่องด้วย จึงควรใช้เป็นนิทธารณ แต่ในโยชนาท่านหักเป็นอปาทาน ' เป็นแดนเปรียบ'

ก็มี เช่น **ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายติ.** [อภิธมฺม. หน้า ๖๔] ในโยชนาบอกสัมพันธ์ว่า **เตสํ** อปาทานใน **อคฺคํ**.

อนึ่ง แม้ใน ธัมมปทัฏฐกถา เอง ท่านประกอบ ปัญจมิวิภัตติ เป็นแดนเปรียบโดยตรงก็มี เช่น **โส เสสธเนหิ ปรมํ ธนํ.** [แสดงมาแล้วในท้าย ปัญจมีวิภัตติ.]

อนึ่ง บางแห่ง ท่านประกอบด้วย ฉัฏฐีวิภัตติ แต่จำต้องหัก เป็น ปัญจมีวิภัตติ ในอรรถเป็นแดนเปรียบ เช่น **เสสโรคานํ อยํ [ชิคจฺฉา] ปรมา นาม.** [อญฺญตรอุปาสก. ๖/๑๓๐] 'ความหิวนี้ เป็นโรค ชื่อว่าอย่างยิ่งกว่าโรคที่เหลือ ท.' **เสสโรคานํ** มิใช่เป็น บทรวมของโรคทุกๆ อย่าทั้งความหิวด้วย เพราะคำว่าที่เหลือบ่ง ความว่า ที่นอกจากความหิว. เพราะฉะนั้น จึงเป็นนิทธารณไม่ได้ ต้องหักเป็นอปาทานใน **ปรมา**.

เพราะเหตุนี้ ถ้าท่านประกอบด้วยปัญจมีวิภัตติ ' เป็นแดนเปรียบ' โดยตรง ก็ต้องบอกเป็นอปทาน. แต่ถ้าประกอบด้วย ฉัฏฐีวิภัตติ ใช้เป็นนิทธารณจึงถูก. เช่น:-

วิราโค เตสํ [ธมฺมานํ] อคฺคมกฺขาติ. [ปญฺจสติภิกฺขุ. ๗/๖๑] 'แห่งธรรมเล่านั้น วิราคะท่านกล่าวว่าเลิศ.' **[เตสํ] ธมฺมานํ** นิทธารณใน วิราโค ๆ นิทธารณิย.

ตํ หิ สพฺพสุขานํ ปรมํ อุตฺตมํ สุขํ. [อญฺญตรอุปาสก. ๖/๑๓๐] ' ก็พระนิพพานนั้น, แห่งสุขทั้งปวง เป็นสุขอย่างยิ่ง คือ อุดม.' สพฺพสุขานํ นิทธารณใน **สุขํ** ๆ นิทธารณิย

ในข้อนี้เข้ากับนิทธารณิย คือบทถอนออก.

ฉัฏฐีกัมม

๖. **เป็นกัมมในบทที่เป็นนามกิตก์ เว้นแต่ศัพท์ที่ประกอบด้วย ตุํปัจจัย เรียกชื่อว่า ฉฏฺฐีกมฺมํ อุ. จิตฺตสฺส ทมโถ สาธุ. ภวิสฺสนฺติ ธมฺมสฺส อญฺญาตาโร.**

อธิบาย : [๑] ฉัฏฐีกัมม คือบท ฉัฏฐีวิภัตติที่ใช้เป็นกัมม มีความหมายเท่ากับอวุตตกัมมใน ทุติยาวิภัตติ และใช้อายตนิบาต เดียวกัน แต่มีนิยมใช้ในเมื่อเป็นกัมมในบทนามกิตก์ เว้นศัพท์ ตุํ ปัจจัย [ศัพท์ เตฺว ปัจจัยด้วย แต่ศัพท์ เตฺว ปัจจัยมีที่ใช้น้อย] เมื่อเป็นเช่นนี้ กัมมในทนอกนั้นตลอดถึงในศัพท์ ตุํ, เตฺว, ปัจจัย ก็ประกอบด้วยทุติยาวิภั**ตติตามปกติ. อุ:-**

จิตฺตสฺส ทมโถ สาธุ. (ในแบบ) 'ความฝึกซึ่งจิตต์ เป็นการยังประโยชน์ให้สำเร็จ' **จิตฺตสฺส** ฉัฏฐีกัมม ใน **ทมโถ**.

ภวิสฺสนฺติ ธมฺมสฺส อญฺญาตาโร (ในแบบ) 'ผู้รู้ซึ่งธรรม จักมี.' **ธมฺมสฺส** ฉัฏฐีกัมม ใน **อญฺญาตาโร**.

ปุญฺญสฺส กตฺตา, [สุมนเทวี. ๑/๑๕๐] ผู้ทำ ซึ่งบุญ.

สาหุ ทสฺสน มริยานํ. [สกฺก. ๖/๑๓๗] การเห็นพระอริยะ ท. เป็นการยังประโยชน์ให้สำเร็จ.

[๓] การิตกัมม ในบทนามกิตก์ เว้นศัพท์ ตุํ, เตฺว, ปัจจัย ก็ประกอบด้วย ฉัฏฐีวิภัตติดุจเดียวกัน พึงดูในตอนที่ว่าด้วยการิตกัมม ในทุติยาวิภัตติ. น่าเรียกว่า ฉัฏฐีการิตกัมม แต่คงเรียกว่า การิตกัมม

ตามเดิม. ส่วนกัมมในอรรถอื่นที่เข้ากับบทนามกิตก์ เช่น สัมปา-ปุณิยกัมม คงประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติตามปกติ.

[๓] ที่ไม่เป็นไปตามนิยมดังกล่าวมาแล้วในข้อ [๑] - [๒] นั้น ก็มี อุ. ดังต่อไปนี้ :-

ตสฺส หิ ปาทํ อุปฺขิปนกาเลเยว [ยมกปฺปาฏิหาริย. ๖/๘๖] ' ในกาลเป็นที่ยกซึ่งพระบาทของพระองค์นั่นแหละ.' **ปาทํ** อวุตตกัมม ใน **อุกฺขิปน-** [ตามนิยมนั้น **ปาทํ** ควรประกอบด้วยฉัฏฐีวิภัตติ เป็นฉัฏฐีกัมม].

มม สาวกานํ วนฺทนฺตานํ... [สารีปุตฺตเถรสฺส สหาย-พฺราหฺมณ. ๔/๑๑๒.] ... แก่ผู้ไหว้อยู่ซึ่งสาวก ท. ของเรา.' **สาวกานํ** ฉฏฺฐีกมฺม ใน **วนฺทนฺตานํ** [ตามนิยมนั้น **สาวกานํ** ควรประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติ เป็นอวุตตกัมม].

อิมํ ปน คาถํ วตฺวา ตสฺส วิสฺสชฺชาปิโต รญฺโญ มหามจฺโจ อหเมว. [โชติกติเถร. ๘/๖๕๓] ' ส่วนมหาอมาตย์ของพระราชาผู้กล่าวคาถานี้แล้วให้ปล่อยเนื้อนั้น ได้เป็นเรานี้แหละ.' **ตสฺส** ฉัฏฐีกัมมใน **วิสฺสชฺชาปิโต**. [ตามนิยมนั้น **ตสฺส** ควรประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติ เป็นอวุตตกัมม].

สตฺถุโน อนุโมทนํ กาเรตุกาโม, [ครหทินฺน. ๓/๔๗] ' ผู้ใคร่จะยังพระศาสดาให้ทรงทำอนุโมทนา.' **สตฺถุโน** การิตกัมม ใน **กาเรตุ-**. (ตามนิยมนั้น **สตฺถโน** ควรประกอบด้วย ทุติยา+วิภัตติ).

[๔] บท ฉัฏฐีวิภัตติที่เข้ากับบทนามกิตก์ อาจใช้ได้ในอรรถหลายอย่าง เช่า **ตาสํ ปาณาติปาตสฺส กรณํ วา อกรณํ วา ชานิสฺสสฺ.** [สมาวตี. ๒/๕๑] ' พระองค์จักทรงทราบการทำหรือไม่ทำซึ่งปาณาติบาตแห่งพวกเธอ.' **ตาสํ** ภาวาทิสัมพันธฺใน **กรณํ** และ **อกรณํ. ปาณาติปาตสฺส** ฉัฏฐีกัมม ใน **กรณํ** และ **อกรณํ** เพราะฉะนั้น ก่อนแต่จะเอาเป็นอะไร พึงพิจารณาให้ทราบความโดยถ่องแท้.

ข้อสังเกตท้ายข้อบทฉัฏฐีวิภัตติ

ในคำว่า บทนามนามที่ประกอบด้วย ฉัฏฐีวิภัตติเข้ากับนามนั้น เว้นบทอนาทรซึ่งเรียกเข้ากับกิริยาคุมอนาทรพากยางค์. และที่เข้ากับนิบาตก็มี อุ. **สตฺถุ สมฺมุบา ธมฺโม กถิโต.** [สมฺพหุลภิกขุ. ๘/๗๐] 'ธรรมอันท่านกล่าวแล้วเฉพาะพระพักตร์ของพระศาสดา.' **สตฺถุ** สามีสัมพันธ์ใน **สมฺมุขา ตสฺส อนฺโต ปญฺญายิ.** [มฏฺจกุณฺฑลิ. ๑/๒๕] ' ปรากฏในภายในของข่ายพระญาณนั้น.' **ตสฺส** สามีสัมพันธ์ใน **อนฺโต.** ในวิเคราะห์แห่งนิปาตปุพพกอัพยยีภาวสมาสก็เช่นกัน.

บทนามนามที่ประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติ

(๑๕๖) บทนามนามที่ประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติ ใช้ในอรรถ ๔ อย่าง เข้ากับกิริยาบ้าง เข้ากับนามบ้างดังนี้ :-

ปฏิจฉันนาธาร

๑. เป็นที่กำบังไว้โดยปกติ [ใน] เรียกชื่อว่า ปฏิจฺฉนฺนาธาโร

อุ. กรณฺฑเก มณิ.

อธิบาย: ปฏิจฉันนาธาร คืออาธารปิดบังไว้ หมายความว่า เป็นที่กำบังไว้ตามปกติ อุ.:-

กรณฺฑเก มณิ (ในแบบ) ' แก้วมณี ในผะอบ.' **กรณฺฑเก** ปฏิจฉันนาธาร ใน **มณิ** เพราะเป็นที่เก็บกำบังไว้.

อมฺหากํ เคเห พหุธานํ. [อณฺณตรฺปริส. ๓/๑๐๗] ทรัพย์มาก ในเรือนของเรา ท.

อุ. อื่น **โกฏฺฐาเส วีหิ '** ข้าวเปลือกในยุ้ง.'

ปฏิจฉันนาธารใน อุ. ที่กล่าวมาแล้วนี้ เข้ากับนาม ส่วนที่เข้ากับกิริยา อุ. **เอกสฺมึ กุเฏ ปกฺขิปิตฺวา, ภูมิยํ นิกฺขนิตฺวา ธเปสิ.** [เมณิฑกเสฏฺฐิ. ๗/๓๒] ใส่ไว้ในหม้อใบหนึ่งแล้วขุดฝัง ไว้ในแผ่นดิน.'

พฺยาปิการธาร

๒. **เป็นที่ซึมซาบหรือปนอยู่ [ใน] เรียกชื่อว่า พฺยาปิกาธาโร อุ. ติเลสุ เตลํ.**

อธิบาย: พฺยาปิกาธาร คืออาธารที่ซึมซาบหรือปนอยู่ หมายความว่า เป็นที่ซึมซาบหรือปนอยู่ อุ. :-

ติเลสุ เตลํ [ในแบบ] ' น้ำมันในงา ท. ' **ติเลสุ** พฺยาปิกาธาร ใน **เตลํ**. เพราะว่า **เตล** [น้ำมัน] เป็นวัตถุที่ซึมซาบ หรือปนอยู่ใน **ติล** [เงา]"

จตูสุ สมุทฺเทสุ ชลํ ปริตฺตกํ. [วนวาสีติสฺสตฺเถร. ๓/๑๘๕]

น้ำในสมุทรทั้ง ๔ ยังน้อย.

อุ. อื่น **อุจฺฉุสฺ รโส '** รสในอ้อน ท. '

พฺยาปิกาธาร ที่กล่าวมานี้ เข้ากับนาม. ส่วนที่เข้ากับกิริยา อุ. **ตํ ปุปฺผํ ธาเรนฺตสฺส สรีเร คนฺโธ ผรติ.** [ฉตฺตปาณิอุปาสก. ๓/๔๕] 'กลิ่นย่อมแผ่ไปในสรีระของบุคคลผู้ทัดทรงดอกไม้นั้น.'

วิสยาธาร

๓. **เป็นที่อยู่อาศัย [ใน] เรียกชื่อว่า วิสยาธาโร อุ. ชเล มจฺฉา.**

อธิบาย: วิสยาธาร คืออาธารที่อยู่อาศัย หมายความว่าเป็นที่อยู่อาศัย อุ. :-

ชเล มจฺฉา (ในแบบ) ' ปลาในน้ำ.' **ชเล** วิสยาธารใน **มจฺฉา** เพราะน้ำเป็นที่อยู่อาศัยของปลา.

ตสฺมึ โข ปน นิเวสเน สพฺเพ ทาสกมฺมกรา วิสาขาย สนฺตกา ว. [วิสาขา. ๓/๖๐] ก็ทาสและกรรมกรทั้งสิ้น ในนิเวศน์นั้นแล เป็นองนางวิสาขาเทียว.

สาวตฺถิยญฺ โย โย [ชโน] ทานํ ทาตุกาโม โหติ. [สุมนเทวี. ๑/๑๔๗] ก็ชนใด ๆ ในกรุงสาวัตถี ย่อมใคร่จะถวายทาน.

นนุ ชีวก วิหาเร ภิกฺขุ อตฺถิ. [จูฬปนฺถกตฺเถร ๒/๘๑] ดูกรชีวก ภิกษุในวิหารยังมีมิใช่หรือ ?

วิสยาธารใน อุ. ที่กล่าวมานี้เข้ากับนาม. ส่วนที่เข้ากับกิริยา อุ.

เชตวนมหาวิหาเร วิหรติ. [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๔] ' ประทับอยู่ในพระมหาวิหารชื่อเชตวัน.'

สมีปาธาร

๔. **เป็นที่ใกล้ [ใกล้, ณ] เรียกชื่อว่า สมีปาธาโร อุ. นครทฺวาเร คามา.**

อธิบาย : [๑] สมีปาธาร คืออาธารที่ใกล้ หมายความว่า เป็นที่ใกล้ อุ.:-

นครทฺวาเร คามา (ในแบบ) ' บ้าน ท. ใกล้ประตูเมือง.' **นครทฺวาเร** สมีปาธารใน **คามา** เพราะเป็นที่ใกล้.

อุ. อื่น **คาเม อาราโม** ' วัดใกล้บ้าน.'

สมีปาธารใน อุ. ที่กล่าวมานี้ เข้ากับนาม. ส่วนที่เข้ากับกิริยา อุ. :-

กปณทฺธิกาทีนํปิ เหคทฺวาเร ปากวตฺตํ ปฏฺฐเปสิ [นนฺทิย. ๖/๑๕๗] ตั้งอาหารประจำไว้ใกล้ประตูเรือนแม้เพื่อคนกำพร้าและคนเดินทางเป็นต้น.

สตฺตสุ ทฺวารโกฏฺฐเกสุ สตฺต ยกฺขา รกฺขํ คณฺหึสุ. อย่างที่พูดกันว่า ใกล้เคียง ๑. ใกล้อย่างนี้ ในเวลาแปลควรใช้อายตนิบาตว่า ' ใกล้.' ใกล้มาก ที่เรียกว่า ใกล้ชิด ๑. ใกล้อย่างนี้ ในเวลาแปลควรใช้อายตนิบาตว่า ' ณ .' พึงสังเกตใช้ให้ถูก

ความหมายในที่นั้น ๆ.

อนึ่ง คำว่า ใกล้ ในที่นี้ เป็นอายตนิบาตคือคำต่อนาม-ศัพท์ ๒ คำให้เนื่องเป็นอันเดียวกัน และใช้ในเมื่อสิ่ง ๒ สิ่งที่นามศัพท์ทั้ง ๒ นั้นกล่าวถึง อยู่ใกล้เคียงหรือใกล้ชิดกัน มิใช่เป็นคำแปลของสมีปศัพท์ เพราะฉะนั้น บทว่า **สมีเป** ที่แปลว่า ในที่ใกล้ จึงมิใช่สมีปาธาร อุ. **มาคนฺทิยา สมีเป ฐิตา,** [สามาวตี. ๒/๕๙] 'นางมาคันทิยาผู้ยืนอยู่ ในที่ใกล้.' **สมีเป** ถ้าเอาเป็นสมีปาธาร จักต้องหมายความว่า ยืนอยู่ใกล้ที่ใกล้ คือมิใช่ในที่ใกล้. แต่ใกล้เคียงกับที่ใกล้นั้นอีกทีหนึ่ง. แต่ในที่นี้ หมายความว่า ยืนอยู่ภายในที่ใกล้นั้นทีเดียว. เหตุฉะนั้น **สมีเป** จึงเป็นอาธารใน **ฐิตา** มิใช่เป็นสมีปาธาร.

อุปสิเลสิกาธาร

๕ เป็นที่รอง [เหนือ, บน, ที่] เรียกชื่อว่า อุปสิเล-สิกาธาโร อุ. ปญฺญตฺเต อาสเน นิสีทิ.

อธิบาย: อุปสิเลสิกาธาร คืออาธารที่รอง หรือรับไว้ หมายความว่า เป็นที่รอง หรือรับไว้ ในเวลาแปล ใช้อายตนิบาตว่า เหนือ, บน, หรือ ที่, ตามควร อุ.:-

ปญฺญตฺเตน อาสเน นิสีทิ (ในแบบ) ' นั่งบนอาสนะที่ปูไว้.' อาสเน อุปสิเลสิกาธารใน นิสีทิ เพราะเป็นที่รอง.

ตานิ คเหตฺวา ปญฺจสตา หตฺถี ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ มตฺถเก ธารยมานา ฐสฺสนฺติ [อสทิสทาน. ๖/๕๔] ช้าง ๕๐๐

จักยืนจักฉัตรเหล่านั้นทรงไว้เหนือศีรษะภิกษุ ๕๐๐.

อตฺตโน องฺคุลิยํ ปิลนฺธิ. [สามาวตี. ๒/๔] สวมแล้วที่นิ้วของตน.

อุทเร ทารุมณฺฑลิกํ พนฺธิตฺวา, [จิญฺจมาณวิกา. ๖/๔๙] ผูกท่อนไม้กลมที่ท้อง.

อุ. ที่กล่าวมานี้ เข้ากับกิริยา. ส่วนที่เข้ากับนาม เช่น อุ. **คนฺธมาทนปพฺพเต เอโก ปจฺเจก พุทฺโธ สมาปตฺติโต วุฏฺฐหิ.** [เมณฺฑกเสฏฺฐิ. ๗/๓๓] พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งบนเขาคันธมาทน์ ออกจากสมาบัติ.

ข้อสังเกต

[๑] นัยที่ต่างกันของอาธารทั้ง ๕

อาธาร แปลว่า ที่รองรับ อาธารทั้ง ๕ ที่กล่าวมานี้ โดยย่อแบ่งออกเป็น ๒ คือ อาธาร ที่รองรับเข้าภายใน ๑ อาธารที่รองรับไว้แต่ภายนอก ๑.

บรรดาอาธารที่รองรับเข้ามาในภายในนั้น ถ้ารองรับเข้ามาโดยเป็นที่กำบังไว้ หรือเก็บงำไว้ ซึ่งมุ่งหมายปกปิด เป็นฎิจฉันนาธาร เช่น **กรณฺฑเก มณิ** กรัณฑกะ [ผอบ] เป็นที่รองรับแก้วมณีเข้ามาไว้ภายใน โดยเป็นที่กำบังหรือเก็บงำไว้.

ถ้ารองรับเข้ามา โดยเป็นที่ซึมซาบหรือปนอยู่ทั่ว ซึ่งชี้ไม่ได้ว่า รองรับเข้ามาไว้ตรงไหน เป็นพฺยาปิกาธาร เช่น **ติเลสุ เตลํ** เตละ [น้ำมัน] มีซึมซาบหรือปนอยู่ทั่วไปใน ติละ [งา] ซึ่งชี้ไม่ได้

ว่ามีอยู่เฉพาะตรงไหน.

ถ้ารองรับเข้ามาโดยเป็นที่อยู่อาศัยหรือพำนักพักพิง เป็นวิสยาธาร เช่น **ชเล มจฺฉา ชละ** [น้ำ] เป็นที่รองรับ มัจฉา [ปลา] โดยเป็นที่อยู่อาศัยของมัจฉา.

ส่วนบรรดาอาธารที่รองรับไว้แต่ภายนอกนั้น ถ้ารองรับไว้ห่างน้อยบ้าง หรือห่างน้อยที่สุดบ้าง ที่เรียกว่าใกล้เคียงหรือใกล้ชิด เป็นสมีปาธาร เช่น **นครทฺวาเร คามา นครทวาระ** [ประตูเมือง] เป็นที่รองรับ คามะ [บ้าน] แต่รองรับไว้เพียงใกล้ ๆ มิใช่รองรับเข้ามาภายใน [เพราะบ้านจะตั้งอยู่ในประตูไม่ได้].

ถ้ารองรับไว้ติดสนิทกับตน โดยติดอยู่เหนือตนก็ดี ติดอยู่โดยรอบตนก็ดี หรือติดอยู่ ณ ส่วนในส่วนหนึ่งของตนก็ดี เป็นอุปสิเลสิกาธาร เช่น **อาสเน นิสีทิ** อาสนะเป็นที่รองรับการนั่ง โดยอาการติดสนิททีเดียว เพราะไม่มีช่องว่างระหว่างผู้นั่งกับอาสนะ อุปสิเลสิกาธารนี้ ต่างจากสมีปาธาร ในข้อที่ สมีปาธาร เป็นที่รองรับไว้เพียงใกล้เคียงหรือใกล้ชิด ซึ่งมีช่องว่างอยู่ในระหว่าง หรือช่องว่างในระหว่างเลย.

อาธารเหล่านี้ ใช้ต่างกันดังนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อพบบทนามนามที่ประกอบด้วย สัตตมีวิภัตติ พึงสังเกตว่า รองรับเข้ามาภายใน หรือรองรับไว้แต่ภายนอก แล้วพึงสังเกตให้ละเอียดต่อไปว่า ที่รองรับเข้ามาภายในนั้น รองรับเข้ามาโดยอากรอย่างไร และที่รองรับไว้

แต่ภายนอกนั้น รองรับไว้โดยอาการอย่างไร ทั้งนี้ เพราะถ้าใช้ผิด จะเสียความทีเดียว เช่น **' อุทเร ทารุมณฺฑลิกํ พนฺธิตฺวา ' อุทเร** เป็น อุปสิเลสิกาธาร ถ้าใช้ผิดเป็นปฏิจฉันนาธาร ก็หมายความว่า ผูกท่อนไม้กลมซ่อนไว้ภายในท้องทีเดียว [ถึงต้องผ่าท้องใส่เข้าไป].

[๒] อาธาร และ ภินนาธาร

บทนามนามที่ประกอบด้วย สัตตมีวิภัตติ ที่ไม่ต้องด้วย ลักษณะอาธารทั้ง ๕ ที่กล่าวมานี้ แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งมิใช่ กาลสัตตมีเป็นต้น ที่จะกล่าวต่อไป ถ้าเข้ากับกิริยา เรียก **อาธาโร** หรือ **อาธาร** เช่นเดียวกับศัพท์นิบาตบอกที่ ถ้าเข้ากับนาม เรียก **ภินฺนาธาโร** หรือ **ภินนาธาร** พึงทราบ อุ. ดังต่อไปนี้ :-

[เข้ากับกิริยาเรียกว่า อาธาร] **พุทฺธรตนํ โลเก อุปฺปนฺนํ ธมฺมรตนํ สงฺฆรตนํ.** [โชติกตฺเถร. ๘/๑๖๔] พระพุทธรตนะ พระธรรมรตนะ พระสังฆรตนะ เกิดขึ้นในโลก.

พหิ ตสฺมึ ตสฺมึ เคเห ฐตฺวา มา กเถสิ. [วิสาขา. ๓/๖๒] อยู่ในภายนอก คือในเรือนนั้น ๆ อย่ากล่าว.

ตติเย อตฺตภาเว สามิโก อโหสิ. [ตโยชน. ๕/๓๘] ได้เป็นสามีในอัตภาพที่ ๓.

[เข้ากับนามเรียกว่า ภินนาธาร] **อยฺย อธิ [วจเน] โทโส นตฺถิ.** [วิสาขา. ๓/๖๔] ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า โทษในคำนี้ไม่มี.

ภนฺเต อิมสฺมึ สาสเน กติ ธุรานิ. [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธุระ ท. ในศาสนานี้มีเท่าไร.

บทนามนามที่ประกอบด้วย สัตตมีวิภัตติ อันเป็นบทแสดงที่ทั้งปวง ถ้าเข้ากับกิริยาเรียกว่า อาธาร ดุจนิบาตบอกที่. ถ้าเข้ากับนามเรียกว่า ภินนาธาร อุ.**ทกฺขิณปสฺเส นิสีทิ** [ยมกปฺปาฏิ-หาริย. ๖/๘๘] ' นั่งที่ข้างเบื้องขวา.'

เอกมนฺตํ ที่ใช้เป็นบทบอกที่ แม้มีรูปเป็น ทุติยาวิภัตติ ก็ใช้ในอรรถแห่ง สัตตมีวิภัตติ เรียกชื่อเหมือนบทบอกที่ซึ่งกล่าวแล้ว อุ. **เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิ.** [ฉตฺตปาณิอุปาสก. ๓/๔๒] ' ยืนที่ส่วนข้างหนึ่ง.'

บางแห่ง ประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติ ก็มี เช่น **เอกมนฺเต ฐเปหิ.** [วิสาขา. ๓/๖๙] ' เธอจงวางไว้ที่ส่วนข้างหนึ่ง.'

[๓] เทียบวิภัตติที่ใช้ในอรรถเดียวกัน

บทนามนามที่ประกอบด้วย สัตตมีวิภัตตินี้ ในที่บางแห่งใช้ในที่มีความหมายอย่างเดียวกับบทสัมปทานใน จตุตถีวิภัตติ อุ.:-

[คู่ที่หนึ่ง]

อตฺตโน สาสเน ทกฺขิเณยฺยปุคฺคลานํ ทินฺนทานสฺส มหปฺผลภาวํ ญาเปตุกาโม, [ยมกปฺปกฏิหาริย. ๖/๘๘] ' ทรงใคร่จะยังมหาชนให้รู้ข้อที่ท่านอันบุคคลให้แล้ว แก่ทักขิเณยยบุคคลในศาสนาของพระองค์ เป็นของมีผลมาก.' **ทกฺขิเณยฺยปุคฺคลานํ** สัมปทานใน **ทินฺน**-.

เอเตสุ ทกฺขิเณยฺเยสุ ทินฺนานิ มหปฺผลานิ. [ยมกปฺปาฏิ-หาริย. ๖/๙๐] ' ทานที่บุคคลให้แล้วนทักขิเณยยบุคคลนั่น มีผลมาก.'

ทกฺขิเณยฺเยสุ อาธารใน **ทินฺนานิ**.

[คู่ที่สอง]

ยสฺส [ปุคฺคลสฺส] เอตา ธนา อตฺถิ. [สุปฺปพุทฺธกุฏฺฐิ. ๓/๑๓๕] ' ทรัพย์เหล่านี้มีอยู่แก่บุคคลใด , ปุคฺคลสฺส สัมปทานใน อตฺถิ.

ยมฺหิ [ปุคฺคเล] สจฺจญฺจ ธมฺโม จ [อตฺถิ] [ชฏิล พฺราหฺมณ. ๘/๑๑๗] ' สัจจะและธรรมะมีอยู่ในบุคคลใด' **ปุคฺคเล** อาธาร ใน **อตฺถิ**.

[คู่ที่สาม]

โย อปฺปทุฏฺฐสฺส นรสฺส ทุสฺสติ. [โกกสุนขลุทฺทก ๕/๓๒] ' ผู้ใดย่อมประทุษร้ายต่อนรชนผู้ไม่ประทุษร้าย.' **นรสฺส** สัมปทานใน **ทุสฺสติ**.

โย ทณฺเฑน อทณฺเฑสุ อปฺปทุฏฺเฐสุ ทุสฺสติ. [มหาโมคฺคลานตฺเถร ๕/๖๐] ' ผู้ใดย่อมประทุษร้ายในผู้ไม่ประทุษ-ร้าย ผู้ไม่มีอาชญา ด้วยอาชญา.' **อปฺปทุฏฺเฐสุ** อาธารใน **ทุสฺติ**.

[คู่ที่สี่]

โพธิสตฺตสฺส ปสีทิตฺวา, [พหุภณฺฑิกภิกฺขุ ๕/๗๒] ' เลื่อมใส ต่อพระโพธิสัตว์' **โพธิสตฺตสฺส** สัมปทานใน **ปสีทิตฺวา**.

ปสนฺโน พุทฺธสาสเน [สมฺพหุลภิกฺขุ. ๘/๗๒] 'เลื่อมใส ในพระพุทธศาสนา.' **พุทฺธสาสเน** อาธารใน **ปสนฺโน**.

อนึ่ง ในที่บางแห่งใช้ในที่มีความหมายอย่างเดียวกับบทอัจจันต-

สังโยค ในทุติยาวิภัตติบ้าง อุ. ที่คู่กัน :-

ปุริสานํ สกลสรีรํ ผริตฺวา,.[จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๑๕] 'แผ่ไปตลอดสรีระทั้งสิ้นของบุรุษ ท.' **สกลสรีรํ** อัจจันตสังโยคใน **ผริตฺวา**. [**สกลสรีรํ** นี้ บางทานใช้เป็นสัมปาปุณิยกัมม]

ตํ ปุปฺผํ ธาเรนฺตสฺส สรีเร คนฺโธ ผรติ. [ฉตฺตปาณิอุปาสก. ๓/๔๖] ' กลิ่นย่อมแผ่ไปในสรีระของบุคคลผู้ทรงดอกไม้นั้น.' **สรีเร** พฺยาปิกาธารใน **ผรติ.** ข้อนี้กล่าวไว้ด้วยเพื่อเป็นทางสังเกตของนักศึกษา.

บทนามนามที่ประกอบด้วย สัตตมีวิภัตติบทเดียวกัน แต่อยู่ในที่ต่างกัน ก็อาจใช้ในอรรถต่างกันได้ ข้อนี้พึงสังเกตดูตามสมควรตามหลักเช่นที่กล่าวมาแล้ว.

กาลสัตตมี

๖. **เป็นกาล [ใน, ณ,] เรื่องชื่อว่า กาลสตฺตมี อุ. ตสฺมึ สมเย ธมฺมา โหนฺติ, ขนฺธา โหนฺติ.**

อธิบาย : [๑] กาลสัตตมี คือบทบอกกาลเวลา ประกอบด้วย สัตตมีวิภัตติ โดยมากใช้ศัพท์แสดงกาลเวลาตรง ๆ อุ. :-

ตสฺมึ สมเย ธมฺมา โหนฺติ, ขนฺธาร โหนฺติ. (ในแบบ) ' ธรรม ท. ย่อมมี, ขันธ์ ท. ย่อมมี ในสมัยนั้น.' **สมเย** กาลสัตตมีใน **โหนฺติ** สองบท.

อิโต เต สตฺตเม ทิวเส จกฺกรตนํ ปาตุภวิสฺสติ. [มารธีตา. ๖/๖๔] จักรรัตนะจักมีปรากฏแก่พระองค์ ในวันที่ ๗

แต่วันนี้.

ทิวเส ทิวเส ทานํ ทตฺวา สีลํ รกฺขติ. [อนาถปิณฺฑิก. ๕/๑๑] ถวายทานรักษาศีลในวัน ๆ [คือทุก ๆ วัน].

ตสฺมึ ขเณ อาราโม ตุจฺโฉ อโหสิ. [สญฺชย. ๑/๙๐] อารามได้ว่างในขณะนั้น.

ตติยวาเร น กเถสิ. [กาลียกฺขินิยา อุปฺปตฺติ ๑/๔๕] ไม่บอกในครั้งที่ ๓.

ไม่ใช้ศัพท์แสดงกาลโดยกาล แต่หมายถึงกาลบ้าง อุ. :-

อปรภาเค อญฺญํ ปุตฺตํ ลภิ. [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๔] ได้บุตรอื่นในกาลเป็นส่วนอื่น.

อสงฺเขยฺยสฺส มตฺถเก สารีปุตฺโต พฺราหฺมณมหาสาลกุเล นิพฺพตฺติ. [สญฺชย. ๑/๙๙] สารีบุตรเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ในกาลเป็นที่สุดแห่งอสงไขย.

อนฺตราภตฺตสฺมึเยว ปน พฺราหฺมณสฺส จตฺตาโร ปุตฺตา สตฺถุ สนฺติเก นิสีทิตฺวา อาหํสุ. [ปริชิณฺณพฺราหฺมณปุตฺต. ๗/๑๔๘] ก็บุตร ๔ คนของพราหมณ์ นั่งในสำนักของพระศาสดา กล่าวในเวลาระหว่างภัตนั่นแหละ.

แต่ที่ไม่ใช้ศัพท์แสดงกาลโดยตรงนี้ ในที่ใดไม่หมายถึงกาลเวลา ในที่นั้นไม่ใช่กาลสัตตมี อุ. **เทวทณฺโฑปิ มตฺถเก ปเตยฺย.** [อชครเปต. ๕/๖๑] 'เทวทัณฑ์ พึงตกกระหม่อม.' **มตฺถเก** อุปสิเลสิกาธารใน **ปเตยฺย**. เพราะฉะนั้น พึงสังเกตความเป็น

สำคัญ.

[๒] กาลสัตตมี นี้ ใช้บท ทุตินาวิภัตติบ้าง อุ :-

ตํขณญฺเญว อุทฺธุมาตกภาวํ อปาชฺชิ. [รูปนนฺทาเถรี. ๕/๑๑๐] ถึงความขึ้นพองในขณะนั้นเอง.

อนฺโตวสฺสํ ตโย มาเส น นิปชฺชิสฺสามิ. [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๑๐] บัดนี้เราจักไม่นอนตลอด ๓ เดือน ภายในพรรษานี้.

ปุเรภตฺตํ ทานํ เทนฺติ. [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๕] ย่อมถวายทานในเวลาก่อนภัตต์.

วจนสมนนฺตรเมว อิทฺธิมยปตฺตจีวรธรา วสฺสสติกตฺเถรา วิย อเหสุํ. [สามาวตี. ๒/๔๗]ได้เป็นผู้ทรงบาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ เหมือนพระเถระมีพรรษา ๑๐๐ ในลำดับของพระดำรัสนั่นเอง.

บท ทุติยาวิภัตติ เช่นนี้ เรียกว่า ใช้ในอรรถแห่ง สัตตมี - วิภัตติ [เรียกกันว่า ทุติยาวิภัตติ หักเป็น สัตตมีวิภัตติบ้าง]. แต่บางแห่ง มิใช่กาลสัตตมี ก็มี อุ. :-

[เป็นอัจจันตสังโนค] **กาเลน กาลํ สมาคนฺตฺวา,** [สามาวตี. ๒/๑] มาพบกันสิ้นกาลโดยกาล.

[เป็นกิริยาวิเสสน] **เทวสิกํ ตีณิ มหาอุปฏฺฐานานิ คจฺฉติ.** [อนาถปิณฺฑิก. ๕/๑๐] ไปสู่ที่บำรุงใหญ่ ๓ แห่งทุก ๆ วัน.

อนึ่ง บางแห่ง อาจใช้เป็นกาลสัตตมีก็ได้ อัจจันตสังโยคก็ได้ เช่น **ทุติยมฺปิ ตติยมฺปิ [วารํ] ขาทิเยว.** และ **ตโย วาเร มม**

อณฺฑานิ ขาทิตฺวา, [กาลียกฺขินิยา อุปฺปตฺติ. ๑/๔๖]. ในโยชนา วาระคือครั้ง เช่น **ตติยวาเร** ท่านบอกว่าอาธารเป็นพื้น.

นิมิตตสัตตมี

๗ เป็นเครื่องหมายหรือเป็นเหตุ [ในเพราะ] เรียกชื่อว่า นิมิตฺตสตฺตมี อุ. สรา โข สพฺเพปิ สเร ปเร โลปํ ปปฺเปนฺติ. กุญฺชโร ทนฺเตสุ หญฺญเต.

อธิบาย : [๑] นิมัตตสัตตมี คือบทนามนามที่ประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติ อันเป็นนิมิตต์ คือเครื่องหมาย ซึ่งหมายความว่า เป็นเหตุ. ในสำนวนเก่า ใช้อายตนิบาตว่า นิมิตต์, แต่ในบัดนี้ ใช้ว่า ในเพราะ. อุ.:-

สรา โข สพฺเพปิ สเร ปเร โลปํ ปปฺโปนฺติ (ในแบบ) แปลว่า 'สระแม้ทั้งปวงแล ย่อมถึงการลบนิมิตต์ [ในเพราะ] สระหนปลาย.' **สเร** นิมิตตสัตตมีใน **ปปฺโปนฺติ**.

กุญฺชโร ทนฺเตสุ หญฺญเต (ในแบบ) ' ช้างอันเขาย่อมฆ่านิมิตต์ [ในเพราะ] งา ' **ทนฺเตสุ** นิมิตตสัตตมีใน **หญฺญเต**.

สุขทุกฺเข น เวธติ. [นนฺทตฺเถร. ๑/๑๑๗] ย่อมไม่หวั่นไหวในเพราะสุขและทุกข์.'

[๒] นิมิตตสัตตมีนี้ ใช้ในที่อันเป็นเหตุ ดุจเหตุใน ตติยาวิภัตติ และ ปัญจมีวิภัตติ, ต่างแต่ในที่นี้ประกอบด้วย สัตตมีวิภัตติ และเรียกชื่อว่า นิมิตตสัตตมี.

ลักขณหรือลักขณวันต

๘. เป็นประธานในพากยางค์ที่แซกเข้ามา [ครั้นเมื่อ]. เรียกชื่อว่า ลกฺขณํ หรือ ลกฺขณวนฺตํ. อุ. สุริเย อฏฺฐงฺคเต, จนฺโท อุคฺคจฺฉติ.

อธิบาย: ลักขณ หรือ ลักขณวันต หมายความว่าเป็นประธานในพากยางค์ที่แซกเข้ามา มีอธิบายอันได้กล่าวแล้วในตอนที่ว่าด้วย อนาทร ใน ฉัฏฐีวิภัตติ ต่างแต่ในที่นี้ประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติ. อุ. :-

สุริเย อฏฺฐงฺคเต, จนฺโท อุคฺคจฺฉติ (ในแบบ) ' ครั้นเมื่อพระอาทิตย์ตกแล้ว พระจันทร์ก็ขึ้น.' สุริเย ลักขณ หรือ ลักขณวันตใน อฏฺฐงฺคเต.

เทว ตยิ รชฺชํ กาเรนฺเต อรุโณ น อุฏฺฐาติ [ติสฺสตฺเถร ๑/๔๑] ข้าแต่เทวะ ครั้นเมื่อพระองค์ทรงครอบครองราชสมบัติอยู่ อรุณไม่ขึ้น.

อุ. นอกจากนี้ พึงดูในตอนที่ว่าด้วยพากยางค์ข้างต้น.

นิทธารณ

๙. เป็นจำนวนที่รวมกันอยู่ ซึ่งจะต้องถอนออก [ใน] เรียกชื่อว่า นิทฺธารณํ อุ. ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ.

อธิบาย: [๑] ข้อนี้ มีอธิบายดุจนิทธารณใน ฉัฏฐีวิภัตติ, ต่างแต่นิทธารณในข้อนี้ประกอบด้วย สัตตมีวิภัตติ.' พึงทราบ อุ. ดังต่อไปนี้ :-

[ถอนออกกล่าวที่ละบทจากที่รวมไว้จนหมด] **เตสุ ธมฺมํ สุณนฺโต [โจโร] โสตาปตฺติผลํ ปาปุณิ; อิตโร เอกสฺส ทุสฺสนฺเต พทฺธํ ปญฺจมาสกมตฺตํ ลภิ.** [คณฺฐิเภทกโจร.๓/๑๓๑] ในเขาทั้ง ๒ โจรผู้ฟังธรรมอยู่บรรลุโสดาปัตติผล; โจรอีกคนหนึ่ง ได้ทรัพย์ประมาณ ๕ มาสก ที่ผูกไว้ที่ชายผ้าของคนหนึ่ง.' **เตสุ** นิทธารณใน **[สุณนฺโต] โจโร** นิทธารณิย.

[ถอนออกกล่าวเพียงที่เดียว แต่คลุมถึงทั้งหมด] **เตสุ เอเกโก [ภิกฺขุ] จกฺขุทฺวาราทีสุ ปญฺจสุ ทฺวาเรสุ เอเกกเมว [ทฺวารํ] รกฺขติ.** [ปญฺจภิกฺขุ. ๘/๔๙] ' ในเธอ ท. ภิกษุรูปหนึ่ง ๆ ย่อมรักษาทวารหนึ่ง ๆ บรรดาทวารทั้ง ๕ มีจักษุทวารเป็นต้น.' เตสุ นิทธารณใน [เอเกโก] ภิกฺขุ ๆ นิทธารณิย. **ทฺวาเรสุ** นิทธารณใน **[เอกเมว] ทฺวารํ ๆ** นิธารณิย.

[ถอนออกล่าวเฉพาะที่ต้องการ] **ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ.** (ในแบบ) 'ในมนุษย์ ท. คนผู้ฝึกแล้วประเสริฐสุด.' **มนุสฺเสสุ** นิทธารณใน **ทนฺโต** ๆ นิทธารณิย.

อมฺเหสุ โย [ชโน] ปฐมํ อมตํ อธิคจฺฉติ, โส อาโรเจตุ. [สญฺชย. ๑/๘๖] ' ในเรา ท. คนในบรรลุอมตะก่อน, คนนั้นจงบอก.' **อมฺเหสุ** นิทธารณใน **[โย] ชโน ๆ** นิทธารณิย.

เตสุ เอโก [โคโณ] มโต เทว. [โลฬุทายิตฺเถร. ๕/๑๑๗] เทวะ ในมัน ท. ตัวหนึ่งตายเสีย.' **เตฺส** นิทธารณใน **[เอโก] โคโณ ๆ** นิทธารณิย.

[๒] มีข้อที่พึงทราบอย่างยิ่งอีกข้อ ๑ คือ บทที่จะเป็นนิท-ธารณได้ จำต้องมีบทถอนออก [นิทธารณิย] เป็นพวกเดียวกัน ถ้าต่างพวกกันก็เป็นไม่ได้ อุ. **สุสุขํ วต ชีวาม เวริเนสุ อเวริโน.** [ญาตกานํ กลหวูปสมน. ๖/๑๒๒] **เวริเนสุ** เป็นพวก ๑ เพราะแม้จะหมายถึงมนุษย์เช่นเดียวกับ **มยํ** ก็จริง, แต่หมายถึงเฉพาะผู้มีเวรเท่านั้น [ไม่ทั่วไป เหมือนบทว่า **มนุสฺเสสุ** ในข้อว่า ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ] ส่วน **มยํ** เป็นฝ่ายไม่มีเวร เพราะมีบทว่า **อเวริโน** กำกับอยู่ จัดเป็นอีกพวก ๑. จึงเป็นบทที่รวมกันอยู่ [นิทธารณ] และเป็นบทที่ถอนออก [นิทธารณิย] ของกันและกันไม่ได้อยู่เอง เปรียบเหมือนชาวนาและชาวสวน จะใช้เป็นบทที่รวมกันอยู่ และบทที่ถอนออกของกันและกันว่า 'ในชาวนา ท. ชาวสวน...' ไม่ได้ฉะนั้น . **เวริเนสุ** ใน อุ. นั้น ต้องหาวิธีใช้เป็นอย่างอื่น. วิธีหนึ่ง ใช้เป็นลักขณ มีโยชนา คือประกอบคำเต็มที่อย่างนี้ **เย มยํ, เวริเนสุ วิหรนฺเตสุ, อเวริโน หุตฺวา วิหารม; เต มยํ สุสุขํ วต ชีวาม.** 'เราเหล่าใด, เมื่อหมู่มนุษย์มีเวรกันอยู่, เป็นผู้ไม่มีเวร; เราเหล่านั้น เป็นอยู่สุขดีหนอ.' อีกวิธีหนึ่ง ใช้เป็นอาธารใน **วิหราม** หรือ **โหม** ในเมื่อไม่เติม **วิหราม**. นี้โดยวิธีตัดเป็นประโยค ย-ต. ถ้าโดยวิธีไม่ตัด ใช้เป็นอาธารใน ชีวาม. เมื่อใช้เป็นอาธาร ก็ไม่ต้องเติม ลักขณกิริยา.

อาลปน

(๑๕๗) **บทนามนาม ที่เป็นคำสำหรับร้องเรียก เรียก**

ชื่อว่า **อาลปนํ อุ. ธมฺมํ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ.**

อธิบาย: อาลปน ความหมายว่า เป็นคำสำหรับอุตตบุรุษ คือผู้พูด ร้องเรียกมัธยมบุรุษ คือผู้ที่พูดด้วย. แต่สัพพนามทั้งปวง ไม่มี อาลปน จึงใช้นามนามเป็นอาลปนบ้าง ใช้นิบาตบอกอาลปน บ้าง. ในที่นี้กล่าวถึงแต่นามนามก่อน อุ. :-

ธมฺมํ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ (ในแบบ) ' ดูก่อนภิกษุ ท. เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท. ' ภิกฺขเว อาลปน.

สุญฺญาคาเร โข คหปตโย ตถาคตา อภิรมนฺติ [สามาวตี. ๒/๔๘] ดูก่อนคฤหบดี ท. พระตถาคต ท. ย่อมอภิรมใน เรือนว่างแล.

อาลปน ไม่เรียกเข้ากับบทในบทหนึ่งอื่น.

ข้อสังเกต

บทคุณนามที่ใช้ในฐานเป็นนามนาม

[๑] ได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นแล้วว่า จักยกคุณนามที่ใช้ใน ฐานนามนามขึ้นพูด ในตอนท้ายบทนามนาม, คำว่าคุณนาม หมาย ตลอดถึงนามกิตก์และกิริยากิตก์ ที่ใช้เป็นคุณบทหรือวิเสสนะของ นามนาม. ข้อที่ว่าใช้ในฐานเป็นนามนามนั้น คือ บทคุณนามเช่นนี้ ใช้ดุจนามนาม ได้แก่ทำหน้าที่เป็นนามนามทีเดียว และอมความดุจ มีนามนามอยู่ด้วย (เทียบด้วยศัพท์ที่ใช้ปัจจัยแทนในตัทธิต).

[๒] หลักข้อที่ว่า ในที่เช่นไร ใช้คุณนามในฐานนามนาม นั้น พึงทราบดังต่อไปนี้ :-

ก. คุณนามบทใด เป็นคุณบทหรือวิเสสนะของสาธารณนามทั่วไป เช่น **ปุคฺคโล ฐานํ กิจฺจํ** เป็นต้น แต่ไม่ได้เรียงนามนามนั้นไว้ด้วย เพราะเป็นที่เข้าใจได้เองแล้ว คุณนามบทนั้นใช้ดุจนามนาม.

เมื่อเรียนไวยากรณ์ มักได้รับคำสอนว่าบทนามกิตก์ ถ้าแปลทับศัพท์ ก็จัดเป็นนาม ถ้าแปลเป็นไทยออกมา ก็จัดเป็นคุณ. นี้พูดเพื่อจำง่าย คือหมายความว่านามกิตก์ทุกศัพท์ เมื่อเพ่งให้รู้ความแล้ว ก็ล้วนเป็นคำแสดงลักษณะ อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งนั้น. แม้คำอื่น ๆ ที่นอกจากนามกิตก์ก็เช่นเดียวกัน. เพราะเหตุนี้ทุก ๆ คำจึงเป็นคุณนามมาก่อน เพราะเป็นคำแสดงลักษณะของตนอยู่ในตัว, แต่การใช้นั้น ไม่ใช้เป็นคุณนามทั้งหมด นำมาใช้ขนานชื่อสิ่งต่าง ๆ ที่มีลักษณะอย่างคำนั้น ๆ เป็นต้น ที่เรียกว่าคุณนามนามบ้าง, นำมาใช้แสดงลักษณะของชื่อนั้น ๆ ที่เรียกว่าคุณนามบ้าง. สำหรับที่นำมาใช้เป็นนามนาม สำหรับขนานชื่อสิ่งต่าง ๆ นั้น เช่น **ปุคคโล** สำหรับขนานชื่อคน, **กิจฺจํ** สำหรับขนานชื่อการที่พึงทำ, **ฐานํ** สำหรับขนานชื่อสถานที่. คำเหล่านี้ ถ้าเพ่งความที่เป็นคุณบท ก็จำต้องหานามนามอื่นมาเป็นอัญญบท. แม้คำอื่นก็เช่นเดียวกัน เช่น พุทฺโธ ทายโก ทายิกา. คำเหล่านี้แลใช้เป็นนามนาม ไม่ต้องหาอัญญบทให้ เพราะเป็นที่เข้าใจถึงกันได้เอง. ในบัดนี้ คำว่า **ปุคฺคโล** เป็นต้น ใช้เป็นนามนามอย่างเดียว จนเกือบลืมไปว่า เดิมก็เป็นคุณนามเหมือนกัน. และ **ปุคฺคโล** เป็นต้น ใช้เป็นนามนามด้วย

หลักอันใด ก็ควรถือเอาหลักอันเดียวกันนั้น ในการใช้คุณนามอื่น ๆ ในฐานเป็นนามนามบ้าง. ถ้าถือว่าพบคุณนามเข้า ต้องหานามนามอื่นมาเป็นอัญญบทร่ำไปแล้ว ก็ควรหาอัญญาบทให้แก่ **ปุคฺคโล** เป็นต้นด้วย เพราะเป็นคุณนามโดยต้นเค้าเหมือนกัน.

พึงทราบ อุ. ดังต่อไปนี้ :-

[ปฐมาวิภัตติ] **อุปสนฺโต สุขํ เสติ.** [โกสลรญฺโญปราชย. ๖/๑๒๕] ' บุคคลผู้เข้าไปสงบ ย่อมอยู่เป็นสุข.' อุปสนฺโต เป็นกิริยากิตก์คุณ แสดงลักษณะของใครก็ได้ ซึ่งเป็นผู้สงบ, ในที่นี้ใช้บุคคลแทน. บุคคลเป็นสาธาณนามไม่จำกัด คือทั่วไป แม้ไม่เรียงไว้ก็เข้าใจถึงได้ จึงไม่เรียง และใช้ **อุปสนฺโต** ในฐานเป็นนามนาม คือเป็น สยกัตตา ใน **เสติ** [ไม่ต้องเติม ปุคฺคโล เข้ามา] และอมความเต็มที่ว่า **อุปสนฺตปุคฺคโล** หรือ 'บุคคลผู้เข้าไปสงบ' [ดุจ **มาคโธ** อมความเต็มที่ว่า **มคเธ ชาโต**] แม้ อุ. ที่จะกล่าวต่อไป ก็พึงเข้าใจอย่างนี้.

[ทุติยาวิภัตติ] **ชานิสฺสามิ เต กตฺตพฺพํ.** [มารธีตา. ๖/๖๕] 'เราจักรู้กิจที่พึงทำแก่ท่าน' [กตฺตพฺพํ อวุตตกัมม ใน ชานิสฺสมิ].

รญฺโญ อุปฏฺฐานํ คจฺฉติ. [มหาธนเสฏฺฐิ. ๕/๑๒๒] ' ย่อมไปสู่พระราชฐานะเป็นที่ปฏิบัติพระราชา.' [**อุปฏฺฐานํ** สัมปาปุณิยกัมม ใน **คจฺฉติ**].

[ตติยาวิภัตติ] **มตเกหิ สทฺธึ มยฺหํ ยุทฺธํ นาม นตฺถิ.**

[วิฑูฑภ. ๓/๑๘] ' ชื่อว่าการรบแห่งเรากับคนตายไม่มี. ' [**มตเกหิ** สหัตถตติยา ใน **สทฺธึ**].

[จตุตถีวิภัตติ] **เอวํ สุภาสิตา วาจา สผลา โหติ สุกุพฺพโต.** [ฉตฺตปาณฺอุปาสก. ๓/๔๖] ' วาจา สุภาษิต ย่อมมีผล แก่บุคคลผู้ทำดีอยู่ ฉันนั้น.' [**สุกุพฺพโต สัมปทาน ใน โหติ** [๑]]. แม้ในวิภัตติอื่นก็เช่นเดียวกัน.

ข. คุณนามบทใดเป็นคุณบท หรือวิเสสนพิเศษของสาธารณ-นาม หรือสาธารณนามจำกัดบางบท แต่ไม่เรียงนามนามนั้นไว้ด้วย เพราะคุณบทนั้น ส่องให้เข้าใจไปถึงได้, คุณนามบทนั้นก็ใช้ดุจนามนาม [ทั้งสองอย่างนี้ ถ้าเรียงนามนามที่เป็นเจ้าของไว้ด้วย ก็เป็นคุณบทตามปกติ]. อุ :-

ภควา จงฺกมติ, นิมฺมิโต ติฏฺฐติ. [ยมกปฺปาฏิหาริย. ๖/๘๔] ' พระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรม, พระพุทธนิรมิต ก็ประทับยืน.' นิมฺมิฎต เป็นบทคุณพิเศษของ **พุทฺโธ** ซึ่งไม่ได้เรียงไว้ เพราะเป็นที่เข้าใจไปถึงได้ **นิมฺมิโต** จึงใช้ในฐานเป็นนามนามได้.

ชิณฺณจีวรกานํ ทสฺสามิ. [สามาวตี. ๒/๕๘] ' จักถวาย แก่ภิกษุผู้มีจีวรเก่า ท. ' **ชิณฺณจีวรกานํ** ใช้ในฐานเป็นนามนาม มีอธิบายอย่างเดียวกับ **นิมฺมิโต**.

[๓] ส่วนคุณนามนอกจากที่กล่าวนี้ ใช้เป็นคุณบทหรือ

๑. ในเฉลยสัมพันธ์ ในหนังสือเรื่องสอบบาลีของสนามหลวง พ.ศ. ๒๔๗๘ ว่า สกุพฺพโต สัมปทาน ใน โหติ เช่นเดียวกัน.

วิเสสนะตามปกติ ถึงมิได้เรียงนามนามที่เป็นเจ้าของไว้ ก็ต้องหาเข้ามา อุ:-

ปิโย นุ เต อาสิ อกณฺหเนฺโต. [เทวทตฺต. ๑/๑๔๖] [พระเจ้าปิงคละ] ผู้มีพระเนตรไม่ดำ เป็นที่รักของท่านหรือ ' **อกณิหเนตฺโต** เป็นคุณบทของ **ปิงฺคโล** ซึ่งเป็นอสาธาณนาม ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น. [อกณฺหเนตฺโต วิเสสนะของ ปิงฺคโล๑]

ปจฺฉิมวเย อปฺปมตฺเตน [ปพฺพชิเตน] **สมณธมฺโม กาตพฺโพ.** [โพธิราชกุมาร. ๖/๕] **อปฺปมตฺเตน** เป็นวิเสสนะของเฉพาะ **ปพฺพชิเตน** ซึ่งกล่าวมาแล้วข้างต้นคู่กับ **คิหิภูติ** แปลว่า 'สมณธรรมอันบรรพชิตผู้ไม่ประมาท พึงทำในปัจฉิมวัย.' **ปพฺพ-ชิเตน** เป็นสาธารณนาม จำกัดเพศเฉพาะบรรพชิตใช้คู่กับ คิหิภูต ซึ่งจำกัดเพศเฉพาะคฤหัสถ์เหมือนกัน [**อปฺปมตฺเตน** วิเสสนะของ **ปพฺพชิเตน**].

นครวาสี อฏฺฐ โกฏฺโย อทาสิ. [กุกฺกุฏมิตฺต. ๕/๒๘] '[เศรษฐี] ผู้อยู่ในเมืองได้ให้ ๘ โกฏิ.' นครวาสี เป็นคุณบทของ **เสฏฺฐี** ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นคู่กับ **คามวาสี** ซึ่งเป็นคุณบทของ **เสฏฺฐี** อีกบทหนึ่ง, และคุณบททั้งสองนี้เอง ก็จำกัด **เสฏฺฐี ๒** บท ให้ต่างกัน เป็นนครวาสีคน ๑ คามวาสีคน ๑ ในตอนต่อมาเมื่อจะกล่าวถึงเศรษฐีคนไหน ก็เรียงไว้แต่คุณบทเท่านั้นว่า นครวาสี หรือ

๑. ในเฉลยสัมพันธ์ ในหนังสือเรื่องสอบบาลีของสนามหลวง พ.ศ. ๒๔๗๙ ว่า อกณฺหเนตฺโต วิเสสนะของ ปิงคฺโล เช่นเดียวกัน.

คามวาสี. นครวาสี เป็นคุณบทของ **เสฏฺฐี** เท่านั้น มิใช่ของ **ชโน** หรือ **ปุคฺคโล** ทั่วไป จึงบอกสัมพันธ์ เป็นวิเสสนะของ **เสฏฺฐี** ทั้ง ๒ บท.

บทคุณนามในที่เช่นนี้ ใช้เป็นคุณบทหรือวิเสสนของนามนามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั่นแล.

[๔] บทคุณนามโดยมาก ที่เรียงไว้โดยไม่มีบทนามนามกำกับ บางแห่งใช้เป็นวิเสสนตามปกติ บางแห่งใช้ในฐานเป็นนามนาม, ข้อนี้จึงต้องอาศัยพิจารณาตามหลักที่กล่าวมาแล้ว, ส่วนคุณนามที่ใช้เป็นนามนามจนลงตัวแล้ว ก็ไม่ยากต่อการพิจารณา เพราะเห็นเข้าก็รู้ได้ทีเดียวว่าใช้เป็นนามนาม เช่น **ปุคฺคโล**.

[๕] ต่อไปนี้จะหาตัวอย่างคุณนาม นามบทเดียวกัน แต่ใช้เป็นคุณบท หรือวิเสสนะตามปกติในที่แห่งหนึ่ง ใช้ในฐานเป็นนามนามในที่อีกแห่งหนึ่ง มาเทียบกัน :-

๑. **ปจฺฉิมวเย อปฺปมตฺเตน สมณธมฺโม กาตพฺโพ** [ที่ยกมากล่าวแล้ว]

๒. **อปฺปมตฺตา น มิยฺยนฺตี** [สามาวตี.๓/๖๖].

อุ. ที่ ๑ **อปฺปมตฺเตน** เป็นวิเสสนะของ **ปพฺพชิเตน** แต่ไม่เรียง **ปพฺพชิเตน** ไว้ เพราะกล่าวมาแล้วข้างต้นคู่กับ **คิหิภูต**. [บอกสัมพันธ์ ว่า **อปฺปมตฺเตน** วิเสสนะของ **ปพฺพชิเตน** โดยเติมเข้ามา].

อุ. ที่ ๒ **อปฺปมตฺตา** ใช้ในฐานเป็นนามนาม เพราะแสดง

ลักษณะของบุคคลทั่วไป ซึ่งเป็นผู้ไม่ประมาท [ไม่เฉพาะแต่บรรพชิตอย่าง อุ. ที่ ๑] แต่ไม่เรียง **ปุคฺคลา** ไว้ เพราะเป็นที่เข้าใจได้เอง [ในที่นี้มิได้เพ่งทางฉันท์] แปลว่า ' บุคคลผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย.' [บอกสัมพันธ์ว่า **อปฺปมตฺตา** สยกัตตา ใน **น มิยฺยนฺติ**].

บทคุณนาม

อธิบายเบื้องต้น: คุณนามคืออะไร ท่านแสดงไว้แล้วในวจีวิภาคที่ว่าด้วยนามและอัพพยศัพท์, นามที่มีลักษณะอย่างนั้น เป็นศัพท์เดียวก็ดี เป็นหลายศัพท์แต่เข้าสมาสก็ดี เป็นตัทธิตก็ดี เป็นนามกิตก์ตลอดถึงพวกศัพท์ลงอุณณาทิปัจจัยก็ดี, และนามนามที่ใช้ในฐานเป็นคุณนาม, เหล่านี้ทั้งหมด เรียกว่าคุณนามในที่นี้. คุณนามเหล่านี้ที่ประกอบด้วยวิภัตตินาม เรียกว่าบทคุณนาม.

(๑๕๘) **บทคุณนามใช้ในอรรถ ๓ อย่าง ดังนี้ :-**

วิเสสน (คุณนาม)

๑. เป็นเครื่องทำนามนามให้แปลงจากปกติ เรียกชื่อว่า วิเสสนํ อุ. ปิโย ปุตฺโต.

อธิบาย : [๑] คำว่า เป็นเครื่องทำนามนามให้แปลกจากปกติ ออกมาจากคำว่า วิเสสน คือเป็น วิเสสน หรือเป็นคุณบทของนามนาม อุ. :-

ปิโย ปุตฺโต (ในแบบ) ' บุตรผู้เป็นที่รัก' **ปิโย** เป็นวิเสสนของ **ปุตฺโต** เพราะแสดง **ปุตฺโต** ให้แปลกจากบุตรตาม

ปกติว่าบุตรที่เป็นที่รัก หาใช่บุตรคนใดคนหนึ่งตามปกติไม่.

สีลสมฺปนฺนา จ นาม ภิกฺขู สเทวกสฺส โลกสฺส ปิยา โหนฺติ. [สานุสามเณร. ๗/๔๘๑] ก็ธรรมดาภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ย่อมเป็นที่รักของโลก พร้อมทั้งเทวโลก.

ตัวอย่างที่แสดงมานี้ ใน ปฐมาวิภัตติ แม้ในวิภัตติอื่น ตลอดถึงอาลปนก็เช่นเดียวกัน. อุ. :-

ปณีเตน ขาทนีเยน โภชนีเยน พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริวิสิตฺวา [วิสาขา. ๓/๔๘] อังคาสภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วยของเคี้ยวและของบริโภคอันประณีต.

อิงฺฆ ปสฺส มหาปญฺญ โมคฺคลฺลาน มหิทฺธิก. [อุคฺคเสนเสฏฺฐิปุตฺต. ๘/๒๖] ข้าแต่พระโมคคัลลานะ ผู้มีปัญญามาก มีฤทธิ์มาก นิมนต์ท่านดูเถิด.

วิเสสนลิงควิปัลลาส

[๒] ตามปกติ บทวิเสสนที่ใช้คุณศัพท์ ต้องมีลิงค์ วจนะ และวิภัตติ เหมือนกับบทนามที่เป็นเจ้าของ แต่บทใดมีลิงค์ต่างออกไป ด้วยเป็นศัพท์พิเศษหรือด้วยเหตุประการไรก็ตาม บทนั้นเรียกว่า วิเสสนลิงฺควิปลฺลาโส หรือ วิเสสนลิงควิปัลลาส คือวิเสสนที่ใช้ลิงค์ผิด อุ. **ขนฺติ ปรมํ ตโป ตีติกฺ ขา.** [อานนฺทตฺเถรสฺส ปญฺห ๖/๑๐๕] 'ขันติคือตีติกขาเป็นบรมตบะ.' (บางท่านเห็นว่า **ปรม** เป็นบทเดียวกับ **ตโป**.)

บางแห่ง วิปัลลาสทั้ง วจนะ อุ. :-

พหุํ เว สรณํ ยนฺติ... มนุสฺสา ภยตชฺชิตา. [อคฺคิทตฺตปุโรหิต. ๖/๑๑๔] มนุษย์ ท. มากแล ถูกภัยคุกคามแล้ว ย่อมถึง...เป็นสรณะ.' (บางท่านเห็นว่า **พหุํ** เป็นวิเสสนของ **สรณํ** เหมาะกว่า).

นาทิฏฺฐา ปรโต โทสํ อณุํถูลานิ สพฺพโส. [จิญฺจมาณวิกา. ๖/๕๐] ไม่เห็นโทษของผู้อื่นทั้งเล็กทั้งใหญ่ โดยประการทั้งปวง.

แต่ถ้าบทวิเสสนนั้น ใช้ศัพท์นามนามชนิดที่ลิงค์เดิมของตนไว้ หรือคงเป็นเอกวจนะเสมอ ไม่เปลี่ยนไปตามบทนามนามที่เป็นเจ้าของ ไม่เรียกว่า วิปัลลาส เช่น :-

โย จ คาถา สตํ ภาเส. [กุณฺฑลเกสีเถรี. ๔/๑๑๐] ' บุคคลใด พึงกล่าวคาถา ท. ตั้งร้อย.' **สตํ** วิเสสนของ **คาถา**.

สตํ สตํ อตฺตภาเว อภินิมฺมิตฺวา. [มารธีตา. ๖/๖๖] ' นิรมิตอัตภาพ ท. ร้อยหนึ่ง ๆ. ' **สตํ สตํ** วิเสสนของ **อตฺตภาว**. (**สตํ** เป็นบทนามนามที่ใช้ในฐานเป็นคุณนาม, ดูในตอนที่ว่าด้วยบทเช่นนั้นในท้ายข้อนี้).

อุปมาวิเสสน

[๓] บทวิเสสนที่เป็นอุปมา คือที่นำมาเปรียบ เรียกชื่อว่า อุปมาวิเสสนํ หรือ อุปมาวิเสสน. อุ. :-

อลงฺกโต มฏฺฐกุณฺฑลี. [มฏฺฐกุณฺฑลี. ๑/๒๗] ท่านตบแต่งแล้วเหมือนมัฏฐกุณฑลี.' **มฏฺฐกุณฺฑลี** อุปมาวิเสสนของ ตฺวํ.

อาทิตฺตา นีหฏํ ภณฺฑํ ปุน ฑยฺหิตุมิจฺฉสิ. [สานุสามเณร. ๗/๑๕๗] 'ท่านเป็นเหมือนภัณฑะ อันบุคคลนำออกจากเรือนไฟไหม้ ย่อมปรารถนาเพื่อจะไหม้อีก.' **ภณฺฑํ** อุปมาวิเสสนของ **ตฺวํ**.

อุปมาวิเสสนนี้ โดยมากมีอุปมาโชตกนิบาตกำกับอยู่ด้วย อุ. :-

เคหทฺวาเร เอโก [ภิกฺขุ] เถโร วิย ฐิโต. [มหากสฺสปตฺเถรปิณฺฑปาตทาน. ๓/๘๕] ' ภิกษุรูปหนึ่ง คล้ายพระเถระยืนอยู่ ณ ประตูเรือน.' เถโร อุปมาวิเสสนของ ภิกฺขุ.

ตฺวํ เม มาตริ มตาย มาตา วิย; ปิตริ มเต ปิตา วิย ลทฺโธ. [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๖]. **อหํ มาตริ มตาย มาตรํ วิย; ปิตริ มเต ปิตรํ วิย ตุมฺเห อลตฺถํ**. [โชติกตฺเถร. ๘/๖๔] 'เมื่อมารดา [ของข้าพเจ้า] ตายแล้ว ข้าพเจ้าได้ท่านเป็นเหมือนมารดา เมื่อบิดาตายแล้ว ได้ท่านเป็นเหมือนบิดา. ' **มตา** อุปมาวิเสสนของ **ตฺวํ**. ปิตา อุปมาวิเสสนของ **ตวํ. มาตรํ** อุปมาวิเสสนของ **ตุมฺเห. ปิตรํ** อุปมาวิเสสนของ **ตุมฺเห**.

วิมลจนฺทมณฺฑลมิว สุโธตมณิขณฺฑมิว นิมฺมลํ สีลํ อทฺทสํ. [สปฺปทาสตฺเถร. ๔/๑๓๘] ' ได้เห็นศีลไม่มีมลทิน ดุจดวงจันทร์อันปราศมลทิน และดุจแท่งมณีที่ขัดดีแล้ว.' วิมลจนฺทมณฺฑลํ และ สุโธตมณิขณฺฑํ อุปมาวิเสสนของ **สีลํ**.

เอกํ โยชนํ เทฺว ตีณิ โยชนานิ วิย มญฺญติ [อญฺญตรปุริส. ๓/๑๑๕]' สำคัญโยชน์ ๑ เหมือน ๒-๓ โยชน์. **โยชนานิ** อุปมาวิเสสนของ **โยชนํ**.

ปพฺพเตน วิย มหนฺเตน โสเกน อวตฺถิโต, [สามาวตี. ๒/๑๙] 'เป็นผู้อันโศกใหญ่ดุจภูเขาแล้ว.' ปพฺพเตน อุปมาวิเสสนของ **โสเกน.**

ตัวอย่างตามที่ยกมากล่าวนี้ ใช้ศัพท์นามนาม. ต่อไปนี้ เป็นตัวอย่างที่ใช้ศัพท์คุณนาม **อชรามารา วิย นิจฺจปฺปมตฺตา มนุสฺสา** [ปติปูชิกา. ๓/๒๘] 'มนุษย์ ท. ประมาทแล้ว เนืองนิตย์ ดุจผู้ไม่แก่ไม่ตาย.' **อชรามรา** อุปมาวิเสสนของ **มนุสฺสา**

ข้อสังเกต: ก. บทอุปมานี้ ใช้ศัพท์นามนามก็มี คุณนามก็มี. ที่ใช้ศัพท์นามนาม โดยมาก อาจใช้เป็นอุปมาลิงคัตถก็ได้ อุปมาวิเสสนก็ได้. ที่ใช้เป็นอุปมาลิงคัตถ มีวิธีแปลอย่างไร ได้กล่าวแล้วในตอนที่ว่าด้วยลิงคัตถ ใน ปฐมาวิภัตติ. แต่ที่ใช้เป็นอุปมาวิเสสน แปลเนื่องกับบทนามนามที่เป็นเจ้าของเหมือนบทวิเสสน

ข. ตามธรรมดา บทอุปมา คือบทที่นำมาเปรียบ ย่อมคู่กับบทอุปไมย คือบทที่ควรเปรียบเสมอ เพราะถ้ามีแต่อุปมา ก็ไม่รู้ว่านำมาเปรียบกับสิ่งใด. เหตุฉะนี้ บางแห่งท่านวางไว้แต่บทอุปมาไม่วางบทอุปไมยไว้ เพราะซ้ำกัน เช่นนี้ พึงเติมบทอุปไมยเข้ามา อุ. **สีสโรโค วิย [โรโค] เม อุปฺปนฺโน.** [มหาธนวาณิช. ๗/๘๕] ' โรคคล้ายโรคในศีรษะเกิดขึ้นแล้วแก่เรา.' เติม **โรโค** เข้ามาเป็นบทอุปไมย. และบางแห่งท่านวางไว้แต่อุปมาโชตกนิบาต ไม่วางบทอุปมาไว้ เพราะซ้ำกัน ก็พึงเติมบทอุปมาเข้ามา อุ. **น ปน เถเร ปุพฺเพ [มุทุจิตฺโต] วิย มุทุจิตฺโต อโหสิ** [โกณฺฑ-

ธานตฺเถร. ๕/๕๑] 'แต่หาได้เป็นผู้มีจิตอ่อนในพระเถระ ดุจมีจิต อ่อนในกาลก่อนไม่.' เติม **มุทุจิตฺโต** เข้ามาเป็นบทอุปมา.

ค. บทที่เป็นอุปมา แต่มิใช่วิเสสน คงเรียกชื่อตามอรรถของตนในที่นั้น ๆ (เว้นแต่บทลิงคัตถที่เป็นอุปมา เรียกว่าอุปมา-ลิงคัตถ) อุ. :-

ปิตุ วจนํ สีเส อาสิตฺตสตปากเตลํ วิย เอโหสิ. [อุปฺปลวณฺณาเถรี. ๓/๑๔๗] ' คำของบิดาได้เป็นดุจน้ำมันที่เคี่ยวร้อยงวดรดบนศีรษะ.' **อาสิตฺตสตปากเตลํ** วิกติกัตตา ใน **อโหสิ**.

สุชาตา โถกํ อากุลา วิย หุตฺวา. [มหากสฺสปตฺเถรปิณฺฑ-ปาตทาน. ๓/๘๖๕] ' นางสุชาดาเป็นผู้เหมือนวุ่นวายสักหน่อย.' **อากุลา** วิกติกัตตาใน **หุตฺวา**.

[มหาชนสฺส สตฺถุ อทสฺสนกาโล] สุริยสฺส อฏฺฐงฺค-มิตกาโล วิย อโหสิ. [อมกปฺปาฏิหาริย. ๖/๘๖] ' กาลที่มหาชนไม่เห็นพระศาสดา ได้เห็นเหมือนกาลที่อาทิตย์อัสดงค์.' **อฏฺฐงฺค-มิตกาโล** วิกติกัตตาใน **อโหสิ**.

ฆ. บทอุปมาที่ใช้ศัพท์คุณนาม เป็นวิกัตติโดยมาก. บางแห่ง แม้ไม่มีกิริยาว่ามีว่าเป็น ก็ควรเติมเข้ามา อุ. **สสฺสตี วิย [หุตฺวา] ขายติ.** [สามาวตี. ๒/๖๑] ' ย่อมปรากฏเป็นราวกะเที่ยง.' **สสฺสตี** วิกติกัตตาใน **หุตฺวา**.

สัญญาวิเสสน

[๔] บทวิเสสนที่เป็นชื่อ เรียกชื่อว่า สญฺญาวิเสสนํ หรือ

สัญญาวิเสสน อุ.:-

กสฺสโป ภควา. [อณฺณตรปุริส. ๓/๑๑๒] ' พระผู้มีพระภาค กัสสป.' **กสฺสโป** สัญญาวิเสสนของ **ภควา**.

ราชา ปเสนทิโกสโล, [จูเฬกสาฏก ๕/๒] ' พระราชา ปเสนทิโกศล. ' **ปเสนทิโกสโล** สัญญาวิเสสนของ ราชา.

บทวิเสสนที่เป็นชื่อนี้ มีสัญญาโชตก หรือนามวาจกนิบาต กำกับอยู่ด้วยก็มี อุ:-

โคตโม นาม พุทฺโธ. [วิสาขา. ๓/๗๘] พระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่าโคตมะ.

อนุปิยํ นาม มลฺลานํ นิคโม. [เทวทตฺต . ๑/๑๓๐] นิคม ของมัลละ ท. ชื่อว่าอนุปิยะ.

ลิจฺฉวิกุมาโร มหาลิ นาม. [วิฑูฑภ. ๓/๕] ลิจฉวีกุมาร ชื่อว่า มหาลิ.

บทวิเสสนที่เป็นชื่อ ใช้ศัพท์นามนามเป็นพื้น และตัวอย่างที่ แสดงแล้ว เป็นอาสาธารณนาม, ที่เป็นสาธารณนามก็มี อุ.:-

เตสุ เหฏฺฐิมโกฏิยา โสตาปนฺโน สงฺขาตธมฺโม. [ชมฺพุกาชีวก. ๓/๑๖๐] ในบุคคลผู้มีธรรมอันรู้แล้วเหล่านั้น โดย ที่สุดเบื้องต่ำ พระโสดาบันก็ชื่อว่าผู้มีธรรมอันรู้แล้ว.

มหนฺตา รุกฺขา วนํ นาม. [มหลฺลกภิกฺขุ. ๗/๗๘] ต้นไม้ ใหญ่ ๆ ชื่อว่าป่า.

บทวิเสสนที่มิใช่เป็นชื่อ แม้มีสัญญาโชตกนิบาตกำกับอยู่ด้วย ก็ไม่เรียกว่าสัญญาวิเสสน เพราะบทวิเสสนนั้นมิใช่เป็นชื่อ สัญญาโชตกนิบาตมีอยู่เพียงเพื่อเสริมความให้กระชับเข้าเท่านั้น อุ.:-

อิตฺถีสทฺโท วิย หิ อญฺโญ สทฺโท ปุริสานํ สกลสรีรํ ผริตฺวา ธาตุํ สมตฺโถ นาม นตฺถิ. [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๑๕. ' จริงอยู่ เสียงอื่นชื่อว่าสามารถแผ่ไปทั่วสรีระของบุรุษ ท. ตั้งอยู่เหมือนเสียงหญิงไม่มี. **สมตฺโค** วิเสสนของ **สทฺโท.**

น หิ โกจิ สตฺโต อชรามโร นาม อตฺถิ. [สามาวตี] ๒/๖๗] ' เพราะว่าสัตว์ไร ๆ ชื่อว่าผู้ไม่แก่ไม่ตาย มีอยู่หามิได้. อชรามโร วิเสสนของ **สตฺโต**.

เรื่องสัญญาวิเสสนนี้ มีมติหนึ่งว่า ชื่อนี้ใช้เรียกในเมื่อไม่มีสัญญาโชตกนิบาตกำกับอยู่ด้วย, ถ้ามีสัญญาโชตกนิบาตกำกับอยู่ด้วยแล้ว เรียกว่าวิเสสนเฉย ๆ เพราะมีสัญญาโชตกนิบาตส่องชื่ออยู่แล้ว. แต่ถ้าพิจารณาอีกทางหนึ่งว่า คำว่า สัญญาวิเสสน หมายความว่า วิเสสนที่เป็นชื่อ คือบทวิเสสนนั้นเองเป็นชื่อ โดยนัยนี้ จะมีสัญญาโชตกนิบาตกำกับอยู่ด้วยหรือไม่ก็ตาม บทวิเสสนที่เป็นชื่อนั้น ก็คงเป็นชื่ออยู่นั่นเอง จึงคงเรียกว่า สัญญาวิเสสน. โดยนัยตรงกันข้าม บทวิเสสนที่ไม่เป็นชื่อ แม้จะมีสัญญาโชตกนิบาตกำกับอยู่หรือไม่มี แต่แปลเสริมชื่อเข้า เพื่อให้กระชับความเช่นในที่หนุนเหตุ ก็ไม่เรียกว่าสัญญาวิเสสน. สัญญาวิเสสนนี้ เทียบกันได้กับอุปมาวิเสสน คือบทวิเสสนที่เป็นอุปมา จะมีอุปมาโชตกนิบาต

กำกับอยู่หรือไม่ก็ตาม คงเรียกว่า อุปมาวิเสสนอยู่นั่งเอง.

อนึ่ง แม้ในโยชนา บทวิเสสนที่เป็นชื่อ จะมีสัญญาโชตกนิบาตกำกับอยู่หรือไม่ก็ตาม ท่านก็เรียกว่าสัญญาเหมือนกัน. ในการแปล ถ้าไม่มีสัญญาโชตกนิบาตกำกับอยู่ เสริมคำ ชื่อว่า เข้าไปบ้าง แต่แท้จริงในที่ซึ่งใช้อสาธารณนามอันรู้จักกันทั่วไปแล้ว ไม่ต้องเสริมก็ได้ เช่น **ราชา ปเสนทิโกสโล**จะแปลว่า พระราชาปเสนทิโกศลก็ได้ ดุจคำว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อานันทมหิดล ไม่จำต้องเสริมว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระนามว่า อานันทมหิดล. ส่วนในที่ซึ่งใช้สาธารณนาม อาจต้องเสริมเพื่อให้ความชัดในภาษาไทย. ถ้ามีสัญญาโชตกนิบาตกำกับอยู่ ก็ไม่ต้องเสริม เพราะมีคำแปลของนิบาตนั้นอยู่แล้ว.

บทที่มีสัญญาโชตกนิบาตกำกับอยู่ แต่มิใช่วิเสสน คงเรียกชื่อตามอรรถของตนในที่นั้น ๆ อุ.:-

โคตมพุทฺโธ นาม อุปฺปชฺชิสฺสติ. [สญฺชย. ๑/๘๘ ' ชื่อว่าพระโคตมพุทธะจักเกิดขึ้น.' **โคตมพุทฺโธ** สยกัตตาใน **อุปฺปชฺชิสฺสติ**

อรหตฺเต ปน ปตฺเต เอกนฺตทนฺตา นาม โหนฺติ. [ปณฺฑิตสามเณร. ๔/๔๑].' **เอกนฺตทนฺตา วิกติกัตตาใน โหนฺติ.**

มม สหายกสฺส ธีตา มม ธีตา นาม [โหติ]. [สามาวตี. ๒/๓๑] ' ธิดาของเศรษฐีสหายของเรา ก็ชื่อว่าเป็นธิดา

ของเรา.' **ธีตา** วิกติกัตตาใน **โหติ**.

สรูปความ : วิเสสนนี้ (อรรถ) เป็นเครื่องทำนามนามให้แปลกจากปกติ เป็นของนามนามที่เป็นเจ้าของ.

ข้อสังเกตวิธีเรียงวิเสสน

ก. วิเสสน โดยมากเรียงไว้หน้าบทนามนามที่เป็นเจ้าของ เช่น **อุ. สีลสมฺปนฺนา จ นาม ภิกฺขู...** [ที่ยกมาแสดงแล้ว]

แม้มีหลายบทก็เช่นเดียวกัน อุ. **มยา สพฺพเสโต เกลาส-กูฏปฺปฏิภาโค ตุมฺหกญฺเฌว อนุจฺฉวิโก วรวารโณ ทิฏฺโฐ.** [สามาวตี. ๒/๓๔] 'ช้างตัวประเสริฐ เผือกปลอด มีส่วนเปรียบด้วยยอดเขาไกรลาส อันสมควรแก่พระองค์เท่านั้น อันข้าพระองค์เห็นแล้ว.'

ข. ในที่ซึ่งมีวิเสสน ๒ บท แทรกบท นามนามที่เป็นเจ้าของไว้กลางบ้าง อุ. **มหทฺธโน วาณิโช อปฺปสตฺโถ สปฺปฏิภยํ มคฺคํ [ปริวชฺเชติ].** [มหาธนวาณิช. ๕/๒๒] 'พ่อค้าผู้มีทรัพย์มาก แต่มีพวกน้อย ย่อมเว้นทางมีภัยเฉพาะหน้า.'

ค. บางแห่ง มิใช่เรียงไว้หลังบทนามนามที่เป็นเจ้าของเท่านั้น ยังเรียงไว้หลังกิริยาด้วย ทำนองวิกติกัตตาที่จะกล่าวต่อไป อุ.:-

เอตํ เม สาวกยุคํ ภวิสฺสติ อคฺคํ ภทฺทยุคํ. [สญฺชย. ๑/๙๐] ' สหายทั้ง ๒ นั่น จักเป็นคู่แห่งสาวกอันเลิศ เป็นคู่ [แห่สาวก] อันเจริญของเรา.' **อคฺคํ** วิเสสนของ **สาวกยุคํ**.

ราชา โหติ จกฺกวตฺตี. [สญฺชย. ๑/๑๐๑] ' จะได้เป็นพระราชาผู้จักรพรรดิ์. ' **จกฺกวตฺตี** วิเสสนของ **ราชา**.

ตตฺถ โส ภควา เอตรหิ วิหรติ อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ. ' พระผู้มีพระภาค ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น บัดนี้ประทับอยู่ในพระนครสาวัตถีนั้น.' **อรหํ** และ **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** วิเสสนของ **ภควา**.

ตํ อาคจฺฉมานํ อทฺทส กปฺปสตสหสฺสํ ปูริตปารมึ อภินีหารสมฺปนฺนํ. [ปฏาจารา. ๔/๑๖๔] ' ได้เห็นนางผู้มีบารมีอันบำเพ็ญแล้วสิ้นแสนกัลป์ ถึงพร้อมด้วยอภินิหารมาอยู่. ' **ปูริต-ปารมึ** และ **อภินีหารสมฺปนฺนํ** วิเสสนของ **ตํ. [อาคจฺฉมานํ** ก็เป็นวิเสสนของ **ตํ**].

ในที่ซึ่งควรเรียงไว้หน้าบทนามนามที่เป็นเจ้าของ แต่เรียงไว้หลัง มีอธิบายของเกจิอาจารย์ว่า ต้องการความไพเราะ หรือให้มีความหมายอย่างอื่นแทรกอยู่ด้วย เช่นต้องการเน้นความ.

การที่นำตัวอย่างการเรียงมาแสดงด้วยนี้ เพื่อประกอบความเข้าใจ แล้วจักได้ไม่หลงใช้ผิด.

วิกติกัตตา (คุณนาม)

๒ เป็นคุณนามก็ดี เป็นนามนามแต่ใช้ดุจคุณนามก็ดี ที่เข้ากับกิริยาว่ามีว่าเป็น เรียกชื่อว่า วิกติกตฺตา อุ. พหุสฺสุโต โหติ. ชาติยา ขตฺติโย โหติ.

อธิบาย : [๑] ข้าว่ากิริยาว่ามีว่าเป็นนั้น คือกิริยาในพากย์ [กิริยาอาขยาตและกิริยากิตก์ที่ใช้คุมพากย์] และกิริยาในพากยางค์ [กิริยากิตก์ที่ไม่ใช่คุมพากย์] อันประกอบด้วย ภู ธาตุ หุ ธาตุ และ อสฺ ธาตุ. ข้อว่าเป็นนามนามแต่ใช้ดุจคุณนามนั้น คือนามนาม ที่ใช้ในฐานะเป็นคุณนามดังกล่าวแล้ว. คุณนามที่ใช้ศัพท์คุณนาม ตามธรรมดาก็ดี คุณนามที่ใช้ศัพท์นามนามก็ดี อันเข้ากับกิริยา ดังกล่าวแล้ว เรียกชื่อว่า วิกติกัตตา.

อนึ่ง ในประโยคกัตตุวาจก บทวิกติกัตตาประกอบด้วย ปฐมาวิภัตติ ส่วนในประโยคกัมมวาจก และ ภาววาจก ประกอบด้วย ตติยาวิภัตติ พึงทราบ อุ. ดังต่อไปนี้ :-

[ใช้ศัพท์คุณนาม] **พหุสฺสุโต โหติ.** (ในแบบ) ' ย่อมเป็นผู้มีสุตะมาก. **พหสฺสุโต** วิกติกัตตาใน **โหติ**. แม้ **อุ**. ต่อไป ก็พึงทราบการเข้าสัมพันธ์อย่างนี้.

สีลสมฺปนฺนา จ นาม ภิกฺขู สเทวกสฺส โลกสฺส ปิยา โหนฺติ [ยกมาแสดงแล้ว ป] .

อกฺสิเตน ภวิตพฺพํ อารทฺวีริเยน. [จุลฺลกาลมหากาล. ๑/๖๖] พึงเป็นผู้ไม่เกียจคร้าน ปรารภความเพียร

[ใช้ศัพท์นามนาม] **ชาติยา ขตฺติโย โหติ.** (ในแบบ) ย่อมเป็นกษัตริย์โดยชาติ.' **ราชา วา โหตุ พุทฺโธ วา.** [เทวทตฺต. ๑/๑๓๐] ' จงเป็นพระราชาหรือพระพุทธเจ้าก็ตาม.'

ตัวอย่างที่กล่าวมานี้ เข้ากับกิริยาว่ามีว่าเป็นในพากย์. ส่วนที่เข้ากับกิริยาว่ามีว่าเป็นในพากยางค์ พึงทราบ อุ. ดังต่อไปนี้ :-

[ใช้ศัพท์คุณนาม] **มนุสฺสภูโต สมาโน.** [สกฺก. ๒/๑๐๐] เป็นผู้เป็นมนุษย์.

จตฺตาฬีสโกฏิวิภโว โหนฺโตปิ. [กุมฺภโฆสก. ๒/๗๕] แม้เป็นผู้มีทรัพย์ ๔๐ โกฏิ.

ทิคุณติคุณา วิย หุตฺวา ขายติ. [อญฺญตรปุรส. ๑/๑๑๔] ย่อมปรากฏเป็นเหมือนคูณ ๒ คูณ ๓.

สูโร หุตฺวา ปตฺตํ คเหตุํ อวิหสนฺโต. [สามาวตี. ๒/๓๘] ไม่อาจเพื่อเป็นผู้กล้ารับซึ่งบาตร.

สคฺคปรายเนนน วา มคฺคปรายเนน วา ภวิตุํ น สกฺกา. [กุมารกสฺสปตฺเถรมาตุ. ๖/๑๖] ไม่อาจเพื่อเป็นผู้มีสวรรค์ หรือมรรคเป็นที่ไปเบื้องหน้า.

เตน ปฐมคามินา หุตฺวา สมนฺนาคต , [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๒๑] ประกอบด้วยใจนั้น อันเป็นธรรมชาติถึงก่อน. [อุ.หลังนี้ในพากย์กัตตุวาจก **หุตฺวา** วิเสสนของ **มเนน,** แต่ที่ใช้อย่างนี้มีน้อย].

[ใช้ศัพท์นามนาม] **หตฺถี ปน เอราวโณ นาม เทวปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ.** [สกฺก. ๒/๑๐๘] ' ส่วนช้างบังเกิดเป็นเทพบุตรชื่อว่า เอราวัณ.' **เชฏฺฐโก ภวิตุํ น สกฺโกติ.** [กุกฺกุฏมิตฺต. ๕/๒๘] ' ย่อมไม่อาจเพื่อเป็นหัวหน้า.'

[๒] แม้เข้ากับกิริยา ชา ธาตุ [เกิด] ก็เรียกชื่อว่าวิกติกัตตา

อุ. **สตฺถา จูฬปนฺถกสฺส อวสฺสโย ชาโต.** [จูฬปนฺถกตฺเถร. ๒/๘๑] ' พระศาสดาเกิดเป็นที่พึ่ง ของพระจูฬปันถกะแล้ว.'

[๓] ที่เรียกว่าวิกติกัตตา เพราะทำกัตตาปกติให้วิกฤติ คือ ผิดแผกไปจากภาวะเดิม เช่น **ภิกฺขู... ปิยา โหนฺติ. ปิยา** ทำให้ภิกษุตามปกติ กลายไปเป็นภิกษุที่เป็นที่รัก. หรือตัวอย่างไทย ๆ เช่น ' ชายฉกรรจ์เป็นทหาร ' คำว่าเป็นทหาร ทำให้ชายฉกรรจ์อยู่ในภาวะอีกอย่างหนึ่ง คือภาวะเป็นทหาร. ในโยชนาเรียกกัตตาปกติว่าปกติกัตตาเป็นพื้น เช่น **ภิกฺขู** ปกติกัตตาใน **โหนฺติ**.

สรูปความ : วิกติกัตตา (อรรถ) ทำให้กัตตาปกติวิกฤติไปจากเดิม. (การเข้า) เข้ากับกิริยาว่ามีว่าเป็น หรือ กิริยา ชา ธาตุ.

ข้อสังเกตวิธีเรียงวิกติกัตตา

ก. บทวิกติกัตตา โดยมากเรียงไว้หลังนามนามที่เป็นเจ้าของหน้ากิริยาว่ามีว่าเป็น เช่น :-

สีลสมฺปนฺนา จ นาม ภิกฺขู สเทวกสฺส โลกสฺส ปิยา โหนฺติ.

มีหลายบทก็เช่นเดียวกัน. อุ. :-

ปาสาทิกา รูปโสภคฺคปฺปตฺตา อโหสิ. [โรหิณีขตฺติยกญฺญา. ๖/๑๖๔] ได้เป็นผู้น่ารักถึงความงามเลิศด้วยรูป.

โส สปุตฺตทาโร สีลวา กลฺยาณธมฺโม ทานสํวิภาครโต.

อโหสิ. [ธมฺมิกอุปาสก. ๑/๑๒๖] เขาพร้อมทั้งบุตรและภรรยาได้เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ยินดีในการจำแนกแจกทานแล้ว.

ข. แต่ในที่ซึ่งมีบทวิกติกกัตตาตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป เรียงกิริยาไว้หน้าสุดก็มี อุ. :-

ตสฺเสกปุตฺตโก อโหสิ ปิโย มนาโป. [มฏฺฐกุณฺฑลี. ๑/๒๔] บุตรน้อยคนเดียว ได้เป็นที่รักที่พอใจ ของพราหมณ์นั้น.

สาวตฺถิยํ กิร มหาสุวณฺโณ นาม กุฏุมฺพิโก อโหสิ อฑฺโฒ มหทฺธโน มหาโภโค อปุตฺตโก [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๓] ดังได้สดับมา ในกรุงสาวัตถี มีกุฎุมพีผู้หนึ่งชื่อมหาสุวรรณ เป็นคนมั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีสมบัติมาก แต่ไม่มีบุตร.

เสฏฺฐิโน ปเนกา ธีตา อตฺถิ ปณฺณรสโสฬสวสฺสุทฺเทสิกา อภิรูปา ปาสาทิกา [สามาวตี. ๒/๒๑] เศรษฐีมีธิดาคนหนึ่งเป็นผู้มีอายุนับได้ ๑๕-๑๖ ปี มีรูปงามน่ารัก.

ค. เรียงกิริยาไว้เป็นที่ ๒ ก็มี อุ :-

เอกสฺมึ หิ สมเย เวสาลี อิทฺธา อโหสิ ผีตา พหุชนา อากิณฺณมนุสฺสา. [อตฺตโน ปฺพฺกมฺม. ๗/๘๘] ก็ในสมัยหนึ่งเมืองเวสาลีได้เป็นเมืองมั่งคั่งกว้างขวาง มีคนมาก มีมนุษย์คับคั่ง.

ฆ. ในที่ซึ่งมีวิกติกัตตา ๒ บท เอากิริยาไว้กลางก็มี อุ. :-

ราชา วา โหตุ พุทฺโธ วา. [แสดงแล้ว].

สา สกฺกสฺส ปิยา อโหสิ มนาปา. [โรหิณีขตฺติยกญฺญา.

๖/๑๖๕] นางได้เป็นที่รักเป็นที่พอพระทัยของท้าวสักกะ.

มาคนฺทิยพฺราหฺมณสฺส ธีตา มาคนฺทิยาเยว นาม อโหสิ อุตฺตมรูปธรา. [มาธีตา. ๖/๖๓] มาคันทิยพราหมณ์ ได้มีธิดา ชื่อว่า มาคันทิยา ทรงรูปอันอุดม.

ง. ตัวอย่างที่แสดงมาแล้วนี้ คงเรียงบทวิกติกัตตาไว้หลังนามนาม ในที่บางแห่งเรียงไว้หน้าก็มี อุ. **ทีฆายุโก โน โหตุ ราชา.** [จูฬปนฺถกตฺเถร. ๒/๘๘] ขอพระราชของเรา ท. จงทรงมีพระชนมายุยืนยาว.

ในที่ซึ่งควรเรียงไว้หลังนามนาม แต่ที่เรียงไว้หน้า มีอธิบาย ของเกจิอาจารย์ว่า ด้วยต้องการความไพเราะ หรือให้มีความหมาย อย่างอื่นแทรกอยู่ด้วย เช่นต้องการเน้นความ.

จ. บางแห่ง คล้ายเป็นวิกติกัตตาตามบทอื่นที่ใกล้กัน หรือ ตามวิธีเรียงแต่ไม่ใช่ เช่น :-

โส สปุตฺตทาโร สีลวา กลฺยาณธมฺโม ทาสํวิภาครโต อโหสิ. สปุตฺตทาโร วิเสสนของ **โส.**

ราชา โหติ จกฺกวตฺตี. จกฺกวตฺตี วิเสสนของ ราชา [ราชา วิกติกัตตาใน โหติ].

ตสฺมึ จ นคเร เอกา โสฬสวสฺสุทฺเทสิกา อภิรูปา กุมาริกา อโหสิ. [อนิตฺถิคนฺธกุมาร. ๖/๑๔๗] ' ก็กุมาริกาคนหนึ่งมีอายุนับ ได้ ๑๖ ปี มีรูปงาม ได้มีในนครนั้น.' **เอกา โสฬสวสฺสุทฺเทสิกา** และ **อภิรูปา** วิเสสนของ **กุมาริกา**.

ทั้งนี้ ให้สังเกตท่าทีวิธีเรียงและความเป็นสำคัญ เช่น **สปุตฺต-ทาโร** ที่เป็นวิเสสน เพราะหมายความว่า เขาพร้อมทั้งบุตรและภรรยาต่างเป็นผู้มีศีล เป็นต้น คือบุตรและภรรยามีศีลด้วยเหมือนกัน ถ้าเป็นวิกัตตา จะต้องมีความหมายว่า เขาเป็นผู้พรั่งพร้อมด้วยบุตรและภรรยา และมีศีลเป็นต้น, ข้อว่ามีศีลเป็นต้น หาได้หมายไปถึงบุตรและภรรยาด้วยไม่ หมายถึงเขาคนเดียวนั้น.

วิกติกัมม (คุณนาม)

๓. บทวิเสสนที่ประกอบด้วยทุติยาวิภัตติ เข้ากับกิริยาว่าทำในพากย์ที่เป็นกัตตุวาจก และประกอบด้วยปฐมาวิภัตติ ในพากย์ที่เป็นกัมมวาจก เรียกชื่อว่า วิกติกมฺมํ อุ. อิมํ อตฺตํ ปากฏํ กโรหิ. กุฏุมฺพสฺส สามิกํ นํ กริสฺสามิ. ปาณาติปาตสฺส อการโก กโต.

อธิบาย : [๑] บทวิเสสนที่เข้ากับกิริยาว่าทำ เรียกชื่อว่า วิกติกัมม. ในพากย์กัตตุวาจกประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติ ในพากย์. กัมมาวาจกประกอบด้วย ปฐมาวิภัตติ อุ. :-

[ในพากย์กัตตุ] **อิมํ อตฺตํ ปากฏํ กโรหิ.** (ในแบบ) ' เจ้าจงทำหน้าซึ่งเนื้อให้ปรากฏ.' **ปากฏํ** วิกติกัมมใน **กโรหิ.** อุ. ต่อไป ก็พึงทราบการบอกเข้าดุจเดียวกัน.

กุฏุมฺพสฺส สามิกํ นํ กริสฺสามิ. (ในแบบ) ' เราจักทำเข้าให้เป็นเจ้าของขุมทรัพย์.'

เอกจริยํ ทฬฺหํ กยิรา. [มหากสฺสปตฺเถร สทฺธิวิหาวิก. ๓/๑๒๕] พึงทำความเที่ยวไปผู้เดียวให้มั่น.

อิมิสฺสา สาลาย มํ เชฏฺฐกํ กโรหิ. [สกฺก. ๒/๑๐๔] ท่านจงทำเราให้เป็นหัวหน้าแห่งศาลานี้.

สมฺมาสมฺพุทฺโธ สกฺกสฺส สมฺปตฺตึ มหตึ กตฺวา กเถสิ. [สกฺก. ๒/๘๘] พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสทำสมบัติของท้าวสักกะให้ใหญ่.

[ในพากย์กัมม] **ปาณาติปาตสฺส อการโก กโต.** (ในแบบ) ทำให้เป็นผู้ไม่ทำซึ่งปาณาติบาตแล้ว.' อการโก วิกติกัมมใน กโต.

กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุํ. [วิสาขา. ๓/๗๘] กุศล อันผู้เกิดแล้ว-ต้องตายพึงทำให้มาก.

อฏฺฐีนํ นครํ กตํ. [รูปนนฺทาเถรี. ๕/๑๑๑] ทำให้เป็นนคร แห่งกระดูก ท.

โส คาโม ตสฺสาเยว นฺหานมูลํ กตฺวา ทินฺโน. [ปเสน-ทิโกสล. ๖/๑๓๒] บ้านนั้นข้าพระองค์ให้แก่นางนั่นแหละ ให้เป็นค่าเครื่องอาบ.

[๒] ในพากย์กัตตุวาจก บทนามนามที่เป็นเจ้าของ ประกอบด้วยทุติยาวิภัตติ เป็นอวุตตกัมมในกิริยานั้น บทวิกัตติกัมมจึงประกอบด้วยทุติยาวิภัตติให้เหมือนกัน. บางแห่งไม่เขียนบทนามนามที่เป็นเจ้าของไว้ด้วย ต้องเข้าใจเอาเอง.

ส่วนในพากย์กัมมวาจก บทนามนามที่เป็นเจ้าของ ประกอบด้วย ปฐมาวิภัตติ ใช้เป็นวุตตกัมม บทวิกติกัมมจึงประกอบด้วยปฐมาวิภัตติตาม.

ที่เรียกว่าวิภัตติกัมม เพราะทำกัมปกติ คืออวุตตกัมม หรือวุตตกัมมตามที่กล่าวแล้วให้วิกฤติไป ดุจเดียวกับวิกติกัตตาที่แสดงแล้ว. ในโยชนาเรียกกัมมปกติว่า ปกติกัมม เป็นพื้น.

สรูปความ : วิกติกัมม (อรรถ) ทำกัมมปกติให้วิกฤติไปจากเดิม. (การเข้า) เข้ากับกิริยาว่าทำ.

กิริยาที่กล่าวในส่วนที่ ๒ ที่ ๓ ในพากย์ที่เป็นกัตตุวาจาแห่งข้อนี้ แม้ถึงไม่เขียนไว้ก็ได้ ต้องเข้าใจเองเอง ดังนี้ : อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ [โหติ]. อิมํ อตฺถํ ปากฏํ [กตฺวา] วเทหิ.

อธิบาย : [๑] กิริยาที่กล่าวในส่วนที่ ๒ คือกิริยาว่ามีว่าเป็น กิริยาที่กล่าวในส่วนที่ ๓ คือกิริยาว่าทำ. กิริยาเหล่านี้ ในพากย์กัตตุ-วาจก แม้ถึงไม่เขียนไว้ก็ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ต้องเข้าใจเอาเองกล่าวคือ ต้องเข้าใจว่า ถ้าบทคุณนามนั้น เป็นวิกติกัมม ก็ต้องเติมกิริยาว่าทำเอาเอง. จะกล่าวถึงวิกัตตาก่อน.

เติมกิริยาว่ามีว่าเป็น (วิกติกัตตา)

[๒] คุณนามที่มีกิริยาว่ามีว่าเป็นกำกับอยู่ด้วย รู้ได้ง่ายว่าเป็นวิกติกัตตา แต่ที่ไม่มีกิริยาเช่นนั้นกำกับอยู่ จำต้องพิจารณาว่าเป็นวิเสสนหรือวิกัตตา. เหตุฉะนี้ จึงควรรู้ความต่างกันแห่งอรรถ

ของวิเสสนและวิกติกัตตาก่อน. โดยย่อที่สุด วิเสสนแสดงลักษณะ ส่วนวิกติกัตตาแสดงภาวะ คือแสดงภาวะของนามนามว่าเป็นอย่างไร มีวิธีสังเกตความอย่างง่าย ๆ คือ คุณนามที่ต้องใช้คำกิริยาว่า' มี ' หรือ 'เป็น ' นำ เพื่อแสดงภาวะของนามนามที่เป็นเจ้าของ จัดเป็นวิกติกัตตาทุกบท เช่น **อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ [โหติ]** (ในแบบ) ' ตนแล เป็นที่พึ่งของตน.' นาโถ แปลว่า ที่พึ่ง และบทนี้แสดงภาวะของ **อตฺตา** ว่า เป็นที่พึ่ง จึงต้องใช้คำกิริยาว่า ' เป็น' นำ ว่า **' เป็นที่พึ่ง '** โดยวิธีนี้ ก็รู้ได้ว่า นาโถ เป็นวิกติกัตตา. และคำว่า เป็น ที่ใช้นำในภาษาไทยนั้น ก็คือคำกิริยานั่นเอง, แต่ในภาษาบาลีอาจไม่เขียนไว้ก็ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ต้องเติมเอาเอง.

วิธีเติม: ถ้าบทวิกติกัตตานั้น เป็นที่สุดความแห่งประโยคนั้น เติมกิริยาในพากย์ เช่นในตัวอย่างข้างต้น เติม **โหติ**. และ เช่น **สุโข [โหติ] ปุญฺญสฺส อุจฺจโย**. [ลาชเทวธีตา. ๕/๘] ' ความสั่งสมบุญ เป็นเหตุในเกิดสุข.'

ถ้ายังไม่เป็นที่สุดความ คืออยู่ในระหว่างประโยค เติมกิริยาในพากยางค์ เช่น **วสิตุกามา [หุตวา] วสนฺตุ** [มหาธนวาณิช. ๕/๒๒] 'เป็นผู้ใคร่จะอยู่ ก็อยู่เถิด.'

เมื่อเติมกิริยาในพากย์ พึงประกอบให้มีกาลถูกตามความหมายในที่นั้น ๆ อุ. **น ภิกฺขเว อิทาเนว [สารีปุตฺโต กตญฺญู กตเวที โหติ]; ปุพฺเพปิ สารีปุตฺโต กตญฺญู กตเวทีเยว [อโหสิ].**

[ราธตฺเถร. ๔/๓] ' ภิกษุ ท. สารีบุตรเป็นผู้กตัญญูกตเวที ในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่; แม้ในกาลก่อนก็ได้เป็นผู้กตัญญูกตเวทีแล้วเหมือนกัน.'

นอกจากสังเกตความโดยวิธีดังกล่าวแล้ว พึงสังเกตวิธีเรียงคือ ในข้อความหลายพากย์ ซึ่งอยู่ติดกัน เป็นวิกติกัตตาเหมือนกัน ท่านเขียนไว้แต่พากย์ต้นหรือพากย์สุดท้าย หรือทั้ง ๒ เท่านั้น เช่นนี้ ต้องเติมเข้ามาให้เหมือนกันทุกแห่ง อุ. :-

วารปฺปตฺตา มิคเธนุ เถรี อโหสิ ; ปุตฺโต กุมากสฺสโป [อโหสิ]; คพฺภินีมิคิยา ชีวิตํ ปริจฺจชิตฺวา คโต นิโคฺรธมิคราชา ปน อหเมว [อโหสิ]. [กุมารกสฺสปตฺเถรมาตุ. ๖/๕] แม่เนื้อผู้ถึงวาระได้เป็นเถรี; ลูกเนื้อได้เป็นกุมารกัสสป; ส่วนพญาเนื้อชื่อว่านิโครธ ผู้สละชีวิตเพื่อแม่เนื้อมีครรภ์ไปแล้ว ได้เป็นเรานี่เอง.

ตสฺส มาตา มหายาเทวี นาม ภวิสฺสติ ; ปิตา สุทฺโธทโน นาม มหาราชา [ภวิสฺสติ]; ปตฺโต ราหุโล นาม [ภวิสฺติ]; อุปฏฺฐาโก อานฺนโท นาม [ภวิสฺสติ]; ทุติยสาวโก โมคฺคลฺลาโน นาม [ภวิสฺสติ]; ตฺวํ ปนสฺส อคฺคสาวโก ธมฺมเสนาปติ สารีปุตฺโต นาม [ภวิสฺสสิ]; [สญฺชย. ๑/๑๐๖] พระมารดาของพระพุทธเจ้านั้นจักมีพระนามว่าพระนามมหามายาเทวี; พระบิดาจักเป็นพระมหาราชาพระนามว่า สุทโธทนะ ; พระโอรสจักมีพระนามว่า ราหุล; พระพุทธอุปัฏฐากจักมีนามว่า อานนท์; พระสาวกที่ ๒ จักมีนามว่า โมคคัล-ลานะ; ส่วนท่านจักเป็นอัคคสาวกธรรมเสนาบดีนามว่า สารีบุตร

ของพระพระพุทธเจ้านั้น.

แม้กิริยา ชา ธาตุ อันเป็นที่เข้าแห่งวิกติกัตตา ก็ดุจเดียวกัน อุ. **ขุชฺชุตฺตรา ปน ภนฺเต เกน กมฺเม ขุชฺชา [ชาตา] ; เกน มหาปญฺญา [ชาตา] ; เกน โสตาปตฺติผลํ อธิคตา [ชาตา]; เกน ปเรสํ เปสนการิกา ชาตา.** [สามาวตี. ๒/๖๔]' ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็นางขุชชุตตราเกิดเป็นผู้ค่อม เพราะกรรมอะไร; เกิดเป็นผู้มีปัญญามาก เพราะกรรมอะไร; เกิดเป็นผู้บรรลุโสดาปัตติผล เพราะกรรมอะไร; เกิดเป็นหญิงรับใช้ เพราะกรรมอะไร.'

อนึ่ง ถ้าเป็นบทในคาถา ให้สังเกตอรรถกถา ถ้าอรรถกถาใช้เป็นวิกติกัตตา โดยวางกิริยาว่ามีว่าเป็นไว้ ก็ให้ใช้ตาม อุ. **เอโก [หุตฺวา] จเร** [สมฺพหุลภิกฺขุ. ๗/๑๖๒] ' พึงเที่ยวไปผู้เดียว.' [ในอรรถกถาแก้ว่า **เอกโก หุตฺวา จเรยฺย**].

ข้อว่า แม้ถึงไม่เขียนไว้ก็ได้นั้น หมายความตรงกันข้ามว่าถึงเขียนไว้ก็ได้ อุ. เทียบกัน :-

คู่ที่ ๑

ตุมฺเห กิเลสาตุรา หุตฺวา วิหรถ ; อหํ อนาตุโร [หุตฺวา] วิหรามิ. [ญาตกานํ กลหวูปสมน. ๖/๑๒๒] พระองค์ ท. เป็นผู้เดือดร้อนเพราะกิเลสอยู่ ; อาตมาเป็นผู้ไม่เดือดร้อนอยู่.

คู่ที่ ๒

สูโร หุตฺวา ปตฺตํ คเหตุํ อวิสหนฺโต, [สามาวตี. ๒/๓๘]

ไม่อาจเพื่อเป็นผู้กล้ารับบาตร.

อหํปิ พุทฺโธมฺหีติ อปฺโปสฺสุกฺโก [หุตฺวา] นิสีทิตุํ นาลตฺถํ. [ปณฺฑิตสามเณร. ๔/๔๐] แม้เราก็ไม่อาจจะนั่งเฉยเมยด้วยคิดว่าเป็นพระพุทธเจ้า.

คู่ที่ ๓

ทีฆายุโก โน โหตุ ราชา. [จูฬปนฺถกตฺเถร. ๒/๘๘] ขอพระราชาของเรา ท. จงมีพระชนมายุยืนนาน.

สามิโก [โหติ] หิ ปุตฺโต ปิตุ สนฺตกสฺส. [นนฺทตฺเถร. ๑/๑๑๒] บุตรเป็นเจ้าของสมบัติบันดามีของบิดา.

บทคุณที่ใช้ศัพท์นามนาม อันวางไว้สุดความท่อนพากยางค์ก็ดี พากย์ก็ดี เป็นวิกติกัตตาเป็นพื้น อุ. **ภควา อรหา [โหติ] เจว อรหตฺตาย จ ธมฺมํ เทเสติ.** [ทารุจีริยตฺเถร. ๔/๑๐๐] ' พระผู้มีพระภาคย่อมเป็นพระอรหันต์ด้วย ย่อมแสดงธรรม เพื่อความเป็นพระอรหันต์ด้วย.' [ความท่อน ภควา **อรหา** มีฐานะเท่ากับท่อน **เทเสติ**, สังเกตสมุจจยัตถนิบาต, เพราะฉะนั้น จึงเติม **โหติ** ไม่ใช่ [หุตฺวา.]

เติมกิริยาว่าทำ (วิกติกัมม)

[๓] บทวิเสสนประกอบด้วย ทุติยาวิภัตติ ในพากย์เป็นกัตตุวาจก ที่แสดงภาวะอีกอย่างหนึ่งของบทอวุตตกัมมดุจวิกติกัตตา ในภาษาไทยแปลโดยอรรถว่า **ให้เป็น** นำบ้าง **เป็น** นำบ้าง แม้ไม่

เขียนกิริยาว่าทำโดยเฉพาะคือ **กตฺวา** ไว้ ก็พึงทราบว่า เป็นวิกติกัมม ทุกแห่ง เช่น :-

อิมํ อตฺถํ ปากฏํ [กตฺวา] วเทหิ. (ในแบบ) เจ้าจงกล่าวความนี้ให้ปรากฏ.

จตุปฺปทึ สงฺขมุขึ นารึ สพฺพงฺคโสภินึ ภริยํ [กตวา] เต อานยิสฺสามิ. [นนฺทตฺเถร. ๑/๑๒๐] ข้าจักนำนางพาสาว มีเท้า ๔ มีหน้า (แหลม) เหมือนสังข์ งามทั่วตัว มาให้เป็นภริยาของเจ้า.

โมคฺคลฺลานํ สกฺขึ [กตฺวา] ลภิตฺวา กเถมิ. [อชครเปต. ๕/๕๘] เราได้โมคคัลลานะเป็นพยานแล้ว จะกล่าว.

อชฺเชว พุทฺธํ สรณํ [กตฺวา] วชาหิ. [มฏฺฐกุณฺฑลิ. ๑/๓๑] จงถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งในวันนี้ทีเดียว.

แม้ในพากย์เป็นกัมมวาจก ก็พึงปฏิบัติเช่นเดียวกัน อุ...**มูล-ฆจฉํ [กตฺวา] สมูหตํ.** [ติสฺสตฺเถร. ๗/๒๔] 'อกุศลนั่น อัน บุคคลใด ... ถอนขึ้นทำให้มีรากหลุด.' [ในอรรถกถา ท่านวาง **กตฺวา** ไว้].

ข้อว่า ในพากย์เป็นกัตตุวาจกนั้น เห็นว่ามุ่งที่เป็นไปโดยมาก คงมิได้มุ่งห้ามว่า ในพากย์กัมมวาจก มิให้เติม **กตฺวา**. เพราะในพากย์กัมมวาจกที่ท่านวาง **กตฺวา** ไว้ด้วยก็มี เช่น ในอรรถกถาแห่ง อุ. ข้างต้น และเช่น **โส กาโม ตสฺสาเยส นหานมูลํ กตฺวา ทินฺโน.** [แสดงมาแล้ว]. ตัวอย่างเช่นนี้มีน้อย ถึงอย่างนั้น ก็พอเป็นเครื่อง-

แสดงว่า ไม่มีข้อห้ามมิให้เติม **กตฺวา** ในพากย์เป็นกัมมวาจก. พึงสังเกตตัวอย่างต่อไปนี้อีก **รญฺญา ทฺวิคุณํ [กตฺวา] ปุปฺผมูลํ ทินฺนํ** [สามาวตี. ๒/๔๙] 'ค่าดอกไม้ อันพระราชาพระราชทานให้เป็น ๒ เท่า.' นี้เห็นชัดว่า เป็นวิกติกัมม ด้วยเทียบกับในพากย์เป็นกัตตุวาจกว่า **ทฺวิคุรํ กตฺวา ทาเปสิ** [จูเฬกสาฏก. ๕/๒].

ข้อว่า เข้ากับกิริยาว่าทำนั้น กล่าวตามกลักทั่วไป กิริยาอื่นที่มีอรรถเช่นเดียวกับ กรฺ ธาตุ เช่น จรฺ ธาตุ ในความประพฤติก็ใช้เข้าได้.

ท่านใช้เข้ากิริยาอื่นจากนั้นก็มี อุ. **นาหํ ตุมฺเหหิ อุทกติตฺถโต กุมฺภทาสี วิย อานีตา.** [วิสาขา. ๓/๖๓] ' ดิฉันอันท่านนำมาให้เป็นเหมือนนางกุมภทาสี จากท่าน้ำหามิได้.' ในสัมพันธ์ตัวอย่างท้ายหนังสือวากยสัมพันธ์ ภาคที่ ๓ ทรงบอกสัมพันธ์ว่า **กุมฺภทาสี** วิกติกัมมใน **อานีตา.**

ข้อสังเกต

บทนามนามที่ใช้ในฐานเป็นคุณนาม

[๑] มักเป็นที่สงสัยกันเสมอว่า บทคุณนามในที่บางแห่ง มีลิงค์ วจนะ และวิภัตติ เหมือบทนามนามที่เป็นเจ้าของ, บางแห่งมีวิภัตติเสมอกันเท่านั้น. ทั้งนี้เพราะบทคุณนามทั้งปวง มิได้ใช้ศัพท์คุณนามแต่อย่างเดียว ใช้ศัพท์นามนามก็มี.

บทคุณนามที่ใช้ศัพท์คุณนามโดยตรงนั้น มีลิงค์ วจนะวิภัตติเหมือนบทนามนามที่เป็นเจ้าของเสมอ. เช่น **ปิโย ปุตฺโต**. ทั้งนี้

เว้นแต่เป็นศัพท์พิเศษซึ่งมีอยู่เป็นส่วนน้อย อุ.**เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย.** [กิสาโคตมี. ๔/๑๕๔] ' ความเป็นอยู่สิ้นวันเดียว ประเสริฐกว่า.'

ส่วนที่ใช้ศัพท์นามนามนั้น มีวิภัตติเหมือนบทนามนามที่เป็นเจ้าของเสมอ. แต่ลิงค์และวจนะเหมือนก็มี ไม่เหมือนก็มี อย่างนี้ :-

ก. มี ลิงค์ และ วจนะ เหมือนกับนามนามที่เป็นเจ้าของ อุ. :-

เชฏฺฐปุตฺโต เม พุทฺโธ; กนิฏฺฐปุตฺโต อคฺคสาวโก ; ปุโรหิตปุตฺโต ทุติยาสาวโก. [สญฺชย. ๑/๙๕] บุตรคนโตของเราเป็นพระพุทธเจ้า ; บุตรคนเล็ก เป็นพระอัครสาวก; บุตรปุโรหิตเป็นพระทุติยาสาวก.

สุขํ ยาว ชรา สีลํ. สุขา สทฺธา ปติฏฺฐิตา. สุโข ปญฺญาปฏิลาโภ. [มาร. ๗/๑๖๕] ศีลให้เกิดสุข ตราบเท่าชรา. ศรัทธาตั้งมั่นแล้วให้เกิดสุข. ความกลับได้ปัญญา ให้เกิดสุข.

ข. มีวจนะเหมือนนามนามที่เป็นเจ้าของ ; แต่ลิงค์นั้นคงอยู่ตามที่คือเดิมเป็นลิงค์อะไร ก็คงเป็นลิงค์นั้น อุ. **พุทฺโธ เม สรณํ วรํ.** ' พระพุทธเจ้าเป็นสรณะอันประเสริฐของข้าพเจ้า.'

ข้อสังเกต: บทคุณนามที่ใช้ศัพท์นามนาม อาจมีคุณบทของตนหรือมีบทอื่นเข้าได้ด้วย ดุจบทนามนามทั่วไป เช่นใน อุ. นี้ สรณํ ใช้เป็นคุณนาม มี **วรํ** เป็นคุณบทของตน. หรือ **มม สหายกสฺส ธีตา มม ธีตา นาม.** [สามาวตี. ๒/๓๑] ' ธิดาของเศรษฐีสหายของเราก็ชื่อว่าเป็นธิดาของเรา.' **ธีตา** บทหลัง ใช้เป็นคุณนาม มี **มม**

เป็นสามีสัมพันธ์.

ค. คงลิงค์ไว้ตามที่ เหมือนข้อ ข. ส่วนวจนะมักประกอบให้เป็นเอกวจนะอย่างเดียว แม้บทนามนามที่เป็นเจ้าของจะเป็นพหุวจนะก็ไม่คล้อยไปตาม. อุ. **เตสุ เอเกกสฺส ปญฺจ ปญฺจ อุปาสกสตานิ ปริวาโร.** [ธมฺมิกอุปาสก. /๑๒๖] ' อุบาสก ๕๐๐ ๆ เป็นบริวารของอุบาสกคนหนึ่ง ๆ ในอุบาสกเหล่านั้น.'

[๒] อีกอย่างหนึ่ง บทคุณนามอาจต่างลิงค์และวจนะกับนามนามที่เป็นเจ้าของได้ เพราะเหตุดังต่อไปนี้ :-

ก. นามนามที่เป็นเจ้าของมีหลายบทต่างลิงค์กัน แต่มีคุณนามร่วมกัน บทคุณนามนั้น อยู่ใกล้กับนามนามบทใด ก็มีลิงค์เหมือนนามนามบทนั้น อุ. :-

เทวทตฺเตน เอวํ อุปนิสฺสยสมฺปนฺโน กุมารกสฺสโป จ เถรี จ นาสิตา. [กุมารกสฺสปตฺเถรมาตุ. ๖/๑๕] ' พระกุมารกัสสปและพระเถรี ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยอุปนิสัยอย่างนี้ อันพระเทวทัตต์ให้ฉิบหายแล้ว.' **อุปนิสฺสยสมฺปนฺโน ใกล้ กุมารสฺสโป.**

อปฺปมตฺตโกปิ หิ โกโธ วา อิสฺสา วา กาตุํ น ยุตฺตรูปเยว. [โรหิณีขตฺติยกญฺญา. ๖/๑๖๓] ' ความโกรธหรือความริษยา แม้มีประมาณน้อย มีรูปอันควรเพื่อทำหามิได้ทีเดียว.' **อปฺปมตฺตโก** ใกล้ **โกโธ. ยุตฺตรูปา** ใกล้ **อิสฺสา**.

ข. แม้นามนามที่เป็นเจ้าของเป็นเอกวจนะ แต่มีหลายบท (เว้นที่มีวิกัปปัตถนิบาต) และมีคุณนามร่วมกัน บทคุณนามนั้น :

[ก] ในที่เป็นวิเสสน ประกอบเป็นพหุวจนะบ้างก็มี อุ. **น หิ ธมฺโม อธมฺโม จ อุโภ สมวิปากิโน.** [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๒๑] ' ธรรมและอธรรมทั้ง ๒ หามีวิบากเสมอกันไม่.' แต่โดยมาก อยู่ใกล้นามนามบทใด ก็ประกอบเหมือนนามนามบทนั้น เช่นเดียวกับลิงค์.

[ข] ในที่เป็นวิกติกัตตา ประกอบเป็นพหุวจนะเป็นพื้น เช่นเดียวกับกิริยา อุ. **พิมฺพิสาโร จ ปเสนทิโกสโล จ อญฺญมญฺญํ ภคินีปติกา โหนฺติ.** [วิสาขา. ๓/๔๘] ' พระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้าปเสนทิโกสล ต่างเป็นพระราชสวามีของพระภคินีกันและกัน.' และ **สมวิปากิโน** ใน อุ. ในข้อ [ก]

ตามข้อความที่กล่าวมานี้ เป็นการกล่าวถึงวิธีใช้ศัพท์ และวิธีประกอบลิงค์ วจนะ วิภัตติ อันควรสังเกตให้รู้ไว้.

สัพพนาม

(๑๕๙) **บทสัพพนาม, ถ้าเป็นปุริสสัพพนาม เรียกชื่อเหมือนบทนามนาม; ถ้าเป็นวิเสสนสัพพนาม เรียกชื่อว่า วิเสสนํ.**

อธิบาย : [๑] ปุริสสัพพนามทั้ง ๓ บุรุษ มีอรรถ, ชื่อ, และการเข้า เหมือนบทนามนามทุกวิภัตติ, ถ้าเป็นวิเสสนสัพพนาม ก็เหมือนบทวิเสสน.

[๒] ต ศัพท์ อาจใช้เป็นปุริสัพพนามก็ได้ วิเสสนสัพพนามก็ได้ เว้นแต่ที่นามนามอันเป็นเจ้าของกำกับอยู่ และที่รับ ย ใช้เป็นวิเสสนสัพพนาม.

บทกิริยา

(๑๖๐) **บทกิริยาเป็น ๒ อย่าง คือ บทกิริยาในพากยางค์ อย่าง ๑ บทในกิริยาพากย์อย่าง ๑.**

อธิบาย: ในเบื้องต้นตอนที่กล่าวถึงบท ได้ประมวลบทแห่งออกเป็น ๒ คือ บทนาม ๑ บทกิริยา ๑ บทนามได้กล่าวมาแล้ว บัดนี้จะกล่าวถึงบทกิริยาต่อไป. ในบทกิริยาทั้ง ๒ นั้น บทกิริยาในพากยางค์ได้แก่บทกิริยากิตก์ เว้นแต่ที่ใช้คุณพากย์ บทกิริยากิตก์นี้ ที่แจกด้วยวิภัตตินามได้ ก็ควรนับเข้าในบทนาม ในเมื่อเพ่งถึงวิภัตตินาม แต่ในที่นี้เพ่งถึงความที่เป็นกิริยา จึงจัดเข้าในบทกิริยา. กิริยากิตก์นี้เรียงไว้ในความตอนหนึ่ง ๆ ของพากย์ ที่เรียกว่าพากยางค์ ไม่ใช่เป็นกิริยาคุมพากย์ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่ากิริยาในพกายางค์ ส่วนบทกิริยาในพากย์ ได้แก่บทกิริยาอาขยาต และบทกิริยากิตก์ที่ใช้คุมพากย์. บทกิริยาอาขยาตใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ บทกิริยากิตก์ที่ใช้คุมพกาย์ก็ดุจเดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าบทกิริยาในพากย์. บทกิริยาทั้งสองนี้

ได้ชื่อต่าง ๆกัน ดังนี้ :-

บทกิริยาในพากยางค์

๑. **บทกิริยาที่ประกอบด้วย อันต ปัจจัย หรือ มาน ปัจจัย เรียกชื่อว่า วิเสสนํ บ้าง อพฺภนฺตรกิริยา บ้าง อุ. อิทานิ กริยมาโน อุโปสโถ. ปุตฺโต มาตาปิตเรสุ สมฺมา ปฏิปชฺชนฺโต.**

อธิบาย : [๑] บทกิริยาที่ประกอบด้วย อันต หรือ นาม ปัจจัย ใช้เป็นวิเสสนบ้าง. ใช้เป็นอัพภันตรกิริยาบ้าง ใช้อย่างไรก็เรียกชื่ออย่างนั้น.

วิเสสน (กิริยาในพากยางค์)

[๒] ที่ใช้เป็นวิเสสน ตามปกติเรียงไว้หน้าบทนามนาม บ่งความไปในทางคุณบท อุ. :-

อิทานิ กริยามาโน อุโสโถ. (ในแบบ) ' อุโบสถ ที่สงฆ์กำลังทำในบัดนี้.' **กริยมาโน** วิเสสนของ **อุโปสโถ**.

โส โสตาปนฺโนปิ สมาโน เสฏฺฐี. [สุมนเทวี. ๑/๔๘] เศรษฐีผู้แม้เป็นพระโสดาบันนั้น.

ภตฺตุฏฺฐานํปิ อชานนฺโต กุลปุตฺโต กมฺมนฺตํ นาม กึ ชานิสฺสติ. [เทวทตฺต. ๑/๑๓๒] กุลบุตรผู้ไม่รู้อยู่ แม้ซึ่งที่เกิดของภัต จักรู้ชื่อซึ่งการงานอย่างไร.

บท อันต และ นาม ปัจจัย ในลักษณะต่อไปนี้ ก็เรียกว่า วิเสสนะ:-

๑) ที่เป็นกัตตุวาจก ซึ่งเป็นของบทประธานในประโยควาจกอื่น เช่น กัมมวาจก แม้เรียงไว้หลังบทนามนาม อุ:-

มยา ปจฺฉโต นิกฺขมานา ตรุณิตฺถี อิทนฺนาม กโรนฺตี ทิฏฺฐา. [โกณฺฑธานตฺเถร. ๕/๕๑] ' หญิงรุ่นสาวผู้ออกไปอยู่ข้างหลัง ทำอยู่ซึ่งกิริยาชื่อนี้ อันผมเห็นแล้ว.' **นิกฺขมานา** ก็ดี **กโรนฺตี** ก็ดี วิเสสนของ **ตรุณิตฺถี**.

กปโณ วิย ปิโลติกํ นิวาเสตฺวา ภตกวีถึย ภตึ กตฺวา ชีวนฺโต มยา อิมินา นาม อุปาเยน ญาโต. [กุมฺภโฆสก. ๒/๗๖] ' บุรุษนี้

นุ่งผ้าเก่า ทำการจ้างในถนนคนจ้างเป็นอยู่ เหมือนคนกำพร้า อันหม่อนฉันรู้แล้วโดยอุบายชื่อนี้.' **ชีวนฺโต** วิเสสนของ **ปุริโส.**

๒) ที่ประกอบด้วยวิภัตติอื่น เพราะเป็นของนามนามวิภัตติอื่น เว้นอนาทรกิริยา และลักขณกิริยา อุ. **เกทารนฺตรํ ปวิสนฺติโย คาโว ทณฺเฑน นิวาเรตฺวา.** [อุโปสถกมฺม. ๕/๕๖] ' ห้ามโคซึ่งเข้าไปอยู่สู่ระหว่างนาด้วยท่อนไม้.

ข้อสังเกต: ก. วิเสสนของศัพท์อลิงค์ [**คาโว**] ประกอบเป็นอิตถีลิงค์ [**ปวิสนฺติโย**].

ข. บท อันต หรือ มาน ปัจจัย วิภัตติอื่นโดยมาก ที่มีบทอื่นเข้าด้วย มักเรียงไว้หลังบทนามนามที่เป็นเจ้าของ อุ. **ตํ อตฺตโน อณฺฑานิ คเหตฺวา ขาทนฺตึ ทิสฺวา,** [กุกฺกุฏณฺฑขาทิกา. ๗/๑๐๐] ' เห็นซึ่งกุมาริกานั้น ถือเอาไข่ของตนเคี้ยวกินอยู่.'

สรูปความ : วิเสสน (กิริยาในพากยางค์) เป็นเครื่องทำนามนามให้แปลกจากปกติ ดุจบทวิเสสนคุณนาม. เป็นของบทนามนามที่เป็นเจ้าของ ดุจบทวิเสสนคุณนามทั่วไป.

อัพภันตรกิริยา

[๓] ส่วนที่ใช้เป็นอัพภันตรกิริยา ตามปกติเรียงไว้หลังบทนามนาม บ่งความไปในทางแสดงกิริยาของบทนามนาม ดุจบทกิริยากิตก์ที่ประกอบด้วย ตูนาทิ ปัจจัย จัดเป็นกิริยาภายใน จึงเรียกว่า อัพภันตรกิริยา. ส่วนการเข้า ถ้าไม่ทำพร้อมกับกิริยาอื่นข้างหลังตน

ก็เข้ากับนามนามที่เป็นเจ้าของ ถ้าทำพร้อมกับกิริยาอื่นข้างหลังตน ก็เข้ากับกิริยานั้น อุ. :-

[เข้ากับนามนามที่เป็นเจ้าของ] **ปุตฺโต มาตาปิตเรสุ สมฺมา ปฏิปชฺชนฺโต** (ในแบบ) **ปฏิปชฺชนฺโต อัพภันตรกิริยาของ ปุตฺโต.**

โส โสตาปนฺโนปิ สมาโน เสฏฺฐี ธีตริ อุปฺปนฺนโสกํ อธิวาเสตุํ อสกฺโกนฺโต. [สุมนเทวี. ๑/๑๔๘] เศรษฐีผู้แม้เป็นพระโสดาบันนั้น ไม่อาจเพื่ออดกลั้นความโศก ที่เกิดขึ้นในเพราะธิดา.

สกลํปิ หิ เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ อาหริตฺวา กถิยามานํ อปฺปมาทเมว โอตรติ. [สามาวตี. ๒/๒๒๑] พระไตรปิฎกพุทธวจนะ แม้ทั้งสิ้น อันบุคคลนำมากล่าวอยู่ ย่อมหยั่งลงสู่ความไม่ประมาททั้งหมด.

[เข้ากับบทกิริยาอื่นข้างหลังตน] **วิสาขา สสุรํ วีชามานา ฐิตา.** [วิสาขา. ๓/๖๒] ' นางวิสาขายืนพัดอยู่ซึ่งพ่อผัว.' **วีชมานา** อัพภันตรกิริยาใน **ฐิตา**

กึ เอตํ จูฬปิตาติ วทนฺติโย อุปสงฺกมึสุ [สามาวตี. ๒/๖๐] เข้าไปหาพลางกล่าวว่า อา นี่อะไร.

โส เอวํ จินฺเตนฺโต ฐตฺวา วีชยมาโน ว... [ภาคิเนยฺย-สงฺฆรกฺขิตตฺเถร. ๒/๑๑๗] พระสังฆรักขิตนั้นยืนคิดอยู่อย่างนั้นพลางพัดอยู่เทียว.

อุทกสฺส ตตฺตภาวํ อาคมยมาโน อคฺคิสาลายเมว อฏฺฐาสิ. [ปูติคตฺตติสฺสตฺเถร. ๒/๑๕๒] ได้ประทับยืนรอความที่น้ำร้อนอยู่ใน

โรงไฟนั่นแหละ.

ข้อว่าทำพร้อมกับกิริยาอื่นข้างหลังตน หมายความว่ามีกาลที่ทำเสมอกัน เช่นเดียวกับสมานกาลกิริยาที่จะกล่าวต่อไป ต่างแต่ในที่นี้ประกอบด้วย อันต หรือ นาม ปัจจัยเท่านั้น.

บทอัพภันตรกิริยา อาจเรียงไว้หน้าบทนามนาม ในเมื่อ :-

ก. เข้าในกิริยากิตก์ที่อยู่หน้าบทนามนาม อุ. **ตํ อาคมยมาโน ปน ปุรโต ฐิตภิกฺขุ นิวตฺติตฺวา โอโลกยมาโน ตํ ตถา กตฺวา นิกฺขมนฺตํ ปสฺสิ.** [โกณฺฑธานตฺเถร. ๕/๔๘] 'ภิกษุผู้ยืนรอภิกษุนั้นอยู่ข้างหน้า หันดูอยู่เห็นหญิงนั้น ผู้กำลังทำอย่างนั้นออกมา.' **อาคมยมาโน** อัพภันตรกิริยาใน **ฐิต-** อนึ่ง ใน อุ. นี้ **โอโลกยมาโน** อัพภันตรกิริยาของ **ฐิตภิกฺขุ. นิกฺขมนฺตํ** วิเสสนของ **อิตฺถึ**.

ข. ในเมื่อต้องการให้มีความอย่างอื่นแซกอยู่ด้วย เช่นต้องการเน้นความ อุ. **อากงฺขมาโน หิ ภควา หิมวนฺตํ ปพิพตราชํ สุวณฺณนฺติ อธิมุจฺเจยฺย.** [มาร. ๗ /๑๖๕] ' พระผู้มีพระภาค เมื่อทรงหวัง พึงทรงนึกเอาพญาเขาหิมวันต์ ว่าเป็นทอง.' **อากงฺขมาโน** อัพภันตรกิริยาของ **ภควา**.

ข้อสังเกต: บางท่านให้ข้อสังเกตว่า บทอัพภันตรกิริยา ถ้าแปลก่อนกิริยาอื่นข้างหลังตน เข้ากับบทประธาน. ถ้าแปลทีหลังเข้ากับกิริยานั้น.เช่น **วีชมานา ฐิตา** ใน **อุ.** ข้างต้น แปลว่า **ฐิตา** ยืน **วีชมานา** พัดอยู่ **วีชมานา** จึงเข้าใน **ฐิตา** นี้ก็หมายความว่า

ทำพร้อมกันหรือไม่พร้อมกัน ตามที่กล่าวแล้ว.

ถ้าความบ่งว่ามิใช่กิริยา ถึงเรียงไว้ค่อนข้าท้ายประโยคก็หาใช่อัพภันตรกิริยาไม่ คงเป็นอย่างอื่นตามอรรถที่ใช้ อุ. :-

คตฏฺฐาเน เน กาจิ ปาทปริกมฺมํ วา ปิฏฺฐิปริกมฺมํ วา กโรนฺตี อตฺถิ. [นนฺทตฺเถร. ๑/๑๑๙] ' ในที่ซึ่งท่านไปแล้ว นางพาไร ๆ ผู้ทำการนวดเท้า หรือประคบหลังให้แก่ท่าน มีอยู่หรือ' **กโรนฺตี** วิเสสนของ **คทฺรภี**.

... ปุจฺฉนฺโต นาม นตฺถิ [เทวทตฺต. ๓/๑๓๕] ' ชื่อว่าผู้ถามอยู่... ไม่มี.' ปุจฺฉนฺโต สยกัตตาใน นตฺถิ.

อุคฺคณฺหิสฺสามีติ สุณนฺตา ว กิร สกฺกจฺจํ สุณนฺติ นาม [อนาถปิณฺฑิกปุตฺตกาล. ๖/๖๐] 'ได้ยินว่า ผู้ฟังอยู่ด้วยคิดว่า เราจักเรียนเอาทีเดียว ชื่อว่าฟังโดยเคารพ.' **สุณนฺตา** สยกัตตาใน **สุณนฺติ**.

สรูปความ : อัพภันตรกิริยา เป็นกิริยาภายใน ที่เรียงไว้ในระหว่างประโยค ดุจกิริยา ตูนาทิ ปัจจัย เข้ากับนามที่เจ้าของบ้าง. เข้ากับกิริยาอื่นข้างหลังตน ในเมื่อทำพร้อมกันบ้าง.

วิกติกัตตา-วิกติกัมม (กิริยาในพากยางค์)

[๔] บทกิริยาที่ประกอบด้วย อันต หรือ นาม ปัจจัย ยังได้ชื่ออื่นอีกว่า **วิกติกตฺตา** บ้าง อุ. **อปสฺสนฺโต วิย หุตฺวา. วิกติกมฺมํ บ้าง อุ. สงฺฆาฏึ สิลาตลํปิ ปฏิจฺฉาทยามานํ [กตฺวา].**

ขิปิ.

ที่ชื่อว่าวิกติกัตตา มีอธิบายเช่นเดียวกับบทคุณนาที่เป็น วิกติกัตตา อุ. **อปสฺสนฺโต วิย หุตฺวา.** [วิสาขา. ๓/๖๒] ' เป็นเหมือนไม่เห็นอยู่.'

ที่ชื่อว่าวิกติกัมม มีอธิบายเช่นเดียวกับวิกติกัมมในคุณนาม อุ. **สงฺฆาฏึ สิลาตลํ ปฏิจฺฉาทมานํ [กตฺวา] ขิปิ.** [ยมกปฺ-ปาฏิหาริย. ๖/๘๖) ' โยนสังฆาฏิไปให้คลุมพื้นศิลา.'

๒. บทกิริยาที่ประกอบด้วย ต ปัจจัย เรียกชื่อว่า วิเสสนํ อุ. อุปฺปนฺนํ ลาภํ อนุรูชฺฌติ เรียกชื่อว่า วิกติกัตตา อุ. ปาโป

อัพภันตรกิริยา (ต ปัจจัย)

อัพภันตรกิริยา ต ปัจจัย ก็มีอธิบายเช่นเดียวกับ อัพภันตรกิริยา อันต-มาน ปัจจัย ตลอดถึงวิธีเรียง โดยมากเรียกกันว่า วิเสสน อย่างเดียว แต่ท่านผู้รู้ยังใช้เรียกอยู่ เช่น :-

วิสาขา สสุรํ วีชมานา ฐิตา ... [วิสาขา. /๖๒] ' นาง วิสาขายืนพัดพ่อผัวอยู่.' ในสัมพันธ์ตัวอย่างท้ายหนังสือวากยสัมพันธ์ ภาคที่ ๓ ทรงเรียกว่า **ฐิตา** อัพภันตรกิริยาของ **วิสาขา**.

สตฺถา... เตหิ ยาจิโต... [ปธานิกติสฺสตฺเถร ๖/๑๐] ' พระศาสดา.. อันภิกษุเหล่านั้น ทูลวิงวอนแล้ว...' ในเฉลย สัมพันธ์สนามหลวง พ.ศ. ๒๔๗๐ เรียกว่า **ยาจิโต** อัพภันตรกิริยา ของ **สตฺถา**.

แท้จริง **ต** ปัจจัยที่แสดงลักษณะเท่านั้น จึงควรเรียกว่าวิเสสน, ส่วนที่เป็นกิริยาช่วย คือมุ่งแสดงกิริยาของนาม ควรเรียกว่าอัพภันตรกิริยา เพื่อให้ต่างกัน. พึงทราบอีก ๒ อุ. :-

ราชา ปสนฺโน... [สามาวตี. ๒/๕๙] พระราชทรงเลื่อมใส...

อนภิรโต อหํ อาวุโส พฺรหฺมจริยํ จรามิ. [นนฺทตฺเถร. ๑/๑๑๔] อาวุโส ท. ผมไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์

ปสนฺโน และ **อนภิรโต** ใน อุ. ทั้ง ๒ นี้ เป็นกิริยาชัด ๆ เช่นนี้ ควรเรียกว่า อัพภันตรกิริยา. แม้ตัวอย่างในอุปมาวิเสสนนั้น **ชาโต สิ. เรียกชื่อว่า วิกติกมฺมํ อุ. ธมฺมํ จเร สุจริตํ. ส่วนกิริยาแห่งอนาทร เรียกชื่อวา อนาทรกิริยา, แห่งลักขณะ เรียก ลกฺขณกิริยา. จงดูอุทาหรณ์ในที่นั้นเถิด. ส่วนกิริยาที่ประกอบด้วย ต ปัจจัยในพากย์ เรียกชื่อตามแบบในพากย์. แม้บทที่ประกอบด้วย ตัพพ และ อนีย ก็เหมือนกัน**

อธิบาย : [๑] วิเสสน, วิกติกัตตา, และวิกติกัมม ในที่นี้ ก็มีอธิบายเช่นเดียวกับในคุณนาม. พึงทราบตัวอย่างและข้อที่ควรทราบ ดังต่อไปนี้ :-

วิเสสนะ (ต ปัจจัย)

อุปฺปนฺนํ ลาภํ อนุรุชฺฌติ. (ในแบบ) ' ย่อมยินดีลาภที่เกิดขึ้นแล้ว.' **อุปฺปนฺนํ** วิเสสนของ **ลาภํ**. อุ.ต่อไป ก็พึงทราบ

ดุจเดียวกัน.

วฏฺฏํ ปน เขเปตฺวา ฐิโต ขีณาสโว คตทฺธา นาม โหติ. [ชีวิก. ๔/๕๗] ส่วนพระขีณาสพผู้ยังวัฏฏะให้สิ้น สถิตอยู่ชื่อว่าเป็นผู้ถึงทางไกลแล้ว.

มยา ขิตฺโต สโร สิลํปิ วิชฺฌิตฺวา คจฺฉติ. [สามาวตี. ๒/๕๖] ศรที่เรายิง เจาะแม้ศิลาไปได้.

อุปมาวิเสสน (ต ปัจจัย)

สตฺถา... สมฺมุเข นิสินฺโน วิย... [พหุปุตฺติกาเถรี. ๔/๑๕๖] พระศาสดา... ดุจประทับนั่งข้างหน้า....
ถ้ามุ่งเป็นกิริยาอย่างนี้ ก็ควรเรียกว่า **นิสินฺโน** อัพภันตรกิริยา ของ **สตฺถา.**

วิกติกัตตา (ต ปัจจัย)

ปาโป ชาโต สิ. (ในแบบ) ' เจ้าเกิดเป็นคนชั่วแล้ว.' **ชาโต** วิติกกัตตาใน **อสิ**. (ปาโป วิกติกัตตาใน ชาโต).

อชฺช อมฺหากํ ราชภาโว ตุมฺเหหิ ญาโต ภวิสฺสติ. [ฉตฺตปาณิอุปสก. ๓/๔๔) ข้อที่เราเป็นพระราชา จักเป็นภาวะอันท่านรู้แล้วในวันนี้.

โกเธน สมฺปชฺชลิโต วิย อโหสิ. [สามาวตี. ๒/๕๖ ได้ทรงเป็นดุจอันความโกรธให้ลุกโชนแล้ว.

วิกติกัมม (ต ปัจจัย)

ธมฺมํ จเร สุจริตํ. (ในแบบ) ' พึงประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต' **สุจริตํ** วิกติกัมมใน **จเร**.

อปฺปมตฺตํ ปน ปมตฺตํ กโรสิ. [เทฺวสหายกภิกฺขุ. ๒/๙๘] ท่านย่อมทำผู้ไม่ประมาทให้เป็นผู้ประมาท.

อตฺตา สุทนฺโต กาตพฺโพ. [ปธานิกติสฺสตฺเถร. ๖/๑๑] ตนอันบุคคลพึงทำให้เป็นตนอันฝึกดี.

ข้อสังเกต: ก. วิกติกัตตา ที่ท่านมิได้เขียนกิริยาว่ามีว่าเป็นไว หรือ วิกติกัมม ที่ท่านมิได้เขียนกิริยาว่าทำไว้ในที่นี้ ก็พึงเข้าใจเอาเอง ตามนัยที่กล่าวแล้วในบทคุณนาม เช่น:-

อปฺปมตฺตา [หุตฺวา] สมณธมฺมํ กโรถ. [ปธานิกติสฺสตเถร. ๖/๑๐ 'ท่าน ท. จงเป็นผู้ไม่ประมาททำสมณธรรม.' [เทียบที่เขียนไว้ในเรื่องเดียวกัน : **กึ ภิกฺขเว อปฺปมตฺตา หุตฺวา สมณธมฺมํ กริตฺถ**].

ร**กฺเขยฺย นํ สุรกฺขิตํ [กตฺวา]** [โพธิราชกุมาร. ๖/๔] พึงรักษาตนนั้นให้เป็นสภาพอันรักษาดีแล้ว.

ข. ศัพท์ ต ปัจจัยที่เข้าสมาสกับศัพท์อื่นเป็นสมาสคุณ นับเข้าในบทคุณนาม เช่น **นว โลกุตฺตรธมฺเม หตฺถคเต กโรติ.** [เทฺวสหายกภิกฺขุ. ๒/๙๙ ' ทำโลกุตรธรรม ๙ ให้ถึงเงื้อมมือ.' **หตฺถคเต** วิกติกัมมใน **กโรติ**. แม้ในอรรถอื่นจากนี้ ก็เช่นเดียวกัน.

ค. บท ต ปัจจัยที่เป็นวิเสสน อาจใช้ในฐานเป็นนามนามได้บ้าง ตามนัยที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เช่น **อปฺปมตฺตา น มียนฺติ.** [สามาวตี. ๒/๖๖] ' บุคคลผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย.' **อปฺปมตฺตา** สยกัตตาใน **น มียนฺติ.**

ฆ. เป็นกิริยาวเสสนบ้าง อุ. **ภทฺทิยนคเร ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา ปกฺปามิ.** [วิสาขา. ๓/๔๘ ' ประทับอยู่ในภัททิยนคร ตามพอพระทัยแล้ว เสด็จหลีกไป.'

อนาทร-ลักขณกิริยา (ต ปัจจัย)

[๒] พากยางค์แซกเข้ามา คือ อนาทรพากยางค์ และ ลักขณะ-พากยางค์ ตามที่กล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วยพากยางค์ข้างต้น และ ในตอนที่ว่าด้วยบทนามนามที่ประกอบด้วย ฉัฏฐีวิภัตติ และ สัตตมี-วิภัตติ ก็ต้องมีบทกิริยาคุมพากยางค์ และบทกิริยานั้นใช้ประกอบด้วย อันต หรือมาน ปัจจัยบ้าง ต ปัจจัยบ้าง ตัพพ, อนีย ปัจจัยซึ่ง จะกล่าวต่อไปบ้าง และประกอบด้วยวิภัตตินาม เป็น ฉัฏฐีวิภัตติ สำหรับอนาทรพากยางค์ เรียกชื่อว่า อนาทรกิริยา, เป็น สัตตมีวิภัตติ สำหรับลักขณพากยางค์ เรียกชื่อว่า ลักขณกิริยา. อุ. ตามที่แสดง แล้วในตอนที่กล่าวถึงนั้น.

การเข้าใช้ ๒ อย่าง คือ บอกเข้าในกิริยาถัดไป หรือบอกว่า เป็นกิริยาของบทอนาทร หรือ ลักขณะ ที่เป็นเจ้าของ อุ. **สุริเย อฏฺฐงฺคเต จนฺโท อุคฺคจฺฉติ.** (ในแบบ) บอกสัมพันธ์ว่า

อฏฺฐงฺคเต ลักขณกิริยาใน **อุคฺคจฺฉติ** หรือ ลักขณกิริยาของ **สุริเย**. แม้อนาทรกิริยาก็ดุจเดียวกัน. ในโยชนาบอกเข้าในกิริยาถัดไปเป็นพื้นกิริยาที่ถัดไปนั้น จะเป็นกิริยาในพากยางค์ หรือ ในพากย์ หรือแม้เป็นอนาทรกิริยา หรือ ลักขณกิริยาด้วยกัน แต่ต่างพากยางค์กันก็ใช้ได้ เช่น **เถรสฺส นิทฺทํ อโนกฺกมนฺตสฺส, ปฐมมาเส อติกฺกนฺเต, อกฺขิโรโค อุปฺปชฺชิ.** [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๘] ' เมื่อพระเถระไม่ลงสู่ความหลับ. ครั้นเมื่อเดือนที่ ๑ ล่วงไปแล้ว, โรคตาเกิดขึ้น.' **เถรสฺส** อนาทรใน **อโนกฺกมนฺตสฺส** ๆ อนาทรกิริยาใน **อติกฺกนฺเต. ปฐมมาเส** ลักขณใน **อติกฺกนฺเต** ๆ ลักขณกิริยาใน **อุปฺปชฺชิ**.

ข้อสังเกต: บทสมาสคุณ เช่น **กาลกต** และบทที่มี **มตฺต, ปุพฺพ** อยู่ท้าย เช่น **อาคตมตฺต คตปุพฺพ** ไม่ใช้เป็น อนาทร-ลักขณกิริยา. ในที่เช่นนั้น ถ้าไม่มีอนาทร-ลักขณกิริยาอื่น ให้เติมกิริยาว่ามีว่าเป็นประกอบด้วย ฉัฏฐีวิภัตติ หรือ สัตตมีวิภัตติ เช่น **สโต สติ** เข้ามาเป็น อนาทร-ลักขณกิริยา ตามควร. แต่บทสมาสพิเศษที่ใช้ศัพท์ซ้ำ เช่น **อุปฺปนฺนุปฺปนฺน** และบทกิริยาที่ศัพท์นำ เช่น **สจฺฉิกต ปาตุภูต,** และที่มีบทร่วม เช่น **อฏฺฐงฺคต** เหล่านี้ใช้เป็น อนาทร-ลักขณกิริยาได้.

สรูปความ: อนาทรกิริยา และ ลักขณกิริยา เป็นเป็นกิริยาคุมอนาทร-ลักขณพากยางค์ เข้ากับกิริยาถัดไป หรือ เป็นของบทอนาทร บทลักขณะ.

ส่วนบท ต ปัจจัยในพากย์ เรียกชื่อตามแบบบทกิริยาในพากย์

ที่จะกล่าวต่อไป.

ตัพพ, อนีย

[๓] แม้บท ตัพพ, อนีย ปัจจัย ที่ใช้คุมพากย์ ก็เรียกชื่อตามแบบกิริยาในพากย์ดุจเดียวกัน. ส่วนที่ใช้เป็นกิริยาในพากยางค์ก็เรียกว่า วิเสสนบ้าง วิกติกัตตาบ้าง เป็นต้น. อุ. ตามที่ได้:-

[วิเสสน] **อิโต อุตฺตริปิ กาตพฺพํ ปุญฺญํ อตฺถิ.** [อุกฺกณฺ-ฐิตภิกฺขุ. ๒/๑๓๒] บุญที่บุคคลทำแม้ยิ่งกว่านี้ มีอยู่หรือ.

รมณียํ ฐานํ นาม สพฺเพสํ ปิยํ [โหติ] [สกฺก. ๒/๑๓๐] ชื่อว่า ที่อันพึงรื่นรมณ์ เป็นที่รักของชนทั้งปวง.

[วิกติกัตตา] **ฉโณ กตฺตพฺโพ ว ชาโต.** [กุมฺภโฆสก ๒/๗๓] มหรศพเกิดเป็นสิ่งอันบุคคลต้องทำทีเดียว.

[วิกติกัมม] **ขลมณฺฑลตฺตํ ฐานํ รมณียํ อากสิ** [สกฺก. ๒/๑๐๒] ได้ทำที่วงลานเป็นประมาณ ให้เป็นที่อันบุคคลพึงยินดี.

ตุมฺหากํ หตฺเถน อามฏฺฐภณฺฑกํ มยฺหํ อยฺยาย อนาหร-ณียํ กตํ. [วิสาขา. ๓/๗๒] ภัณฑะที่มือของท่านถูกต้อง อันแม่เจ้าของดิฉันทำมิให้เป็นของพึงนำกลับคืน.

[ลักขณกิริยา] อญฺญสฺมึ กเถตพฺเพ อญฺญเมว กเถสิ. [โลฬุทายิตฺเถร. ๕/๑๑๖] ครั้นเมื่อคำอื่น อันตนพึงกล่าว ไพล่กล่าวคำอื่น.

ข้อสังเกต : ก. บท ตัพพ, อนีย ปัจจัย อาจใช้ในฐานเป็น

นามนามได้บ้าง ตามนัยที่กล่าวแล้วข้างต้น เช่น :-

ชานิสฺสามิ เต กตฺตพฺพํ. [มารธีตา. ๖/๖๕] ' เราจักรู้กิจที่พึงทำแก่ท่าน.' **กตฺตพฺพํ** อวุตตกัมใน **ชานิสฺสามิ.**

ตยา วิ ปานียํ ปริโภชนียํ อุปฏฺฐาปิตํ. [ลาชเทวธีตา. ๕/๘] ' น้ำดื่ม น้ำใช้ อันท่านเทียวให้เข้าไปตั้งไว้แล้ว.' **ปานียํ** และ **ปริโภชนียํ** อวุตตกัมมใน **อุปฏฺฐาปิตํ.**

ข. บท ตัพพ ปัจจัยที่เป็นภาววาจก ใช้ในฐานเป็นนามนามได้บ้าง อุ. **มนุสฺสานํ มงฺคลามงฺคลาฏฺฐาเนสุ ภิกฺขูหิ คนฺตพฺพํ โหติ.** [มหากสฺสปตฺเถร. ๔/๕๙] 'การที่ภิกษุพึงไปในที่เป็นที่ทำมงคลและอวมงคลของมนุษย์ ท. จะมีได้.' **คนฺตพฺพํ** สยกัตตาใน โหติ.

ตูนาทิ ปัจจัย

๓. **บทกิริยาที่ประกอบด้วย ตูน, ตฺวา, ตฺวาน ปัจจัย เรียกชื่อ ๖ อย่างตามความ, จะแสดงแต่บทที่ประกอบด้วย ตฺวา ปัจจัย พอเป็นตัวอย่างดังนี้ :-**

ปุพพกาลกิริยา

ก. **ถ้าเป็นกิริยาที่ทำก่อนแล้ว จึงทำกิริยาข้างหลังต่อไปอีก เรียกชื่อว่า ปุพฺพกาลกิริยา อุ. ธมฺมํ สุตฺวา คามํ ปจฺจาคจฺฉติ.**

อธิบาย : [๑] ปุพพกาลกิริยานี้ แปลว่า....แล้ว เพราะทำก่อนแล้ว จึงทำกิริยาข้างหลังต่อไป อุ. :-

ธมฺมํ สุตฺวา คามํ ปจฺจาคจฺฉติ (ในแบบ) ' ฟังธรรมแล้วกลับมาสู่บ้าน.' **สุตฺวา** เป็นกิริยาที่ทำสำเร็จไปก่อน คือฟังแล้วจึงทำกิริยาข้างหลัง คือกลับบ้าง. **สุตฺวา** ปุพพกาลกิริยาใน **ปจฺจาคจฺฉติ**.

ราชา ญตฺวา อมฺเห นาเสสฺสติ. [สามาวติ. ๒/๖๓] พระราชาทรงทราบแล้ว จักยังพวกเราให้ฉิบหาย.

[๒] ปุพพกาลกิริยานี้ ทำก่อนกิริยาใด ก็เข้าในกิริยานั้น ซึ่งมีกัตตาเดียวกัน ในประโยคเดียวกัน และกิริยานั้น จะเป็นกิริยาในพากย์ก็ได้ กิริยาในพากยางค์ก็ได้ กิริยานามนาม [ภาวสาธนะ] ก็ได้ กิริยาคุณนาม [สาธนะนอกนั้น] ก็ได้. กิริยานั้น ๆ แม้เข้าสมาสกับศัพท์อื่น ก็ใช้ได้ เช่นตัวอย่าง (ในแบบ) **สุตฺวา** ทำก่อน **ปจฺจาคจฺฉติ** และทั้ง ๒ มีกัตตาเดียวกัน คือ **ปุคฺคโล** เพราะบุคคลเป็นผู้ทำกิริยาฟัง และบุคคลนั่งเองกลับบ้าน ในเมื่อฟังแล้ว และรวมอยู่ในประโยคเดียวกัน. พึงทราบอย่างนี้ทุกแห่ง. ตัวอย่างข้างต้นเข้าในกิริยาในพากย์. ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างที่เข้าในกิริยาในพากยางค์ เป็นต้น :-

[เข้าในกิริยาในพากยางค์] **ตสฺส สกลทิวสํ กมฺมํ กตฺวา ฉาตสฺส สรีเร วาตา กุปฺปึสุ.** [สามาวตี. ๒/๔๖] ลมกำเริบในสรีระของเขาผู้ทำการตลอดวันทั้งสิ้น หิวแล้ว.

อทเก นิมุชฺชิตฺวา อญฺเญร ฐาเนน อุตฺตริตฺวา...

[ติสฺสตฺเถร. ๑/๔๒] ดำลงในน้ำแล้ว โผล่ขึ้นโดยที่อื่น ...

[เข้าในกิริยานามนาม] **กึ เม ชนสฺส สทฺธาเทยฺยํ นิวาเสตฺวา วิจรเณน.** [ปีโลติกตฺเถร. ๕/๗๕] ' ประโยชน์อะไรของเราด้วยการนุ่งผ้าที่เขาให้ด้วยศรัทธาของชนเที่ยวไป.' (ในที่นี้ประสงค์นุ่งก่อนแล้วจึง เที่ยวไป, ถ้าประสงค์ทำพร้อมกันก็เป็นสมานกาลกิริยา).

[เข้าในกิริยาคุณนาม] **ตทา กิร วฑฺฒกีหิ ปาทสฺส อโรคกรณภาเวน กตํ อตฺตโน อุปการํ ญตฺวา สพฺพเสตสฺส หตฺถิโปตกสฺส ทายโก เอกจาริโก หตฺถี สารีปุตฺตตฺเถโร อโหสิ.** [ราธตฺเถร. ๔/๓] ' ได้ยินว่าช้างผู้เที่ยวไปผู้เดียว ซึ่งรู้อุปการแต่ตนที่ช่างไม้ทั้งหลายทำ โดยความทำเท้าให้หายโรค แล้วให้ลูกช้างเผือกปลอดในกาลนั้น ได้เป็นพระสารีบุตรเถรแล้ว.' **[อตฺตโน** สัมปทานใน **อุปการํ** เทียบ **พหุปกาโร เม คหปติ.** [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๕] ' คฤหบดีมีอุปการะแก่เรามาก.']

[เข้าในสมาส] **หุตฺวา อภาวตฺเถน อนิจฺจาเอว.** [อปรํ ปญฺจสติภิกฺขู. ๗/๖๓] ' ชื่อว่าเป็นสภาพไม่เที่ยงแท้ เพราะว่าอรรถมีแล้วไม่มี.' **หุตฺวา** ปุพพกาลกิริยาใน **อภาว-.**

ปุญฺญตฺถิกานมฺปน อยํ โน อตฺโถติ สลฺลกฺเขตฺวา ปุญฺญกรมเมว ภาโร. [ลาชเทวธีตา. ๕/๘] ' ความกำหนดว่าอธิการนี้เป็นประโยชน์ของเรา ท. แล้วทำบุญนั่นแล เป็นภาระของ

บุคคลผู้มีความต้องการด้วยบุญ.' **สลฺลกฺเขตฺวา** ปุพพกาลกิริยาใน **-กรณํ.**

[๓] แม้ในประโยคเดียวกัน ถ้าต่างกัตตากัน ถึงอยู่ถัดไปก็เข้าไม่ได้ ต้องเลยไปเข้าในกิริยาที่มีกัตตาเดียวกัน เช่น :-

สตฺถา.. วตฺถา รญฺญา เตสํ สทฺทํ สุตฺวา ปุจฺฉิเตน โพธิสตฺเตน รญฺโญ กถิตํ เตสํ กิริยํ ทสฺเสนฺโต... [ปญฺจสต- ภิกฺขุ. ๔/๔๘] ' พระศาสดา... ตรัสว่า...เมื่อจะทรงแสดงกิริยาแห่งพวกมัน ที่พระโพธิสัตว์ผู้อันพระราชาทรงได้ยินเสียงของพวกมันตรัสถามแล้ว ทูลบอกแด่พระราชา.' มีข้อสังเกตคือ **วตฺวา** เลยไปเข้าใน **ทสฺเสนฺโต** เพราะมีกัตตาเดียวกัน ไม่เข้ากัน **สุตฺวา** ถัดไปเพราะต่างกัตตากัน. และ **สุตฺวา** เข้าใน **ปุจฺฉิเตน** เพราะเหตุเช่นเดียวกัน.

พฺรหฺมทตฺเตน ทีฆีติสฺส โกสลรญฺโญ รชฺชํ อจฺฉินฺทิตฺวา อญฺญาตกเวเสน วสนฺตสฺส มาริตภาวญฺเจว.... กเถตฺวา. [โกสมฺพิก. ๑/๕๓] ตรัสความที่พระเจ้าทีฆีติโกสลราช อันพระเจ้าพรหมทัตต์ชิงราชสมบัติแล้ว อยู่ด้วยเพศอันผู้อื่นไม่รู้จัก ให้สิ้นพระชนม์แล้ว.' [**พฺรหฺมทตฺเตน** อนภิหิตกัตตาใน **มาริต- ทีฆีติสฺส** สัญญาวิเสสนของ **โกสลรญฺโญ** ๆ ภาวาทิสัมพันธ์ใน **-ภาวํ รชฺชํ** อวุตตกัมมใน **อจฺฉินฺทิตฺวา** ๆ ปุพพกาลกิริยาใน **มาริต-. อญฺญาตกเวเสน** กรณใน **วสนฺตสฺส** ๆ วิเสสนของ **โกสลรญฺโญ. มาริตภาวํ** อวุตตกัมมใน **กเถตฺวา** ๆ ปุพพกาล-

กิริยา (ใน **โอวทิตวา**].

ในต่างประโยคกันก็ดี เลขนอกกับเลขในก็ดี เข้ากันไม่ได้.

สรูปความ : ปุพพกาลกิริยา (อรรถ) เป็นกิริยาที่ทำก่อนแล้ว จึงทำกิริยาข้างหลังต่อไป, (การเข้า) ทำก่อนกิริยาใด ก็เข้าใน กิริยานั้น ซึ่งมีกัตตาเดียวกัน ในประโยคเดียวกัน.

ปริโยสานกาลกิริยา

ข. ถ้าเป็นกิริยาที่กล่าวซ้ำกับกิริยาข้างต้น แสดงว่าทำ สำเร็จแล้ว เรียกชื่อว่าปริโยสานกาลกิริยา อุ. เยน ภควา, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ... นิสีทิ.

อธิบาย : [๑] ข้อว่าเป็นกิริยาที่กล่าวซ้ำกับกิริยาข้างต้นนั้น คือ กล่าวซ้ำกับกิริยาที่มีอยู่ในอีกพากย์หนึ่งข้างต้น [ต่างพากย์กัน]. ข้อกล่าวซ้ำนั้น คือ ซ้ำทั้งธาตุ ๑ ซ้ำโดยอรรถ คือ โดยความ ซ้ำกัน แต่ต่างธาตุกัน ๑ แปลว่า ครั้น...แล้ว.

[๒] ซ้ำทั้งธาตุ พึงทราบ อุ. ดังต่อไปนี้ :-

เยน ภควา, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ... นิสีทิ. (ในแบบ) 'พระผู้มีพระภาคประทับอยู่โดยทิสาภาคใด, เข้าไปเฝ้าแล้ว โดยทิสาภาคนั้น: ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ... นั่งแล้ว.' **อุปสงฺกมิตฺวา** ปริโยสานกาลกิริยาใน **นิสีทิ**. [พึงทราบว่าใน อุ. นี้ สมมติว่า ไม่มี กิริยาอื่นอยู่หน้า **นิสีทิ**. ถ้ามี เช่น **อภิวาเทตฺวา**, ก็เข้าในกิริยานั้น].

โสปิ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิ; ปพฺพชิตฺวา จ ปน น จิรสฺเสว

อรหตฺตํ ปาปุณิ. [ธมฺมิกตฺเถร. ๔/๕๐] ' แม้เขาบวชแล้ว: ก็แล ครั้นบวชแล้ว บรรลุพระอรหัตต่อกาลไม่นานเลย.' [**จ ปน** บอกสัมพันธ์ว่า **จ** ศัพท์ วากยารัมภ **ปน** ศัพท์ วจนาลังการ].

บางที มีข้อความอื่นแซกอยู่ในระหว่าง สั้นบาง ยาวบ้าง แม้เช่นนี้ ถ้ากิริยานั้นกล่าวซ้ำกับกิริยาข้างต้น ก็เรียกว่าปริโยสานกาลกิริยาได้อุ. :-

ตตฺราหํ อาวุโส เอกํ เปตํ อทฺทสํ; ตสฺส เอวรูโป นาม อตฺตภาโว; อหนฺตํ ทิสฺวา....สิตํ ปาตฺวากาสึ. [อชครเปต. ๕/๕๘] ผมได้เห็นเปรตตนหนึ่ง บนภูเขานั้น : อัตภาพของเปรตนั้น ชื่อเห็นปานนี้. ผมครั้นเห็นเปรตนั้นแล้ว ได้ทำการแย้มให้ปรากฏ [ด้วยคิดว่า...]

เตนหิ สุณาถาติ วตฺวา กเถสิ... ตสฺมา อิมมตฺถํ กเถตฺวา ... อาห. [สามาวตี. ๒/๔๕-๔๖] เทวราชนั้น...กล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น จงฟังดังนี้ เล่าแล้ว...เพราะเหตุนั้น เทวาราชนั้น ครั้นเล่าความนี้แล้ว กล่าวว่า...

บางที กล่าวซ้ำกิริยาในพากยางค์ อันมีอยู่ในพากยางค์ข้างต้นอุ. :-

ราชา สามาวติยา เคหํ กิร ฌายตีติ สุตฺววา เวเคนาคจฺฉนฺโตปิ อทฑฺฒํ สมฺปาปุณิตุํ นาสกฺขิ; อาคนฺตฺวา จ ปน เคหํ นิพฺพเปตฺวา.... [สามาวตี. ๒/๖๑] ' พระราชทรงสดับว่า ตำหนักของพระนางสามาวดีไฟไหม้ แม้เสด็จมาอยู่โดยเร็วก็ไม่ได้อาจเพื่อจะทันตำหนักที่ไฟไม่ไหม้ : ก็แต่ครั้นเสด็จมาแล้ว ยังคำหนักให้ดับแล้ว... '

อาคนฺตฺวา ซ้ำกับ **อาคจฺฉนฺโต**. [จ ปน บอกสัมพันธ์ว่า จ ศัพท์ วากยารัมภ **ปน** ศัพท์ วิเสสโชตก].

อถ ภควา อตีตํ อาหริตฺวา กเถสิ... สตฺถา อิมํ ธมฺมเทสนํ อาหริตฺวา ชาตกํ สโมธาเสนิ เอวํ สตฺถา ชาตกํ กเถตฺวา... วตวา. [พหุภณฺฑิกภิกฺขุ. ๕/๖๙-๗๒]' ลำดับนั้น พระผู้มีพระภารทรงนำอดีตนิทานมาตรัสเล่า ... พระศาสดา ครั้นทรงนำธรรมเทศนานี้มาแล้ว ทรงประมวลชาดกว่า...พระศาสดาครั้นตรัสชาตกอย่างนี้แล้ว ตรัสว่า ...' **อาหริตฺวา** ปริโยสานกาลกิริยาเพราะซ้ำกับ **อาหริตฺวา** บทต้น, **กเถตฺวา** ปริโยสานกาลกิริยาเพราะซ้ำกับ **กเถสิ**.

[๓] ซ้ำโดยอรรถ พึงทราบ อุ. ดังต่อไปนี้ :-

สตฺถา... ภิกฺขูหิ ตสฺส ปุพฺพกมฺมํ ปุฏฺโฐ พฺยากาสิ... เอวํ สตฺถา ตสฺส ปุพฺพกมฺมํ กเถตฺวา ... วตฺถา... [อชครเปต. ๕/๕๘-๖๑ ' พระศาสดา... อันภิกษุ ท. ทูลถามบุพพกรรมของเปรตนั้น ทรงพยากรณ์แล้วว่า... พระศาสดาครั้นตรัสบุพพกรรมของเปรตนั้นอย่างนี้แล้ว ตรัสว่า ...' **กเถตฺวา** ซ้ำโดยอรรถกับ **พฺยากาสิ**.

ข้อสังเกต : ก. กิริยาที่กล่าวซ้ำนี้ ใช้ บท ต ปัจจัยก็มี แต่ไม่เรียกชื่อวา ปริโยสานกาลกิริยา เรียกอย่าง ต ปัจจัยธรรมดา อุ. **เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสุ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทึสุ; เอกมนฺตํ นิสินฺนา โข เต ภิกฺขู ภควนฺตํ เอตทโวจุํ.** [สามาวตี. ๒/๖๐] ' พระผู้มีพระภาค

ประทับอยู่โดยทิสาภาคใด, เข้าไปเฝ้าโดยทิสาภาคนั้น: ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง : ภิกษุเหล่านั้นนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้วแล ได้กราบทูลคำนี้กะพระผู้มีพระภาค.'

ข. ปริโยสานกายกริยานี้ ใช้ในพากย์ที่มีกัตตาเดียวกับพากย์ข้างต้น ถ้ามีกัตตาต่างกัน และต้องการกล่าวซ้ำ ใช้ประกอบเป็นอนาทรกิริยาหรือลักขณกิริยาแทน อุ. **ปุฏฺฐปญฺเห เถโร วิสชฺเชสิ... เอวํ อิเมสุ จตูสุ ปญฺเหสุ วิสชฺชิเตสุ, สามเณโร สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตฺโต.** [ปณฺฑิตสามเณร. ๔/๓๘/๓๙] ' พระเถระแก้ปัญหาที่ตรัสถามแล้ว... เมื่อปัญหา ๔ ข้อเหล่านี้ อันพระเถระแก้แล้วอย่างนี้. สามเณรบรรลุพระอรหัตต์พร้อมกับปฏิสัมภิทาทั้งหลาย.'

ค. แม้ในพากย์เดียวกัน ก็มีกิริยาที่กล่าวซ้ำ แต่กิริยาบทหน้าประกอบด้วย อันต หรือ นาม ปัจจัย และบอกสัมพันธ์ว่า อัพภันตรกิริยาของบทประธาน. อุ. **พุทฺธา จ นาม ธมฺมํ เทเสนฺตา, สรณสีลปพฺพชฺชาทีนํ อุปนิสฺสยํ โอโลเกตฺวา อชฺฌาสยวเสน ธมฺมํ เทเสนฺติ.** [จุกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๖] ' ก็ธรรมดาว่าพระพุทธเจ้า ท. เมื่อทรงแสดงธรรม ทรงตรวนดูอุปนิสสัย แห่งสรณะศีลและบรรพชาเป็นต้น แล้วจึงทรงแสดงโดยสามารถอัชฌาสัย.'

สรูปความ : ปริโยสานกาลกิริยา กล่าวซ้ำกับกิริยาข้างต้นแสดงว่าทำสำเร็จแล้ว. เข้าในกิริยาถัดไป ซึ่งมีกัตตาเดียวกัน ในประโยคเดียวกัน เช่นเดียวกับปุพพกาลกิริยา.

สมานกาลกิริยา

ค. ถ้าเป็นกิริยาที่ทำพร้อมกันกับกิริยาอื่น เรียกชื่อว่าสมาน-กาลกิริยา อุ. ฉตฺตํ คเหตฺวา คจฺฉติ. ในที่นี้ประสงค์คนเดินกั้นร่มไม่ได้มุ่งกิริยาที่จับร่มก่อนแล้ว จึงไป.

อธิบาย : [๑] ข้อว่าเป็นกิริยาที่ทำพร้อมกับกิริยาอื่นนั้น คือเป็นกิริยาที่ทำควบพร้อมกันไปกับกิริยาอื่น โดยมากกับกิริยาข้างหลังตน เช่น อุ. :-

ฉตฺตํ คเหตฺวา คจฺฉติ. (ในแบบ) ' เดินกั้นร่ม.' **คเหตฺวา** สมานกาลกิริยาใน **คจฺฉติ**. แต่ถ้าหมายเอาว่า จับร่มก่อนแล้วจึงไป **คเหตฺวา** เป็นปุพพกาลกิริยาใน **คจฺฉติ** ดังที่ได้กล่าวแล้ว ในข้อปุพพกาลกิริยา. เพราะเหตุนี้ ก่อนที่จะบอกสัมพันธ์ พึงสังเกตความหมายในตอนนั้นก่อน : ถ้าหมายเอาว่าทำกิริยาแรกนั้นก่อนแล้วจึงทำกิริยาอื่นต่อไป ก็เป็นปุพพกาลกิริยา ถ้าหมายเอาว่าทำควบพร้อมกันไปกับกิริยาอื่น ก็เป็นสมานกาลกิริยา ข้อนี้ในการแปลมิให้ให้คำว่า ' แล้ว' เช่น **คเหตฺวา** แปลว่า ถือ หรือ กั้น เฉย ๆ สมากาลกิริยานี้ เมื่อเพ่งเข้า อาจพบได้บ่อย ๆ แต่ถ้าไม่เพ่งก็มักจะเอาเป็นปุพพกาลกิริยาไปหมด ซึ่งเป็นการผิดความหมายทีเดียว.

ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา นิสีทิ. [สามาวตี. ๒/๖๓] นั่งเข้าฌาน.

วาสุลทตฺตํ อาทาน ปลายิ. [สามาวตี. ๒/๓๙] ทรงพา

นางวาสุลทัตตาหนี.

ภิกฺขู ภควนฺตํ อาทาย ชีวกมฺพวนํ อคมํสุ. [ชีวก. ๔/๕๖] พวกภิกษุได้หามพระผู้มีพระภาคไปสู่สวนมะม่วงของหมอชีวก.

อตีตํ อาหริตฺวา กเถสิ. [พหุภณฺฑิกภิกฺขุ. ๕/๖๗] ' ทรงนำอดีตนิทานมาตรัสแล้ว.' [ทั้งนี้เพราะทรงนำมาด้วย ตรัสด้วยพร้อมกัน มิใช่นำมาก่อนแล้วจึงตรัส].

อิมํ สํวจฺฉรํ อิธ วสิตฺวา ภณฺฑํ วิกฺกีณิตฺกา คมิสฺสามิ. [มหาธนาวาณิช. ๗/๗๔] ' ผมจักอยู่ขายสินค้าในที่นี้ตลอดปีนี้ แล้วจึงไป. ' [**วสิตฺวา** สมานกาลกิริยาใน วิกฺณีณิตฺวา].

อิมํ สํวจฺฉรํ อิเธว วสิตฺวา ภณิฑํ วิกฺกีณิตุํ จิตฺตํ อกาสิ. [มหาธนวาณิช. ๗/๗๓] 'ได้ทำจิตเพื่ออยู่ขายสินค้าในที่นี้นี่แหละตลอดปีนี้ . ' [**วสิตฺตา** สมานกาลกิริยาใน **วิกฺกีณิตุํ** ทั้งนี้เพราะอยู่ไปด้วย ขายไปด้วย มิใช่อยู่ทีหนึ่ง ขายอีกทีหนึ่ง].

อิทํ ปน ปาฏิหาริยํ สตฺถา ตสฺมึ จงฺกเม จงฺกมิตฺวา อกาสิ. [ยมกปฺปาฏิหาริย. ๖/๘๔] ' ก็พระศาสดาได้ทรงจงกรมบทที่จงกรมนั้น กระทำพระปาฏิหาริย์นี้. ' [จงฺกมิตฺวา สมานกาลกิริยาใน **อกาสิ** ทั้งนี้ เพราะจงกรมไปด้วย ทำปาฏิหาริย์ไปด้วยพร้อมกัน มิใช่ทำคราวละที].

[๒] สมานกาลกิริยานี้ ทำพร้อมกับบทใด ก็เข้ากับบทนั้น

เช่น อุ. (ในแบบ) คเหตฺวา สมานกาลกิริยาใน **คจฺฉติ**.

ข้อสังเกต: ก. สมานกาลกิริยานี้ มีความหมายเท่ากันกับอัพภันตรกิริยา ชนิดที่เข้าในกิริยาข้างหลังตน. พึงทราบ อุ. เทียบกัน :-

คู่ที่ ๑

อุคฺโฆเสตฺวา วิจรนฺตํ....

อุคฺโฆเสนฺโต วิจรามิ.

[สนฺตติมหามตฺต ๕/๗๖-๗๗]

คู่ที่ ๒

โอโลเกตฺวา อฏฺฐาสิ

โอโลเกนฺโต อฏฺฐาสิ.

[อญฺญตรกุลทาริกา. ๖/๑๒๖]

ในคู่ที่ ๑ **อุคฺโฆเสตฺวา** สมานกาลกิริยาใน **วิจรนตํ. อุคฺโฆเสนฺโต** อัพภันตรกิริยาใน **วิจรามิ**. มีความหมายว่า เที่ยวไปป่าวประกาศ เท่ากัน. ในคู่ที่ ๒ **โอโลเกตฺวา** สมานกาลกิริยาใน **อฏฺฐาสิ**. โอโลเกนฺโต อัพภันตรกิริยาใน **อฏฺฐาสิ**. มีความหมายว่า ได้ยืนแลดู เท่ากัน.

ข. พวก หุตฺวา อันมีบท วิกติกัตตา เข้าด้วย นิยมใช้เป็นสมานกาลกิริยาเป็นพื้น.

ข. พวก หุตฺวา อันมีบท วิกติกัตตา เข้าด้วย นิยมใช้เป็นสมานกาลกิริยาเป็นพื้น.

ค. ในสัมพันธ์ตัวอย่าง ท้ายวากยสัมพันธ์ภาคที่ ๓ ตอนต้น

ท่านไม่บอกสัมพันธ์กิริยาข้างหน้า เข้ากับสมานกาลกิริยา ท่านบอกเข้าในบอกกิริยาถัดไปอีก. (**สสฺสุสสุรสามิกานํ อคุณํ ทิสฺวา พหิ ตสฺมึ ตสฺมึ เคเห ฐตฺวา มา กเถสิ**. [วิสาขาวตฺถุ เรื่องที่ ๔๐] **ทิสฺวา** ปุพพกาลกิริยา ท่านบอกเข้าใน กเถสิ, ไม่บอกเข้าใน **ฐตฺวา** ซึ่งท่านเรียกว่าสมานกาลกิริยาใน **กเถสิ**).

สรูปความ : สมานกาลกิริยา ทำพร้อมกับกิริยาอื่น ทำพร้อมกับบทใด ก็เข้ากับบทนั้น.

อปรกาลกิริยา

ฆ. ถ้าเป็นกิริยาที่ทำทีหลังกิริยาอื่น เรียกว่า อปรกาลกิริยา อุ. ธมฺมาสเน นิสีทิ จิตฺตวีชนี คเหตฺวา. ในที่นี้ประสงค์ว่า พระธรรมกถึก ขึ้นนั่งบนธรรมาสน์แล้ว จึงจับพัดที่เขาวางไว้สำหรับบนธรรมาสน์นั้น อย่างบนธรรมาสน์ที่เทศนาในวันธัมมัสสวนะ, ไม่ได้มุ่งความว่า พระธรรมกถึกนั่งตั้งพัดให้ศีลอยู่บนธรรมาสน์, ถ้ามุ่งความตามนัยหลัง ต้องเรียกชื่อว่าสมานกาลกิริยา.

อธิบาย : [๑] ข้อว่าทำทีหลังกิริยาอื่น หมายความว่าทำหลังกิริยาอื่นทั้งหมดในพากย์ คือทำทีหลังที่สุดทีเดียว, ถ้าทำทีหลังกิริยาบทหน้า มีกิริยาบทหลังถัดไปอีก เช่น **ทิสฺวาน ฆรา นิกฺขมิตฺวา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา...** [มหากสฺสปตฺเถร ปิณฺฑปาตทาน. ๓/๘๗] ไม่เรียกว่าทำทีหลังในที่นี้. อุ. :-

ธมฺมาสเน นิสีทิ จิตฺตวีชนี คเหตฺวา. (ในแบบ) ' นั่งบนธรรมาสน์แล้ว จับพัดจิตตวีชนี.' บอกสัมพันธ์ว่า **ธมฺมาสเน** อุปสิเลสิกาธารใน **นิสีทิ** ๆ อาขยาตบทกัตตุวาจา [ของ **ธมฺมกถิโก] จิตฺตวีชนี** อวุตตกัมมใน คเหตฺวา ๆ อปรถกาลกิริยาใน นิสีทิ. ในการแปลใส่คำว่า 'แล้ว ' เหมือนปุพพกาลกิริยา. อนึ่ง พึงทราบว่า บทกิริยาที่เรียงไว้หลังเช่นนี้ ถ้ามุ่งความว่า ทำพร้อมกับกิริยาบทหน้า ก็กลายเป็นสมานกาลกิริยาไป. [แต่โดยปกติ ถ้าประสงค์ให้เป็นสมานกาลกิริยา มักเรียงไว้ข้างหน้า].

เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา มหากสฺสโป ปิปฺผลิคุหายํ วิหรติ สตฺตาหํ เอกปลฺลงฺเกน นิสินฺโน อญฺญตรํ สมาธึ สมาปชฺชิตฺวา. [มหากสฺปตฺเถร ปิณฺฑปาตทาน. ๓/๘๗] ' ก็โดยสมัยนั้นแล ท่านพระมหากัสสปอยู่ในถ้ำชื่อปิปผลิ นั่งด้วยบังลังก์อันเดียวแล้ว เข้าสมาธิอย่างใดอย่างหนึ่ง ตลอด ๗ วัน .' **สมาปชฺชิตฺวา** อปรกาลกิริยาใน **นิสินฺโน**. แต่ถ้ามุ่งความว่า นั่งเข้า**สมาธิ สมาปชชิตฺวา** เป็นสมานกาลกิริยาใน **นิสินฺโน** [อุ. นี้ ถ้ามี **โหติ** หลัง **นิสินฺโน. สมาปชฺชิตฺวา** ก็เข้าใน **โหติ**. ไม่เป็นอปรกาลกิริยา].

คจฺฉ ตาสํ ทตฺวา. [สามาวตี. ๒/๕๓] ' เจ้าจงไปให้แก่หญิงเหล่านั้น.' **ทตฺวา** อปรกาลกิริยาใน **คจฺฉ**.

[๒] อปรกาลกิริยานี้ เข้ากับกิริยาที่อยู่หน้า เช่น อุ. ในแบบ

คเหตฺวา อปรกาลกิริยาใน **นิสีทิ**.

ข้อสังเกต: บทกิริยาที่ทำทีหลัง ใช้ประกอบด้วย มาน ปัจจัย บ้าง แต่ไม่เรียกว่า อปรกาลกิริยา เรียกเหมือนอย่างบท อันต, มาน, ปัจจัยธรรมดา อุ. :-

ตสฺมึ สมเย สตฺถา ปวตฺติตปวรธมฺมจกฺโก อนุปุพฺเพน คนฺตฺวา อนาถปิณฺฑิกมหาเสฏฺฐินา จตุปฺปญฺญาสโกฏิธนํ วิสชฺเชตฺวา การิเต เชตวนมหาวิหาเร วิหรติ มหาชนํ สคฺคมคฺเค จ โมกฺขมคฺเค จ ปติฏฺฐาปยมาโน. [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๔] ' ในสมัยนั้น พระศาสดาทรงมีธรรมจักรบวรอันให้เป็นไปแล้ว เสด็จไปโดยลำดับ ประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร อันอนาถบิณฑิกมหาเศรษฐีสละทรัพย์ ๕๔ โกฏิสร้างถวาย ทรงยังมหาชนให้ดำรงอยู่ในทางสวรรค์และทางพระนิพพาน.' **ปติฏฺฐาปยามาโน** อัพภันตรกิริยาใน **วิหรติ**. มุ่งความว่า ในเวลาที่ประทับอยู่นั้น ทรงยังมหาชนให้ดำรงอยู่อย่างนั้นด้วย. ถ้าไม่มุ่งความเช่นนี้ก็เป็นอัพภันตรกิริยาของ **สตฺถา**.

เตน โข ปน สมเยน สกฺโก เทวานมินฺโท อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส ปิณฺฑปาตํ ทาตุกาโม โหติ เปสการกวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา ตนฺตํ วายมาโน. [มหากสฺสปตฺเถร ปิณฺฑปาตทาน. ๓/๘๗] ' ก็โดยสมัยนั้นแล ท้าวสักกะจอมเทวดา เป็นผู้ใคร่จะถวายบิณฑบาตแด่ท่านพระมหากัสสป จึงเนรมิตเพศดุจช่างหูกกรอด้ายอยู่.' **วายมาโน** อันพันตรากิริยาของ **สกฺโก. [อภินิมฺมินิตฺวา**

ไม่เป็น อปรกาลกิริยาใน **โหติ** เพราะมิใช่กิริยาที่ทำที่สุด ยังมีกิริยาข้างหลังต่อไปอีก คือ **วายมาโน** จึงเป็นปุพพกาลกิริยาใน **วายมาโน**].

สรูปความ: อปรกาลกิริยา ทำทีหลังกิริยาอื่นทั้งหมดในพากย์เดียวกับ เข้ากับกิริยาที่อยู่หน้า.

วิเสสน-กิริยาวิเสสน

ง. ที่ไม่สงเคราะห์เข้าในอรรถเหล่านี้ ; ถ้าเข้ากับนาม เรียกว่า วิเสสนํ. อุ. ธเปตฺวา เทฺว อคฺคสาวเก อวเสสา อรหตฺตํ ปาปุณึสุ. ถ้าเข้ากับกิริยา เรียกว่า กิริยาวิเสสนํ. อุ. ตีณิ รตนานิ ธเปตฺวา อญฺญํ เม ปฏิสรณํ นตฺถิ.

อธิบาย : [๑] ข้อว่าไม่สงเคราะห์เข้าในอรรถเหล่านี้ คือไม่สงเคราะห์เข้าในข้อ ก. จนถึง ฆ. ดังที่กล่าวมาโดยลำดับ. หมายความว่า ไม่ทำหน้าที่กิริยาอย่างใดอย่างหนึ่ง มีปุพพกาลกิริยาเป็นต้น แต่กลับเป็นเครื่องทำนามบ้าง กิริยาอื่นบ้าง ให้แปลกจากปกติ แต่กลับเป็นเครื่องทำนามบ้าง กิริยาอื่นบ้าง ให้แปลกจากปกติดุจบทวิเสสน.ข้อว่าเข้ากับนามก็คือ เป็นเครื่องทำนามนามบ้าง คุณนามบ้าง อันรวมเรียกว่านาม ให้แปลกจากปกติ, เรียกชื่อว่า วิเสสนํ หรือ วิเสสน ของบทนามนั้น. ข้อว่าเข้ากับกิริยาก็คือ เป็นเครื่องทำกิริยาให้แปลจากปกติ เรียกชื่อว่า กิริยาวิเสสนํ หรือ กิริยาวิเสสน ในกิริยานั้น. พึงทราบ อุ. ดังต่อนี้ :-

[เข้ากับนาม] **ธเปตฺวา เทฺว อคฺควาสเก อวเสสา อรหตฺตํ**

ปาปุณึสุ.(ในแบบ) ' ภิกษุที่เหลือ เว้นพระอัครสาวก ทั้ง ๒ บรรลุพระอรหัต.' **ธเปตฺวา** วิเสสนของ **อวเสสา**. [ในโยชนามักใช้ว่า วิเสสนใน.... เช่น **ธเปตฺวา** วิเสสนใน **อวเสสา**. แม้ อุ. อื่นก็เช่นเดียวกัน].

มหาทุคฺคโต มํ ธเปตฺวา อญฺญํ ภิกฺขุํ น ลภิสฺสติ. [ปณฺฑิตสามเณร. ๔/๒๗] ' มหาทุคคตะจักไม่ได้ภิกษุอื่น เว้นเรา.' ธเปตฺวา วิเสนนของ อญฺญํ.

ตัวอย่างทั้ง ๒ นี้ เป็นวิเสสนของคุณนาม คือ **อวเสสา** และ **อญฺญํ**

อิมํ คามํ นิสฺสาย โกจิ อารญฺญโก วิหาโณ อตฺถิ. [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๑๔] 'วิหารอันตั้งอยู่ในป่าไร ๆ อาศัยบ้านนี้มีบ้างหรือ. ' **นิสฺสาย** วิเสสนของ **วิหาโร**.

ยํ ตสฺสา สงฺขาตธมฺมานํ เจตนาย ผลํ; ตํ โสฬสโกฏฺฐาเส กตฺวา ตโต เอเกกํ ปุน โสฬสโกฏฺฐาเส กตฺวา ตโต เอกสฺส โกฏฺฐาสสฺส ยํ ผลํ; ตเทว ตสฺส พาลสฺส ตปจรณโต มหนฺตตรํ. [ชมฺพุกาชีวก. ๓/๑๖๐] ' ผลใดซึ่งทำผลของเจตนานั้น ของผู้มีธรรมอันนับพร้อมแล้วให้เป็น ๑๖ ส่วน แล้วทำส่วนหนึ่ง ๆ จาก ๑๖ ส่วนนั้น ให้เป็น ๑๖ ส่วนอีก แห่งส่วนหนึ่งจาก ๑๖ ส่วนนั้น ; ผลนั้นแหละ ย่อมเป็นของใหญ่กว่าการประพฤติตบะแห่งชนพาลนั้น.' **กตฺวา** [บทหลัง] วิเสสนของ **ผลํ**. ส่วน

กตฺวา บทต้น ปุพพกาลกิริยาใน **กตฺวา** บทหลัง.

ตัวอย่างทั้ง ๒ นี้ เป็นวิเสสนของนามนาม.

พึงทราบสัมพันธ์ อุ. หลังดังนี้ : **ผลํ** ลิงคัตถะ. **ยํ** วิเสสน ของ **ผลํ. ตสฺสา วิเสสนของ เจตนาย. สงฺขาตธมฺมานํ** สามีสัมพันธ์ใน **เจตนายๆ** สามีสัมพันธ์ใน **ผลํ ; ผลํ** ลิงคัตถะ. **ตํ** วิเสสนของ **ผลํ** ๆ อวุตตกัมมใน **กตฺวา. โสฬสโกฏฺฐาเส** วิกติกัมมใน **กตฺวา** ๆ ปุพพกาลกิริยาใน **กตฺวา. ตโต** วิเสสนของ โสฬสโกฏฺฐาสโต ๆ อปาทานใน **กตฺวา. เอเกกํ** วิเสสนของ ผลํ ๆ อวุตตกัมมใน **กตฺวา. ปุน** ศัพท์ กิริยาวิเสสนใน **กตฺวา, โสฬสโกฏฺฐาเส** วิกติกัมมใน **กตฺวา** ๆ วิเสสนของ **ผลํ. ตโต** วิเสสนของ **โสฬสโกฏฺฐาสโต** ๆ อปาทานใน **ผลํ. เอกสฺส** วิเสสนของ **โกฏฺฐาสสฺส** ๆ สามีสัมพันธ์ใน **ผลํ. ยํ** วิเสสนของ **ผลํ; ผลํ** สยกัตตาใน โหติ ๆ อาขยาตบทกัตตุวาจก. **ตํ** วิเสสน ของ **ผลํ. เอว** ศัพท์ อวธารณ เข้ากับ **ตํ. ตสฺส** วิเสสนของ **พาลสฺส** ๆ ภาวาทิสัมพันธ์ใน - **จรณโต. ตปจรณโต** อปาทานใน โหติ. **มหนฺตตรํ** วิกติกัตตาใน โหติ.

[เข้ากับกิริยา] **ตีณิ รตนานิ ฐเปตฺวา อญฺญํ เม ปฏิสรณํ นตฺถิ.** (ในแบบ) 'ที่พึ่งอื่นของเราไม่มี เว้นรตนะ ๓.' **ฐเปตฺวา** กิริยาวิเสสนใน **นตฺถิ.**

สามาวตึ ปุเร กตฺวา สพฺพา ตา ปฏิปาฏิยา ฐปาเปตฺวา สามาวติยา อุเร สรํ วิสชฺเชสิ. [สามาวตี. ๒/๕๖] ' ทรงให้

เรียงหญิงเหล่านั้นทั้งหมดโดยลำดับ ทำพระยางสามาวดีไว้ในเบื้องหน้า แล้วทรงปล่อยลูกศรที่ทรวงของพระนางสามาวดี.' **กตฺวา** กิริยาวิเสสนใน **ธปาเปตฺวา.**

สพฺเพา เทเว อติกฺกมฺม สมฺพุทฺโธ ว วิโรจติ [ยมกปฺ-ปาฏิหาริย. ๖/๘๘] ' พระสัมพุทธเจ้าเทียว ย่อมรุ่งโรจน์ล่วงเทพทั้งปวง.' **อติกฺกมฺม** กิริยาวิเสสนใน **วิโจรติ**.

อิมํ ทุกนิปาเต อลีนจิตฺตชาตกํ วิตฺถาเรตฺวา กเถสิ. [ราธตฺเถร. ๔/๓] ' ตรัสอลีนจิตตชาดกในทุกนิบาตนี้ ให้พิสดาร. [โดยพยัญชนะว่า ตรัสซึ่งอลีนจิตตชาดก ในทุกนิบาตนี้ ยัง... ให้พิสดาร] **วิตฺถาเรตฺวา** กิริยาวิเสสนใน **กเถสิ**.

[๒] **กตฺวา** ที่ไม่มีความหมายอย่างอื่น ใช้เพียงเป็นที่เข้าของบทวิกติกัมม เป็นกิริยาวิเสสนเป็นพื้น เช่น **วิตานํ กตฺวา พนฺธิ.** [จูเฬกสาฏก. ๕/๑] ' ผูกทำให้เป็นเพดาน. ' **กตฺวา** กิริยาวิเสสนใน **พนฺธิ**. นอกจากนี้ พึงดูในตอนที่ว่าด้วยวิกติกัมม.

[๓] บางแห่ง ดูเหมือนจะคล้ายกับสมานกาลกิริยา แต่หาเหมือนกันไม่ เพราะสมานกาลกิริยา ใช้ในอรรถเป็นกิริยาที่ทำพร้อมกัน; ส่วนในข้อนี้ ไม่ใช้อรรถเช่นนั้น แต่ใช้เป็นวิเสสนตามที่กล่าวแล้ว.

[๔] **กตฺวา ยาว** ในโยชนาสมันตปาสาทิกา ภาค ๑ หน้า ๒๔ บอกสัมพันธ์ว่า **กตฺวา** วเสสนใน **ยาว** โดยนัยนี้ จึงเข้ากับนิบาต พึงทราบ อุ. เช่นเดียวกับ ในธัมมปทัฏฐกถา ดังต่อไปนี้ : **ตํ สุตฺวา**

ภุมฺมเทเว อาทึ กตฺวา ยาว พฺรหฺมโลกา สพฺพา เทวตา เจว นาคสุปณฺณา จ สาธุการํ อทํสุ. [เทฺวสหายกภิกฺขุ. ๑/๑๕๒] แปลและสัมพันธ์ตมนัยแห่งโยชนานั้นว่า 'เทวดาทั้งปวง ตลอดถึงพรหมโลก ตั้งต้นแต่ภุมมเทพ และนาคครุฑ ได้ยินสาธุการนั้นแล้ว ได้ให้สาธุการ.' **เทวตา** และ **นาคสุปณฺณา** ต่างเป็นสยกัตตาใน **อทํสุ** ๆ อายาตบทกัตตุวาจก. **ตํ** วิเสสนของ **สาธุ-การํ** ๆ อวุตตกัมมใน **สุตฺวา** ๆ ปุพพกาลกิริยาใน **อทฺสุ. ภุมฺมเทเว** อวุตตกัมมใน **กตฺวา**. อาทิ วิกติกัมมใน **กตฺวา** ๆ วิเสสนของ **ยาว** ๆ วิเสสนของ **เทวตา. พฺรหฺมโลกา** อปาทานใน **ยาว. สพฺพา** วิเสสนของ **เทวตา. เอว** ศัพท์ อวธารณ เข้ากับ **จ** ศัพท์ต้น **จ** ๒ ศัพท์ ปทสมุจจยัตถ เข้ากับ **เทวตา** และ **นาคสุปณฺณา. สาธุการํ** อวุตตกัมมใน **อทํสุ**.

[๕] คุณบทของนามนาม ที่มิใช่ ปฐมาวิภัตติ บางแห่งวาง **หุตฺวา** ไว้ด้วย เช่นนี้จำเป็นต้องเอา **หุตฺวา** เป็นวิเสสนของนามนามบทนั้น แต่วิธีนี้ไม่เป็นที่นิยมนัก เช่น :-

เตน ปฐมคามินา หุตฺวา สมนฺนาคตา. [จกฺขุปาลตฺเถร. ๑/๒๑] ' ประกอบด้วยใจนั้น อันเป็นธรรมชาตถึงก่อน.' **เตน** วิเสสนของ **มเนน** ๆ สหัตถตติยาใน **สมนฺนาคตา. ปฐมคามินา** วิกติกัตตาใน **หุตฺวา** ๆ วิเสสนของ **มเนน. สมนฺนาคตา** วิเสสนของ **ธมฺมา.**

อมิตฺตภูเตน วิย เวรินา หุตฺวา [สุปฺปพุทฺธกุฏฺฐิ. ๓/๑๓๗]

'ด้วยตนเป็นดั่งเป็นอมิตร คือเป็นผู้มีเวร.' **อมิตฺตภูเตน** และ **เวรินา** วิกติกัตตาใน **หุตฺวา. วิย** ศัพท์ อุปมาโชตก เข้ากับ **อมิตฺตภูเตน** **อมิตฺตภูเตน** วิวริยะใน **เวรินา** ๆ วิวรณ. **หุตฺวา** วิเสสนของ **อตฺตนา**.

[๖] ข้อที่จะรู้ว่าเข้ากับนามหรือกิริยานั้น ต้องสังเกตความ เพราะบางแห่งก็ชัด บางแห่งก็ไม่สู้ชัด เช่น อุ. ที่เข้ากิริยาในแบบ ถ้าดูถึงวิธีเรียง ก็น่าเอา **ธเปตฺวา** เข้ากับ **ปฏิสรณํ** แต่ดูความ เอาเข้ากับ **นตฺถิ** เหมาะกว่า เพราะประสงค์ความว่า ข้อที่ว่าไม่มีนั้น มิใช่ไม่มีเลย ต้องเว้นรตนะสาม คือ นอกจากรตนะทั้งสามแล้ว เป็นไม่มี ประสงค์ความแบ่ง **นตฺถิ** เพื่อมิให้ปฏิเสธเลย เช่นนี้ **ธเปตฺวา** จึงเป็นกิริยาวิเสสนใน **นตฺถิ**. แม้ในอื่น ก็เพ่งถึงความเช่นเดียวกันว่า ท่านประสงค์ให้เข้ากับนามหรือกิริยาบทไหน.

สรูปความ: วิเสสน หรือ กิริยาวิเสสน เป็นเครื่องทำนามหรือกิริยาให้แปลกจากปกติ เข้ากับนามบ้าง กิริยาบ้าง.

เหตุ

จ. ถ้ามีกัตตาต่างจากกิริยาหลัง เรียกชื่อว่า เหตุ. อุ. สีหํ ทิสฺวา ภยํ อุปฺปชฺชติ. ในที่นี้ ทิสฺวา เป็นกิริยาของ ปุคฺคโล, อุปฺปชฺชติ เป็นกิริยาของ ภยํ.

อธิบาย : [๑] คำว่า กัตตา หมายถึงผู้ทำ คือเข้าของกิริยาที่กล่าวถึง. คำว่า กิริยาหลัง หมายถึงกิริยาคุมพากย์เป็นพื้น อัน

อยู่ในความข้อเดียวกัน. กัตตาของกิริยาหลัง มักปรากฏอยู่ในประโยค. ส่วนกัตตาของบทเหตุไม่ปรากฏ เช่น อุ. **สีหํ ทิสฺวา ภยํ อุปฺปชฺชติ.** (ในแบบ) ' ภัยเกิดเพราะเห็นสีหะ.' กัตตาของ **อุปฺปชฺชติ** คือ **ภยํ** ปรากฏอยู่ในประโยค. ส่วนกัตตาของ **ทิสฺวา** คือ บุคคลผู้เห็น ไม่ปรากฏ ต้องทำความเข้าใจเอาเอง ทั้งนี้ เพราะกิริยาทุกคำต้องมีกัตตา คือผู้ทำ หรือเจ้าของกิริยานั้น เช่น **ทิสฺวา** ใน อุ. นั้น ต้องมีผู้เห็น จะเห็นขึ้นมาเองไม่ได้. บท ตูนาทิ ปัจจัยที่มิใช่เหตุ มักใช้ผิดเป็นเหตุกันบ่อย ๆ เพราะฉะนั้น จะแสดงวิธีคิดเป็นตัวอย่าง: เมื่อเห็นความข้อหนึ่ง ซึ่งมีบท ตูนาทิปัจจัยขึ้นมาคิดว่า กิริยานี้ใครทำ ถ้าโดนกัน คือมีผู้ทำเดียวกัน ก็พึงทราบว่า มิใช่เหตุ ถ้าต่างกัน ก็พึงทราบว่าเหตุ เช่นในตัวอย่างนั้น หากัตตาของ **อุปฺปชฺชติ** ก่อน เมื่อพบว่า **ภยํ** เป็นกัตตาแล้ว ก็จับ **ทิสฺวา** ขึ้นมาคิด โดยวิธีคิดเอาเองตามความว่า ใครเห็น, ภัยเป็นผู้เห็นหรือ ? ไม่ใช่แน่ เพราะภัยจะเห็นไม่ได้. ถ้าเช่นนั้นใครเล่า ? ต้องเป็นบุคคลแน่. โดยนัยนี้ ก็ทราบอยู่ในใจว่า บุคคลเป็นกัตตาของ **ทิสฺวา**. จึงทราบได้ว่า **ทิสฺวา** มีกัตตาต่างจาก **อุปฺปชฺชติ** เมื่อทราบเช่นนี้ ก็บอกสัมพันธ์ได้ทันทีว่า **ทิสฺวา** เหตุใน **อุปฺปชฺชติ**. เพราะมีหลักว่า "ถ้ามีกัตตาต่างจากกิริยาหลัง. เรียกชื่อว่า เหตุ."

[๒] ข้อว่ามักใช้ผิดกันบ่อย ๆ นั้น ยกตัวอย่าง เช่น **ปุพฺเพ ตว ปาปิกํ ทิฏฺฐึ นิสฺสาย อิทํ ชาตํ.** [โกณฺฑธานตฺเถร. ๕/๕๔]

' รูปหญิงนี้ อาศัยทิฏฐิอันลามกของท่านในกาลก่อนเกิดแล้ว.' **นิสฺสาย** ชวนให้ใช้เป็นเหตุ แต่เมื่อคิดดูตามหลักข้างต้น จะเห็นว่าใช้เป็นเหตุไม่ถูก [จงลองคิดดู]. ที่แท้ **นิสฺสาย** สมานกาลกิริยาใน **ชาตํ**.

[๓] ในพากย์หรือพากยางค์กัมมวาจก บท ตูนาทิ ปัจจัยที่วางอยู่ในระหว่าง อันเป็นกิริยาของบทอนภิหิตกัตตา มิใช่เหตุ อุ. **อาจริยํ เม นิสฺสาย ชีวิตํ ลทฺธํ.** [จูฬปนฺถกตฺเรถ. ๒/๙๐] ' ชีวิตอันเราอาศัยอาจารย์ได้แล้ว.' ทั้งนี้ เพราะ **นิสฺสาย** และ **ลทฺธํ** มีกัตตาเดียวกัน. ใน อุ. นี้ **นิสฺสาย** สมานกาลกิริยาใน **ลทฺธํ**.

[๔] พึงทราบตัวอย่างที่เป็นเหตุ :-

อิมญฺ ปิตฺวาน รสํ ปณีตํ มโท น สญฺชายติ สินฺธวานํ. [ปญฺจสตภิกฺขุ. ๔/๔๘] ' แต่ความเมาย่อมไม่เกิดแก่ม้าสินธพ ท. เพราะดื่มรสอันประณีตนี้.' **ปิตฺวาน** เหตุใน **น สญฺชาติ.**

[**โธรยฺหสีโล จ กุลมฺหิ ชาโต น มชฺชตี อคฺครสํ ปิวิตฺวา.** (เรื่องเดียวกัน) ' แต่ผู้มีปกตินำธุระเกิดในสกุล ดื่มรสอันเลิศแล้วไม่เมา.' **ปิวิตฺวา** ปุพพกาลกิริยาใน **น มชฺชติ.** ไม่ใช่เหตุเหมือน อุ. บน].

เอตฺตกํ กตฺวาปิ อยฺยานํ ทินฺนานิ น นสฺสนฺติ. [สามาวตี. ๒/๕๙] ' ผ้าที่ถวายแก่พระผู้เป็นเจ้า ท. ไม่เสียหาย แม้เพราะทำการใช้สอนเท่านี้.' **กตฺวา** เหตุใน **น นสฺสนฺติ.**

สรูปความ : เหตุ เป็นเหตุ เพราะมีกัตตาต่างจากกิริยาหลัง, เข้ากับกิริยาหลังนั้น.

บทกิริยาในพากย์

อาขยาตบท

๔. ถ้าเป็นอาขยาต, ได้ชื่อตามวาจก แจกเป็น ๕ อย่าง ดังนี้ :-

ก. กัตตุวาจก เรียกชื่อว่า กตฺตุวาจกํ อาขฺยาตปทํ อุ สูโท โอทนํ ปจติ.

ข. เหตุกัตตุวาจก เรียกชื่อว่า เหตุกตฺตุวาจกํ อาขฺยาต-ปทํ อุ. อมจฺโจ สูทํ โอทานํ ปเจติ.

ค. ภาววาจก เรียกชื่อว่า ภาววาจกํ อาขฺยาตปทํ อุ. เตน ภูนเต.

ฆ. กัมมวาจก เรียกชื่อว่า กมฺมวาจกํ อาขฺยาตปทํ อุ. สูเทน โอทโน ปจฺจเต.

ง. เหตุกัมมวาจก เรียกชื่อว่า เหตุกมฺมวาจกํ อาขฺยาต-ปทํ อุ. อมจฺเจน สูเทน โอทโน ปาจาปิยเต.

อธิบาย : [๑] บทกิริยาในพากย์ ดังที่เรียกว่ากิริยาคุมพากย์นั้น ถ้าเป็นกิริยาอาขยาต ได้ชื่อตามวาจก คือกิริยาบทนั้นเป็นวาจกใด ก็ขนานชื่อตามวาจกนั้น เช่น ปจติ เป็นกัตตุวาจก ก็เรียกว่า กตฺตุวาจกํ อาขฺยาตปทํ ในเวลาสัมพันธ์เป็นภาษาไทย เรียกชื่อว่า อาขยาตบท กัตตุวาจก. แม้ในวาจกอื่น ก็พึงทราบโดยนัยนี้.

[๒] ตัวอย่างในแบบ ท่านคัดมาจากอาขยาต เพราะฉะนั้น

จะไม่กล่าวซ้ำอีก จะยกตัวอย่างในธัมมปทัฏฐกถาตามที่หาได้ ดังต่อไปนี้ :-

[กัตตุ.] **จตฺตาโร มหาราชา จตุทฺทิสํ อารกฺขํ วิสชฺเชสุํ.** [ปณฺฑิตสามเณร. ๔/๓๙-๔๐] ' ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ปล่อยอารักขาทั้ง ๔ ทิศ.' [มีข้อควรสังเกต คือ **มหาราชา** ในที่นี้เป็นพหุวจนะ. แม้ในหมาสมยสูตร ก็ใช่เช่นนี้ คือ **จตฺตาโร เต มหาราชา**].

[เหตุกัตตุ.] **มหาเสฏฺฐี อุโปสถิเก กาเรสิ.** [สามาวตี. ๒/๔๕] ' มหาเศรษฐียังชนให้ทำเด็ก ท. ให้เป็นผู้รักษาอุโบสถ.' **สเจ เนเรสิ อตฺตานํ.** [โกณฺฑธานตฺเถร. ๕/๕๔] ' ถ้าท่านยังตนมิให้หวั่นไหว.

[กัมม.] **ยสฺส ปาปํ กตํ กมฺมํ กุสเลน ปหียติ.** [องฺคุลิมาลตฺเถร. ๖/๑๖๗] ' กรรมชั่วที่ทำแล้ว อันบุคคลใดย่อมละได้ด้วยกุศล.'

กิตบท

๕. ที่เป็นกิตก์ก็ได้ชื่อตามวาจกเหมือนอาขยาต เป็นแต่เรียกว่า กิตปทํ แทน อาขฺยาตปทํ เท่านั้น, บทกิริยากิตก์ในพากย์ คือ บทที่ประกอบด้วย ต, ตัพพ, อนีย ปัจจัย.

อธิบาย : [๑] บทที่ประกอบด้วย ต, ตัพฺพ, อนีย ปัจจัย อาจเป็นกิริยาในพากยางค์ก็ได้ ในพากย์ก็ได้, เมื่อเป็นเช่นนี้ พึงสังเกตความต่างกันดังนี้ : ในที่ใด ยังไม่สุดความลงเพียงบทที่ประกอบด้วยปัจจัยทั้ง ๓ นี้ มีกิริยาในพากย์ต่อไปอีก, ในที่นั้น เป็นกิริยาใน

พากยางค์. แต่ในที่ใด สุดความลงเพียงบทที่ประกอบด้วยปัจจัยทั้ง ๓ นี้, ในที่นั้น เป็นกิริยาในพากย์ เรียกชื่อว่า กตฺตุวาจกํ กิตปทํ หรือ กิตบท กัตตุวาจก เป็นอาทิ.

[๒] แต่พึงทราบว่า ต. ปัจจัยที่ท่านกล่าวไว้ในไวยากรณ์ว่าเป็นได้ทั้ง ๕ วาจกนั้น มีที่ใช้อยู่เพียง ๔ วาจกเท่านั้น เว้นเหตุกัตตุวาจก. **ตัพพ, อนีย** ปัจจัย เป็นได้ ๓ วาจก คือ ภาววาจก กัมมวาจก และเหตุกัมมวาจก. พึงเห็นตัวอย่างต่อไปนี้ :-

[กัตตุ.] **อปฺปมาเทน มฆวา เทวานํ เสฏฺฐตํ คโต.** [สกฺก. ๒/๑๑๔] ' ท้าวมัฆวานถึงความเป็นผู้ประเสริฐล้ำเทพ ท. ด้วยความไม่ประมาท.' **มฆวา** สยกัตตาใน **คโต** ๆ กิตบท กัตตุวาจก. [**เทวานํ** นิทธารณใน **มฆวา** ๆ นิทธารณิย].

เอวํ จริตุํ มยฺหํ อยุตฺตํ. [ครหทินฺน. ๓/๖๗] ' ประพฤติอย่างนั้นไม่ควรแก่เรา. '

[ภาว.] **อติวิย เต จิรายิตํ.** [อุตฺตราอุปสิกา. ๖/๒๙๙] ' อันเจ้าชักช้าเหลือเกิน.' **เต** อนภิหิตกัตตาใน **จิรายิตํ** ๆ กิตบท ภาววาจก.

ภวิตพฺพเมตฺถ การเณน. [กุมฺภโฆสก. ๒/๗๑], **การเณเนตฺถ ภวิตพฺพํ.** [สกฺก ๒/๑๐๓] 'อันเหตุในข้อนี้ พึงมี.'

[กัมม.] **นิพฺพานํ สุคเตน เทสิตํ.** [สารีปุตฺตตฺเถรสฺส สทฺธิวิหาริก. ๗/๔๐๗] ' นิพพานอันพระสุคตแสดงแล้ว.' **นิพฺพานํ** วุตตกัมมใน **เทสิตํ** ๆ กิตบท กัมมวาจก.

กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุํ. [วิสาขา. ๓/๗๖] ' กุศลอันมัจจะผู้เกิดแล้วพึงทำให้มาก.

กรณียมตฺถกุสเลน [สิกฺขาตฺตยํ]. [อารทฺธวิปสฺสกภิกฺขุ. ๒/๑๔๘] สิกขาทั้ง ๓ นั้น อันผู้ฉลาดในประโยชน์พึงทำ.

[เหตุกัมม] **สุนนฺทาย โปกฺขรณี การิตา** [สกฺก. ๒/๑๐๖] ' สระโบกขรณี อันนางสุนันทายังบุคคล ท.ให้ทำแล้ว.' โปกฺขรณี วุตตกัมมใน การิตา ๆ กิตบท เหตุกัมมวาจก.

สมฺมา จิตฺตํ สุภาวิตํ. [อาคนฺตุกภิกฺขุ. ๔/๕๔] จิตต์อันชนเหล่าใดให้เจริญดีแล้วโดยชอบ.

พุทฺธคุณํ ชานาเปตพฺพํ. [มจฺฉริโกสิยเสฏฺฐิ. ๓/๓๗] พุทธคุณ อันภิกษุชื่อผู้ฝึกสกุล... พึงยังสกุลให้รู้.

พหิอคฺคิ อนฺโต น ปเวเสตพฺโพ [วิสาขา. ๓/๖๔] ไฟภายนอกชื่ออันหญิงผู้อยู่ในสกุลของพ่อผัว ไม่พึงให้เข้าไป.

กิตบทใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ของบุรุษได้ทั้ง ๓

[๓] กิริยากิตก์ประกอบด้วยปัจจัยทั้ง ๓ เหล่านี้ ใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ของบุรุษได้ทั้ง ๓ คือ ทั้ง **ต** ศัพท์และนามนามทั่วไป ทั้ง **ตุมฺห** ศัพท์ ทั้ง **อมฺห** ศัพท์ อุ.:-

[ประถม] **คโต โส.** [อญฺญตรกุฏุมฺพิก. ๖/๒๓๒] ' เขาไปแล้ว.' โส สยกัตตาใน คโต ๆ กิตบท กัตตุวาจก. และตัวอย่างที่แสดงมาแล้วข้างต้นทั้งหมด.

[มัธยม.] **น ตฺวํ มยา เวรจนํ วทาปิโต.** [โชติกตฺเถร.

๘/๑๘๓] ' พ่ออันฉันมิได้ใช้ให้กล่าวคำก่อเวร.' **ตฺวํ** วุตตกัมมใน **วทาปิโต** ๆ กิตบท เหตุกัมมวาจก.

[อุตตม.] **อถาหํ มุตฺโต เอตสฺมา ปฏิสฺสวา.** [นนฺทตฺเถร. ๑/๑๑๗] ' ในกาลนั้น เราพ้นจากการรับประกันนั่น.' **อยํ** สยกัตตาใน **มุตฺโต** ๆ กิตบท กัตตุวาจก.

นาหํ ตุมฺเหหิ อุทกติตฺถโต กุมฺภทาสี วิย อานีตา [วิสาขา. ๓/๖๓] 'ดิฉันอันท่านนำมาจากท่าน้ำ ให้เป็นเหมือนนางกุมภาทาสี หามิได้.' อหํ วุตตกัมมใน **อานีตา** ๆ กิตบท กัมม-วาจก.

มยํ สมคฺคา ชาตา. [โกสมฺพิก. ๑/๕๕] ' อาตมา ท. เกิดเป็นผู้พร้อมเพียงกันแล้ว.' **มยํ** สยกัตตาใน ชาตา ๆ กิตบท กัตตุวาจก.

กาลพิเศษ

[๔] กิริยากิตก์ไม่มีการแบ่งเป็นบุรุษเหมือนกิริยาอาขยาต ไม่จัดเข้าในบุรุษไหน ใช้เป็นกิริยาในพากยางค์บ้าง ในพากย์บ้างของบุรุษได้ทั้ง ๓ เช่นตัวอย่างที่แสดงแล้ว. บางท่านใช้เป็นกิริยาในพากยางค์ของนามทั้ง ๓ บุรุษได้ แต่ไม่ยอมใช้เป็นกิริยาในพากย์ของมัธยมบุรุษและอุตตมบุรุษ ยอมใช้แต่ในประถมบุรุษเท่านั้น. เช่นนี้เรียกว่าใช้ลักลั่น เพราะถ้าจัดกิริยากิตก์เข้าในประถมบุรุษ ก็ต้องใช้แก่ประถมบุรุษเท่านั้น จะใช้แก่บุรุษอื่นไม่ได้ ทั้งในพากยางค์และในพากย์. ส่วนที่ท่านวางกิริยาอาขยาตว่ามีว่าเป็นไว้ด้วยก็มีนั้น

สังเกตได้ว่า เพื่อแสดงกาลพิเศษ เช่น :-

ตฺวํ กํ อาปุจฺฉิตฺวา ปพฺพชิโต ? เกน ปพฺพชาปิโตสิ ? กสฺมา อิธาคโตสิ ? [จุลฺลกาลมหากาล. ๑/๖๘] ท่านลาใครบวชแล้ว ? ท่าน [เป็นผู้] อันใครให้บวชอยู่แล้ว ? ท่านย่อม [เป็นผู้] มาแล้วในที่นี้ทำไม ?

พากย์ต้น **ปพฺพชิโต** แสดงอดีตกาลโดยตรง เพราะบวชกันเสร็จไปแล้ว. สัมพันธ์ว่า **ตฺวํ** สยกัตตาใน **ปพฺพชิโต** ๆ กิตบทกัตตุวาจก.

พากย์กลาง **ปพฺพชาปิโต** แสดงอดีตกาล. **อสิ** ในที่นี้ แสดงปัจจุบันแท้ เมื่อประกอบกันกลายเป็นแสดงปัจจุบันแท้แห่งอดีต (แปลว่า...อยู่แล้ว] หมายความว่ากิริยาที่บวชเสร็จไปแล้ว แต่ในเวลาที่พูดนั้น ก็ยังบวชอยู่.

พากย์ท้าย **อาคโต** แสดงอดีตกาล. **อสิ** ในที่นี้ แสดงปัจจุบันใกล้อดีต เมื่อประกอบกันกลายเป็นแสดงปัจจุบันใกล้อดีตแห่งอดีต [แปลว่า ย่อม...แล้ว] หมายความว่า กิริยาที่มาเสร็จไปแล้ว แต่เพิ่งมาใหม่ๆ ในเวลาที่พูดนั้น.

สเจ เนเรสิ อตฺตานํ, กํโส อุปหโต ยถา ; เอส ปตฺโตสิ นิพฺพานํ. [โกณฺฑธานตฺเถร. ๕/๕๔] ' ถ้าท่านยังตนไม่ให้หวั่นไหวดุจกังสดาลที่เขาทำลายแล้ว; ท่านนั่นจะ [เป็นผู้] บรรลุแล้วซึ่งพระนิพพาน.' **ปตฺโต** แสดงอดีตกาล, อสิ ในที่นี้ แสดงปัจจุบันใกล้อนาคต เมื่อประกอบกันกลายเป็นแสดงปัจจุบันใกล้อนาคตแห่งอดีต [แปลว่า จะ

....แล้ว] เทียบด้วยกิริยาอาขยาตที่ประกอบด้วยกาลาติปัตติวิภัตติ ทั้งนี้เพราะในที่นี้แสดงความปริกัปว่า ถ้าทำอย่างนี้ จะบรรลุ, ยงไม่ได้บรรลุจริง. ฯ.

ตัวอย่างที่ยกมานี้แสดงว่า ท่านวางกิริยาอาขยาตว่ามีว่าเป็นไว้อย่างมีความหมาย, นอกจากเพื่อแสดงกาลพิเศษดังกล่าวแล้ว ยังวางไว้เพื่อความหมายอย่างอื่น, พึงสังเกตดูในที่นั้น ๆ เถิด. ในที่ซึ่งท่านมิได้วางไว้ ก็ไม่ควรเติมเข้ามา ใช้กิริยากิตก์ที่มีอยู่เป็นกิริยาคุมพากย์ทีเดียว เพราะถ้าเติม อาจทำกาลหรือความหมายให้ผิดไปได้ เว้นได้แต่แน่ใจว่า ไม่ทำให้ผิด, แต่ถึงเช่นนั้น ก็ทำให้รกรุงรังโดยใช่เหตุ.

กัตตุนอกกัตตุในเป็นต้น

[๕] บทกิริยากิตก์ ที่มีบทกิริยาอาขยาตว่ามีว่าเป็นกำกับอยู่ด้วย ย่อมกลายเป็นวิกติกัตตาในบทกิริยาอาขยาต ว่ามีว่าเป็นนั้น ในที่เช่นนี้ ถ้าบทกิริยากิตก์เป็นกัตตุวาจก เรียกกันว่า กัตตุนอกกัตตุใน. อธิบายว่า กัตตุนอก คือ กิริยาอาขยาตว่ามีว่าเป็น กัตตุใน คือ กิริยากิตก์นั้น. ถ้าบทกิริยากิตก์เป็นกัมมวาจก เรียกกันว่า กัตตุนอกกัมมใน. ถ้าบทกิริยากิตก์เป็นเหตุกัมมวาจก เรียกกันว่า กัตตุนอกเหตุกัมมใน. มีอธิบายอย่างเดียวกัน อุ. :-

[กัตตุนอกกัตตุใน] **กาเยน สํวุโต สิยา.** [ฉพฺพคฺคิยวตฺถุ. ๖/๑๙๑] ' ภิกษุพึงเป็นผู้สำรวมทางกาย.' **ภิกฺขุ** สยกัตตุใน สิยา ๆ อาขยาตบท กัตตุวาจก. **กาเยน** ตติยาวิเสนใน **สํวุโต ๆ** วิกติ-

กัตตาใน สิยา.

เอส ปตฺโต สิ นิพฺพานํ. [โกณฺฑธานตฺเถร. ๕/๕๕] ท่านนั่นจะบรรลุแล้วซึ่งพระนิพพาน.

[กัตตุนอกกัมมใน] **วโร คหิโต โหตุ.** [สามาวตี. ๒/๕๗] ' พรจงเป็นสิ่งข้าพระองค์รับเอาแล้ว.' **วโร** สยกัตตาใน **โหตุ** ๆ อาขยาตบท กัตตุวาจก, **มยา** อนภิหิตกัตตาใน **คหิโต** ๆ วิกติกัตตาใน **โหตุ**.

[กัตตุนอกเหตุกัมมใน] **มาคนฺทิยา การิตํ ภวิสฺสติ** [สามาวตี. ๒/๖๑] ' กรรมนี้ จักเป็นกรรมอันมาคันทิยายังบุคคลให้ทำแล้ว.' **กมฺมํ** สยกัตตาใน **ภวิสฺสติ** ๆ อาขยาตบท กัตตุวาจก. **อิทํ วิเสสน** ของ **กมฺมํ ปุคฺคลํ** การิตกัมมใน **การิตํ** ๆ วิกติกัตตาใน **ภวิสฺสติ**.

คนฺธกุฏิปิ เตเนว ฌาปิตา ภวิสฺสติ. [อชครเปต. ๕/๕๙] แม้พระคันธกุฎีจักเป็นของอันบุรุษนั้นนั่นแหละ ให้ไหม้แล้ว

อสฺสุตปุพฺพํ สทฺทํ ตยา สุณาปิตมฺหา. [สามาวตี. ๒/๔๖] เรา ท. ย่อมเป็นผู้อันท่านให้ได้ฟังเสียงที่ยังไม่เคยฟังแล้ว.